

T.C.

MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**1929 VE 2008 KÜRESEL
KRİZLERİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE
ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Cihan Palancı

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Cem Doğan

HATAY-2011

ONAY

CİHAN PALANCI tarafından hazırlanan “**1929 VE 2008 KÜRESEL KRİZLERİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **İKTİSAT ANABİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

...../ 01 /2011

Jüri Üyeleri	İmza
Prof. Ercan Enç (Üye - Başkan)	
Yrd. Doç. Dr. Nizam Önen (Üye)	
Doç. Dr. Cem DOĞAN (Tez Danışmanı Üye)	

Cihan Palancı Tarafından Hazırlanan “**1929 ve 2008 Küresel Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri: Türkiye Örneği**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç. Dr. Yakup BULUT

Enstitü Müdürü

1929 VE 2008 KÜRESEL KRİZLERİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi, Cihan Palancı

İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011

Danışman: Doç. Dr. Cem Doğan

ÖZET

Kriz, ekonomi biliminin en önemli gerçeği ve inceleme alanıdır. Dünya ekonomisi son yüzyılda çok büyük krizler yaşadı. Bunların belki de en önemlileri 1929 ekonomik krizi ve 2008 finansal krizidir.

Çalışmada genel olarak “kriz” kavramı üzerinde durulmuş ve özel olarak da iktisadi krizlerin kökenleri irdelenmiştir. İlk büyük küresel kriz olarak adlandırılabilen 1929 krizinin nedenleri ve Türkiye üzerine etkileri ayrıntılı olarak çalışılmıştır. Sonrasında ise 2008 finansal krizinin nedenleri ve Türkiye üzerine etkileri irdelenmiştir. Bütün bu süreçler tarihsel ve akıcı bir üslup ile anlatılırken ülkemizin yaşadığı değişimler irdelenmiş ve yaşanan krizlerin ülke adına makro düzeyde alınan kararlara ne gibi katkılar yaptığı anlatılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

1929 Ekonomik Krizi, 2008 Finansal Krizi, Ekonomik Kriz, Türkiye Ekonomisi

**EFFECTS OF 1929 AND 2008 GLOBAL CRISES ON EMERGING
COUNTRIES: THE CASE OF TURKEY**

Master's Thesis, Cihan Palancı

Department of Economics, 2011

Supervisor: Assistant Professor Cem Doğan

ABSTRACT

Crisis is one of the most important fact of the economy and is area of investigation in economy. The last hundred years the world economy has experienced a great crisis. Perhaps the most important of these are the Economic Crisis of 1929 and 2008 financial crisis.

In the study in general, it is focused on the concept of "Crisis" and in particular discussed the origins of economic crises. The causes of 1929 Crisis, probably called the first major global crisis, and its effects on Turkey are explored in detailed. Then, the causes of Financial Crisis and their effects on Turkey are examined. While all of these processes describe with the historical and stylistic fluency, it is examined changes in our country's living and are explained how to take macro decisions of the country in the process of crises

KEY WORDS

1929 Economic Crisis, 2008 Financial Crisis, Economic Crisis, Turkey Economy

İÇİNDEKİLER

sayfa

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	vii
GRAFİK LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ KAVRAMI VE EKONOMİK KRİZ TÜRLERİ

1.1. GENEL OLARAK KRİZ KAVRAMI	3
1.2. EKONOMİK KRİZ ALGILAMALARI	4
1.3. EKONOMİK KRİZ TÜRLERİ	8
1.3.1. Reel Sektör Krizleri	8
1.3.2. Finansal Krizler	8
1.3.3. Finansal Kriz Modelleri	10
1.3.3.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri	10
1.3.3.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri	11
1.3.3.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri	11
1.3.4. Para Krizi	12
1.3.4.1. Para Krizlerinin Gelişimi	14
1.3.4.2. Para Krizlerinin Nedenleri	15
1.3.5. Bankacılık Krizleri	16

İKİNCİ BÖLÜM

1929 KRİZİ NEDENLERİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

2.1. 1929 KRİZİNİN NEDENLERİ	19
2.2. BÜYÜK BUHRANIN MEYDANA GELİŞİ VE YAYILMASI	23
2.2.1. 24 Ekim 1929: Kara Perşembe	26
2.3. KRİZ SÜRESİNCE ULUSLAR ARASI TİCARETİN GÖRÜNÜMÜ	26
2.4. KRİZ SÜRESİNCE SANAYİNİN GÖRÜNÜMÜ	29
2.5. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	30
2.6. LOZAN'IN İKTİSADİ ÖNEMİ VE KAZANIMLARI	32
2.7. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ	33

2.8. 1923–1930 ARASI TÜRKİYE EKONOMİSİNİN SEKTÖREL ANALİZİ	35
2.8.1. Sanayileşme Politikası	35
2.8.1.1. 1927 Sanayi Sayımına Göre Türk Sanayisinin Durumu	37
2.8.1.2. Sanayileşme Çabaları ve İş Bankası Pratiği Üzerine Kısa Bir Not	38
2.8.2. Tarım Politikası	39
2.8.3. Dış Ticaret Politikaları	43
2.9. 1929 KRİZİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ	44
2.9.1. Tarım Sektöründe Krizin Etkileri	44
2.9.2. Sanayi Sektöründe Krizin Etkileri	46
2.9.3. Dış Ticaret ve Para Krizi	48
2.9.3.1. Türk Parasını Korumaya Yönelik Önlemler ve Merkez Bankasının Kuruluşu	50
2.9.4. Krizin Ülke Ekonomisindeki Diğer Etkileri	51
2.9.5. Dönem İçin Bir Zorunluluk: Devletçilik	52
2.9.5.1. 1929 Krizi ve Sovyet Deneyimi	54
2.9.6. M. Kemal Atatürk ve Devletçilik İlkesi	55
2.9.7. Sanayileşme Planları	56
2.9.7.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	57
2.9.7.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZ NEDENLERİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ	
3.1. 2008 KÜRESEL KRİZİNİN SEBEPLERİ	60
3.1.1. Dünyada ve Türkiye’de 1980’lerde Yaşanan Dönüşümün Küresel Finansal Krize Etkileri	62
3.1.2. 2008 Krizinin Gelişmekte Olan Ükelere Etkileri	64
3.2. 2008 KÜRESEL KRİZİN TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ	70
3.2.1. 2000 Öncesi Dönem	70
3.2.2. 2000-2001 Krizi	71
3.2.3. 2008 Krizi	75
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	84

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Borç Verdiği Ülkeler ve Geri Ödemeleri.....	22
Tablo 2: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Savaş Tazminatları ve Borç Ödemeleri...	24
Tablo 3: İki Savaş Arası Dönemde Dünya Ticareti 1913 Fiyatları ile	28
Tablo 4: Toplam Sanayi Üretim İndeksi.....	29
Tablo 5: Seçilmiş Batı Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin Yıllık Büyüme	29
Tablo 6: ABD'de Büyük Bunalım'da GSMH'nin Düşüşü.....	30
Tablo 7: 1927 Sanayi Sayımı Sonuçları	38
Tablo 8: GSYH içindeki sektör payları	42
Tablo 9: Dış Ticaret Dengesi	43
Tablo 10: Ekonomik Kriz Döneminde Belli Ürünlerde Fiyat Düşüşleri.....	46
Tablo 11: Üretim Değerindeki Değişim	48
Tablo 12: Dış Ticaret.....	50
Tablo 13: Yatırım Fonu Akımları	69
Tablo 14: Maliye Politikası Göstergeleri.....	73
Tablo 15: Bankacılık Kesimi Sermaye Rasyoları ve Finansal Göstergeler.....	74
Tablo 16: Bankacılık Sisteminde Banka ve Şube Sayısı	75

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Gelişmiş Ülkeler (GÜ) ve Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) Yıllık büyüme Oranları (Yüzde).....	66
Grafik 2: Sınıflandırılmış Ülkelerin 2002-2009 arası işsizlik Oranları.....	66
Grafik 3: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Tüketici Fiyat Enflasyonu	67
Grafik 4: Ekonomik Büyüme Oranları (%)	70
Grafik 5: Fiyat Düzeyi ve Faiz Oranları	76
Grafik 6: İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	77
Grafik 7: İkincil Piyasa Hazine Faizleri: Türkiye ve ABD (Türkiye için gösterge tahvilin faizi, ABD için iki yıl vadeli tahvil, %)...	81

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltma	Açıklama
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
DİE	: Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
IMF	: International Monetary Fund
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
KDV	: Katma Değer Vergisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
Simge	Açıklama
\$: ABD doları

GİRİŞ

Ekim 1929'da "Kara Perşembe" olarak adlandırılan gün, Amerikan borsaları çökmüş ve hemen sonrasında yaşanan bu borsa krizi tüm dünyaya yayılmıştır. 1929'daki bu kriz kısa sürede reel sektör üzerinde etkilerini hissettirmiş ve dünya büyük bir kaosun içine düşmüştür. Dolayısıyla kriz üzerine tartışmalar 1929 ile birlikte alevlenmiş ve sosyal bilimcilerin en önemli uğraş malzemesi olmuştur.

Kapitalizmin tarihi, denilebilir ki krizlerin tarihidir. Kriz dünya ekonomisinde belli döngülerle her zaman yaşanmış ve çok ağır bedeller ödetmiştir. Krizlerin sebepleri ve sonuçları üzerine düşünmek, kriz durumlarında neler yapılabileceğini anlamak açısından önemli veriler ve ipuçları sağlayabilir. Özellikle, ekonomisi yeni gelişmeye başlayan ve oldukça dinamik seyirler gösteren ülkelerde kriz sürecinin o ülkeler için ne gibi fırsatlar ve tahribatlar yarattığı önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik kriz kavramının ne olduğu tartışılmış, sebepleri üzerinde durulmuş ve ekonomik kriz sınıflandırmaları yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise 1929 ekonomik bunalımı öncesinde dünya ekonomisinin durumu ele alınmış, savaş yıllarının küresel çapta dünya ekonomisini nasıl "vurduğu" gözler önüne serilmiştir. Buhran yılları ile birlikte yaşanan iktisadi daralmalar ülkelere ve sektörler göre tartışılmış ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

Aynı dönemlerde, Türkiye ekonomisi yeni yeni yapılandırılmaya çalışılıyor ve gerçek anlamda ekonomik ve politik bir paradigma oluşturulmaya çalışılıyordu. Çalışma bütün bunların ışığında Türkiye ekonomisinin buhran öncesinde ve buhran ile birlikte ne gibi gelişmeler yaşadığını anlatmaya çalışmıştır. Genç Türkiye'nin 1920'li yıllarda izlediği iktisat politikalarının seyrinin krizle birlikte nasıl değiştiği ve bu değişimin dış konjonktür dışında iç dinamiklerle nasıl belirlendiğinin özellikle altı çizilmiş ve hala Türkiye ekonomisindeki süren tartışmalara bu bağlamda ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise, yine benzer bir yöntemle 2008 finansal krizi yaşanana kadar dünya ekonomisinin belirgin parametreleri gözden geçirilip, yaşanan

krizle birlikte bu parametrelerin nasıl değiştiği ve ülkemizde 2008 krizinin belirgin etkileri tartişılmıştır. 2001 krizi bağlamında 2008 finansal krizinin özellikle finans sektöründe etki ağırlığı, krizi yaşayan diğer ülkelerle karşılaştırılarak araştırılmıştır. Bu anlamda kriz döneminin en popüler tartişmalarından biri olan; “kriz ülke ekonomisini teğet geçti”, söylemi gerçek midir? Yoksa ‘kriz politik gereklilikler bağlamında mı ele alınmalıdır?’ gibi sorulara yanıtlar aranmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ KAVRAMI VE EKONOMİK KRİZ TÜRLERİ

1.1. GENEL OLARAK KRİZ KAVRAMI

Kriz, etimolojik kökeni Yunanca “krisis” kelimesine dayanan ve özellikle tıp bilimlerinde çok yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Farklı disiplinlerde farklı içeriklerle karşımıza çıkan kriz kavramı genel olarak şu şekilde tanımlanabilir: “Bir mekanizmanın, mevcut konumunu ve geleceğini etkileyen, hiç beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve genelde önlem alınmakta geç kalınan, olumsuz bir durumdur.” (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Kriz>, Erişim Tarihi: 25.09.2010).

Herhangi bir durumun kriz olabilmesi için, krizin temel unsurlarının bilinmesi gerekir. Kriz sosyal bilimler alanında; “Önceden bilinmeyen veya öngörülmeyen bazı gelişmelerin, makro düzeyde devlet ve mikro düzeyde firmaları, etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmasıdır.” Aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan gelişmeleri kriz olarak adlandırmak doğrudur. Yoksa normal süreç içerisinde ortaya çıkan her sorun kriz demek değildir (Aktan ve Şen, 2002: 1-2).

O halde, kriz kavramının belli başlı özelliklerini bilmekte fayda vardır. Bu özellikleri aşağıdaki şekilde belirtilmektedir (Genç, 2009: 10):

- Önceden bilinmemesi ya da öngörülememesi,
- Kişiler ve kurumlar için, hem bir tehdit hem de fırsat oluşturması,
- Kısa ya da uzun süreli olması,
- Sirayet etkisinin bulunması,

Bu kısa açıklamalardan sonra ekonomik kriz kavramını bilimsel bir temele dayalı olarak tanımlamak için bazı örneklerle konuyu açıklamaya çalışalım.

Enflasyon, gerek devlet gerekse birey ve firmalar açısından bir ‘sorun’dur ancak ‘kriz’ değildir. ‘Hiperenflasyon’ ise bir krizdir çünkü hiperenflasyon, fiyatlar genel seviyesinin aniden ve beklenmedik bir biçimde hızla artmasıdır. Örneğin

bugün Türkiye'nin yaklaşık yirmi yıldır içinde bulunduğu kronik enflasyon ortamını kriz olarak adlandırmak doğru değildir. Buna karşın 1980'li yıllarda birçok Latin Amerika ülkesinde, 1990'lı yıllarda ise sosyalizmin yıkılması ile birlikte piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkelerde aniden ortaya çıkan hiperenflasyon gerçek anlamda bir kriz olarak adlandırılabilir. Tarihsel açıdan ilk büyük hiperenflasyon, XVI. yüzyılda Avrupa'da görülmüştür. Bu ilk krizin ardından dünyada zaman içerisinde çeşitli ülkelerde konjonktür hareketleri izlendiğinde fiyatlar genel seviyesinde ani sıçramalar ortaya çıktığı görülebilir. Fiyatlar genel seviyesi, üretim, yatırım, istihdam vs.deki iniş-çıkış hareketleri iktisat biliminde 'konjonktürel dalgalanmalar' (business cycles) olarak adlandırılır. Konjonktürün değişik dönemlerinde ortaya çıkan 'enflasyon', 'deflasyon', 'stagnasyon', 'resesyon' gibi gelişmeleri kriz olarak adlandırmak doğru değildir. 'Fiyatlar genel seviyesinde azalma eğilimi' olarak tanımlanan 'deflasyon', kriz değildir. Ancak konjonktür içerisinde beklenmedik bir biçimde fiyatlardaki ani düşme dönemi olarak adlandırılan 'depresyon', bir krizdir. Örneğin, dünyada 1929-33 yılları arasında yaşanan ilk 'Büyük Depresyon' (ekonomik buhran ya da ekonomik bunalım) gerçek anlamda bir ekonomik krizdi (Aktan ve Şen, 2002: 2-3).

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar çerçevesinde ekonomik kriz kavramını şu şekilde tanımlamamız mümkündür. Ekonomik krizi, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlayabiliriz (Kibritçioğlu, 2001: 174).

1.2. EKONOMİK KRİZ ALGILAMALARI

Neo-marxist yaklaşımlara bakıldığında, kapitalist sistemde merkez kapitalist ekonomilerin potansiyel kriz sorunları, çevresel konumlu ülkelere yoğun emperyalist baskılar uygulanarak hafifletilir veya bu sorunlar çözüme kavuşturulurken, sistematik bir olgu olarak kriz sorunsalı incelenmemiş ve üzerinde durulmamıştır. Kriz sorununun merkezin baskın olduğu bir yaklaşım içinde çözülmesi, tarihsel süreç içinde merkezin çevreyi değersizleştirmesine ve yoksullaştırmasına sebep olmuştur. Uluslararası perspektiften değerlendirildiğinde krizler çevre ülkelerinin ekonomilerine zarar verirken, merkez ülkelerin ekonomilerinin daha da

güçlenmesine aracılık etmektedir. Krizler sonucunda üretim birimleri merkez ekonomilere doğru kaymakta ve bunun sonucu olarak da çevre ekonomileri gittikçe değersizleşip yoksullaşmaktadır.

Sosyalist yaklaşımda ise kriz, kapitalist sisteme özgü bir olgudur. Bu görüşe göre Kapitalist üretim ilişkisinde kriz, sistemin içsel dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Kapitalist sistemin işleyişinin doğal bir sonucudur ve sistemin merkezinde bulunmaktadır. Kapitalistlerin sermayelerini artırma amacıyla gerçekleştirdikleri aşırı yatırımlar sebebiyle yeryüzü kaynakları aşırı oranda sömürülmekte ve aşırı üretim meydana gelmektedir. Bu durum piyasaları zorlamakta ve ekonomiyi karamsarlığa sürüklemektedir. Bunun sonucunda kapitalist sistemin işleyiş sürecinde içsel dinamiklerinin sebep olduğu krizler ortaya çıkmaktadır. Öte yandan bu şekilde ortaya çıkan krizlerin kapitalist sistem açısından iki önemli avantajı vardır. Birinci avantajı krizler marjinal firmaların piyasadan çekilmesine neden olur. Piyasalarda ancak krizlere dayanmış olan güçlü firmalar kalır ve krizden daha da güçlenmiş olarak çıkarlar. Krizlerin ikinci avantajı, krizlerin piyasalarda bir anlamda tekelleşmeye yol açmalarıdır. Bu bağlamda ekonominin bir kesimi değersizleştirilirken, bazı firmalar daha da güçlenir ve tekeller oluştururlar. Bu sebeple krizler tıpkı savaşlar gibi kapitalist sistemin işleyebilmesi için gerekli olan koşullardan biri olarak görülürler. Bu değerlendirmeye göre krizler, kapitalist sistemin içsel dinamiklerinden kaynaklanan uzun dönemli hareket mekanizmalarıdır. Krizler aracılığı ile kapitalist sistemde güçlü kuruluşlar daha güçsüz kuruluşları değersizleştirip sistem dışına iterek kendi güçlerini pekiştirirler. Bu yönü ile ele alındığında krizler bireylerin genel olarak aleyhine olmasına rağmen, güçlenen ve merkezileşen sermayenin lehinedirler. Kısaca kapitalist sistemde krizler sermayenin sıkışıklığını ve bunalımını aşma araçlarıdır (Önder, 2001: 45-46).

Bu anlamda Marx'ın kriz tanımı, sermayenin ve metaların aşırı üretiminin bunalımıdır. Kapitalizmin azami kar yasası, kar oranının yüksek olduğu alanlara yönelik bir sermaye akışına yol açar. Bu sermaye akışı aktığı alanda sermayenin ve meta üretiminin artmasına yol açar. Artan üretime uygun bir talep olmadığı koşullarda, metaların bir bölümü satılmadan kalır. Böylece yatırılmış olan para-sermayenin devri tamamlanamaz. Bu durumda üretimin devamı kredi sisteminin devreye girmesiyle mümkündür. Sürecin uzamasına paralel olarak, kredi hacmi

sürekli artar ve alınan krediler satılmayan metalarda maddeleşmiş olarak kalır. Kar oranları yüksek olduğu için faizler de düşüktür (Marx, 1997: 434-437).

Meseleyi biraz daha açıp, aslında sorunun sadece kriz sorunu olmadığını, başlıkta da belirtildiği gibi genel bir algılamanın, kriz spesifiğine yansımaları olduğunu söyleyebiliriz. Kısa iktisat tarihi boyunca dünya ekonomik sistemlerinin en temelde iki farklı yoldan gitmiş olduğu gerçeğini dikkate alarak, aslında iktisattaki tartışma ekseninin bu iki eksenindeki salınımlardan ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

Bilindiği gibi bir kutupta Adam Smith'in "görünmez el" metaforunu kullanarak piyasanın erdemlerine vurgu yapan ve devletin ekonomiye müdahil olmasına şiddetli bir biçimde itiraz eden neoklasik teorisi (piyasacı yaklaşım) yer alıyor. Karşı kutupta ise, devlet tarafından merkezî olarak planlandığı takdirde, ekonominin daha fazla refah ve mutluluk getireceğini iddia eden planlamacı yaklaşım (reel sosyalizm) var. İki kutbun arası ise, yukarıda da değinildiği gibi, kimi planlamacı yaklaşıma, kimi piyasacı yaklaşıma daha yakın duran sentez arayışları ile dolu. Tarihsel olarak uzun süreli ve yaygın bir pratiği olduğunu dikkate alarak, bu sentezler içinde en kalıcı olanının, piyasanın saat gibi tıkr tıkr işlemesi için, devletin makroekonomik istikrar politikası izlemesi gerektiğini ileri süren 'Keynesian' yaklaşımın olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımlar, esas itibariyle, geride bıraktığımız son iki yüzyılın toplumsal/siyasal teorilerinin zemini oluşturmaktadır. Daha açık bir ifade ile toplumsal/siyasal teoriler bu yaklaşımların üzerine inşa edilmiştir. İki yüzyıl boyunca, devletin rolüne ilişkin olarak, bu iki kutup arasında bir salınım söz konusu olmuştur. Karşı kutupta yer alan planlamacı yaklaşım, yirminci yüzyılın hemen başlarında pratiğe aktarılmış ve yaklaşık yetmiş yıl (1917-1989) dünyanın belli bir coğrafyasına egemen olduktan sonra, tartışmasız bir biçimde yenilgiye uğramıştır (Aydın, 2003: 2).

Sosyalist ekonominin yapısal sorunları, sonunda çöküşe götürürken diğer kutupta yer alan kapitalizm her seferinde kendi krizini, bir çevrim dâhilinde 'fırsat'a dönüştürdü. Peki, işin içindeki şeytan tüyü ne idi? Kapitalizm her seferinde bu çevrimi nasıl yaratıyordu? Soruyu birde şöyle soralım: Kapitalizmin fırsata dönüştürdüğü krizlerin mağdurları ve asıl çöküşü yaşattığı geniş halk yığınları için, kapitalizm ne diyordu? Ya da kendini nasıl akılıyordu?

Burjuvazinin 230'dan fazla kriz açıklaması var. Bu, bilinen kayıtlara geçmiş kriz açıklamalarıdır. Bunlar'dan birkaç tanesi (Okçuoğlu, 2009: 69-71):

- H.St.Jevans: “On senelik kriz çevrimi, aynı dalga uzunluğundaki meteorolojik yalpalamalara dayanır. Bu yalpalamalarda kozmik nedenlerden kaynaklanır ki, bu nedenlere güneş lekesinin, şafak sökümünün ve sihirli tedirginliğin sıklığından varılabilir.” H.St.Jevans'a göre güneş ışığının ve basıncının, 3,5 yıllık çevrimleri benzeri hasat çevrimlerine ve böylece yedi veya on yıllık kriz çevrimlerine neden olur.

- A.C.Pigou: “Yanlış iyimserlik gündeme gelirse iki nedenden dolayı büyür ve gelişir. İşadamları sadece mali olarak değil, hissi olarak da birbirine bağlıdır. Herhangi bir yerde üslup değişirse, bu ekonominin en uzaktaki bölümleri üzerinde telkin edici etkide bulunur. Bundan sonra, iyimserliğin hâkimiyeti altında artan siparişler ve daha iyi ticari seyir beklenir.”

- J.St.Mill: “İyi ticari seyir iyimserliği doğurur. İyimserlik de düşüncesizliğe, düşüncesizlik de felakete neden olur. Kriz kötümserliği doğurur, kötümserlik de durgunluğu. Yükseliş, insanlar düşündükleri kadar dert çekmediklerini gördükleri anda yeniden başlar.”

- W.Sombart: “Organik ve inorganik hammadde ile çalışan, üretim yerlerinin dengesiz bir üretim ritmi vardır. Bundan doğan aksaklıklar ve ekonomik dengenin yeniden sağlanması kriz çevrimine neden olur.”

- S.S.Kuznets: “Para ekonomisi, hammadde ve mamul madde üretiminde sipariş durumunda yalpalamalara neden olur. Bu yalpalanmalar, giderek tüketim malları talebindeki yalpalanmalardan daha güçlü olur.”

- Th.W.Mitchell: “Bir iktisadi sektör, tüketimden ne kadar uzaklaşırsa o kadar çok yalpalanmalara maruz kalır. Bu pazarın kontrol edilemezliğinden doğan hayale bağlıdır.”

1.3. EKONOMİK KRİZ TÜRLERİ

1.3.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri, işgücü ve mal piyasalarında; istihdamda veya üretimde ciddi daralmalar şeklinde ortaya çıkar. Bu durum ekonomide durgunluk veya işsizlik krizine yol açar. Eğer mal ve hizmet piyasalarındaki genel fiyat düzeyi belirli bir zaman aralığında normal sınırlarının üzerinde sürekli artıyorsa, kısaca enflasyon varsa ve belirli bir sınırın üzerinde ise, bu enflasyon krizi olarak adlandırılmaktadır. Enflasyon, toplam arz tarafından kaynaklanan negatif reel şoklar ile toplam talep tarafından kaynaklanan pozitif parasal şokların bazı fiyat uyum etkenleri ve kurumsal/politik süreçlerin bir arada işlemesi sonucunda ortaya çıkar. Bu açıdan değerlendirildiğinde enflasyon, ekonominin genel fiyat düzeyinde sürekli baskı yaratan faktörler ele alınarak anlaşılabilir. Bu sürekli enflasyonist baskının etkenleri çok çeşitli olabilir. Örneğin, para arzı genişlemesi ile sonuçlanan sürekli ve yüksek düzeylerde kamu kesimi açıkları, ithal girdi fiyatlarında artışa sebep olan ve bu şekilde üretimi negatif etkileyen sürekli döviz kuru artışları, ekonomik birimlerin yüksek enflasyon beklentileri, ülkedeki uzun süreli politik istikrarsızlık ve kamuoyunun hükümetin enflasyonu düşürme konusundaki kararlılık ve becerisine güven duymaması etkenleri sayılabilir (Kibritçioglu, 2001: 2).

Reel sektör krizleri ile finansal krizler arasında doğru ayrımları yapmak gerekir. Örneğin bankaların yaptıkları yanlış yatırımlar sonucunda zarara uğrayarak batması finansal kriz olarak adlandırılırken, yine bankaların verdikleri kredileri geri alamamaları sonucunda zarara uğramaları ve mevduat sahiplerine paralarını geri ödeyememeleriyle başlayan bir krizin finans krizi mi yoksa reel sektör krizi mi olduğu daha yakından incelenmesi gereken bir konudur. Eğer bu durum reel sektör şirketlerinin aldıkları kredileri geri ödeyememelerinden kaynaklanıyorsa o zaman ortada bir reel sektör krizi var demektir (Eğilmez, 2009: 51-52).

1.3.2. Finansal Krizler

Finansal krizler, döviz ve hisse senedi piyasaları gibi finans piyasalarında şiddetli fiyat dalgalanmaları ve bankacılık sisteminde bankalara geri dönmeyen

kredilerin aşırı derecede artması sonucunda yaşanan ciddi ekonomik sorunlar olarak kabul edilir (Kibritçioğlu, 2001: 2).

Genel olarak krizler, finansal yatırımcıların ülke koşullarının riskli hale geldiği konusundaki beklentilerine bağlı olarak, giriştikleri spekülatif ataklar sonucu başlar ve atakların yoğunluğu lsnde şiddet kazanır. Spekülatif motiflerle ülkeler arasında hızla yer değiştiren sermaye ulusal ekonomiler için istikrarsızlık kaynağı olmakta, ülkeden sermaye çıkış ve ülke parasının değerindeki kuvvetli dalgalanmalar reel ekonomiye yansıyan önemli sorunlar yaratabilmektedir. Sermaye hareketlerinin hızla artışının, ulusal ekonomiler açısından getirdiği sorunlar genel olarak finansal krizler olarak ele alınmaktadır (Demir, 1999).

İktisatçılar, herhangi bir finansal varlığın (tahvil, bono, hisse senedi gibi) fiyatının, o kğıdın dayandığı reel varlığın, gelecekteki gelir akımının üstüne çıkması haline ‘balon’ adını veriyorlar ve bu tür balonların yaygınlaşması veya büyümesi sonucunda bir finansal krizin çıkacağı inancını taşıyorlar. Bilinen en büyük balon 1929 dünya krizi öncesinde borsada yaşanan gelişmeyle ortaya çıkmıştır. Daha yakın zamandan örnekler arasında konut fiyatlarının şişkinliğine dayanan krizler ön plana çıkmaktadır. 1980’lerdeki Japonya krizi ve şu anda yaşadığımız kriz asıl olarak konut fiyatlarının şişmesine bağlı gelişmeler sonucu ortaya çıkan balonlardan oluşmuştur (Eğilmez, 2009: 52).

Finansal krizler iktisadi faaliyetleri azaltan ve etkinliği düşüren bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Finansal kriz sürecinin başlayışında ortaya çıkan belirtileri şu başlıklar altında toplayabiliriz. Faiz oranlarındaki yükseliş, belirsizliğin artması, menkul değer piyasalarının firma ve banka bilnoları üzerine etkisi, bankacılık sektöründe yaşanan panik. Kredi faiz oranlarının yükselmesinin en önemli sebebi asimetrik bilginin varlığıdır. Faiz oranlarındaki artışın yanında ortaya çıkan belirsizlikler tüm ekonomideki kurumların istikrarını olumsuz etkiler. Bu durum ülkede iktisadi durgunluğa, politik istikrarsızlığa ve menkul kıymetler borsasında ciddi düşüşlerin yaşanmasına yol açar. Bu gelişmeler sorunu finansal kriz boyutuna taşır. Krizin olumsuz etkisi firmaların, finansal aracıların ve hane halklarının bilnolarında istenilmeyen değişikliklerin oluşmasına yol açar. Bu kesimler

arasındaki fon akışı kesintiye uğrar. Bu kesinti sadece reel ve finansal sektörü değil aynı zamanda bankacılık sektörünü de etkiler (Öçal ve Çolak, 1999: 286-287).

1.3.3. Finansal Kriz Modelleri

Son yıllarda para (currency), bankacılık ya da borç krizleri şeklinde karşımıza çıkan finansal krizlere ilişkin bir dizi model öne sürülmüştür. Finansal krizleri açıklamaya yönelik bir grup modele göre, krizin nedeni hükümetlerin kötü makroekonomik yönetimleri ve bu nedenle kredibilitelerini yitirmeleridir. Finansal krizleri açıklamaya çalışan ve kısaca değinen bu ilk model aslında geleneksel kriz modelleri diye de adlandırılır (Yay, Yay ve Yılmaz, 2004: 30).

1.3.3.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri

Para krizlerini, sürdürülemez politikalar ile yapısal dengesizliklerin kaçınılmaz sonucu olarak gören ve krizi ateşleyen temel makroekonomik faktörlerin önemini vurgulayan spekülasyon atak modeller, Krugman'ın 1979 yılındaki ve Salant ile Henderson'un 1978 yılındaki çalışmalarına dayanan ve ödemeler dengesi krizlerini açıklamaya yönelik geliştirdiği çalışmalarla başlamış ve daha sonra Flood ve Garber'in 1984 yılında yaptıkları çalışmayla da yaygınlaşmıştır. Bu modele göre sabit döviz kuru sistemi geçerli iken, iç kredi hacminin para talebinden daha fazla artması, yavaş ancak sürekli olarak ülkenin uluslararası rezervlerinin azalmasına ve ülke parasına yönelik spekülasyon ataklara neden olur. Bir ekonomide makro ekonomik temellerdeki bozukluklar bir krizin göstergeleri olmaktadır. Bu temel bozukluklar; yüksek ve artan bütçe açıkları, yüksek parasal artış oranları, yüksek enflasyon, aşırı değerli döviz kuru, geniş cari açıklar, uluslararası rezervlerde düşüşler ve yükselen ülke içi faiz oranlarıdır. Krugman, ekonomik temellerdeki sürekli bir bozulmanın döviz kurunu sabitleştirme teşebbüsüyle tutarsızlığı durumunda, krizlerin ortaya çıktığını savunmuştur. Krugman modeline göre, sorunların kökeninde ya mali açıkları finanse etmek amacıyla iç para basmak ya da zayıf bankacılık sistemine kaynak sağlamak amacıyla genişleyen kredi hacmi vardır. Yani model, ekonomik karar vericilerin sermaye piyasalarında borçlanma olanağının olmaması durumunda, harcamalarını ve açıklarını parasallaştırmak zorunda kalacağını varsayar. Bu çerçevede faiz oranı parite koşulu ülkeden sermaye çıkışına ve ülkenin rezervlerinin

sürekli olarak azalmasına neden olur. Bu sürecin sonunda da rezervler spekülâtif saldırıların başlayacağı bir düzeye iner ve sonunda yetkililerin döviz kurunu sürdürmeleri imkansız hale gelir (Aydın ve Kara, 2008: 3).

1.3.3.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil kriz modellerine göre finansal krizlere neden olan başlıca etken yurt içi para ve maliye politikalarının başarısızlığı ve buna bağlı olarak döviz rezervlerindeki ciddi azalışlardı. İkinci nesil kriz modellerinde ise birinci nesil kriz modellerinden farklı olarak yurt içi para ve maliye politikaları tutarlı olsa bile ve devletin elinde sabit döviz kuru rejimini sürdürmek için yeterli döviz rezervi bulunsa bile bir ülkenin parasına yönelik kendiliğinden oluşan spekülâtif saldırılar krize neden olabilir ve saldırı sonucunda döviz kuru değişebilir. Modele göre devlet, döviz kuru paritesini korumanın sağlayacağı faydayı ve yol açacağı maliyeti karşılaştırarak karar verir. Nitekim yurt dışı faiz oranlarının yükselmesi, yurt içi faiz oranlarını da yükseltecek ve reel üretim azalacaktır. Bu şartlarda devlet, pariteyi korumanın maliyetli olduğuna karar verebilir. Bu durumda yurt içi faiz oranının ve üretimin birer kriz göstergesi olduğu anlaşılır. İkinci nesil modeller ile ilgili olarak Obstfeld bazı önemli katkılar yapmıştır. Obstfeld'e göre hükümetin sabit döviz kurunun çökeceği beklentisine sahip olması üretimi azaltır çünkü bu beklenti, ücretlerin artmasına ve istihdamın azalmasına yol açar. Dolayısıyla üretim azalışlarını engellemek için devlet, sabit döviz kurundan vazgeçebilir. Yine sabit döviz kurunun çökeceği beklentisi faiz oranlarının yükselmesine yol açarak kamu borcunun artmasına neden olabilir. Artan kamu borcu nedeniyle borç miktarının belli bir aralıkta bulunması, kendiliğinden gerçekleşen bir spekülâtif saldırıya yol açarak ekonominin krize girmesine neden olur. Bu nedenle Obstfeld, faiz oranlarındaki artışın, borçların artmasına yol açarak finansal krizin oluşumunu tetiklediğini belirtmektedir (Şimşek, 2008: 196-197).

1.3.3.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

Birincil ve ikincil nesil kriz modellerinin 1997 yılında Güney Doğu Asya ülkelerinde başlayan ve pek çok ülkeyi etkileyen Asya krizini, önceden tahmin etmekte başarısız kalması ve açıklamaların yetersizliği sonucu üçüncü nesil kriz

modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İkincil nesil para krizleriyle anılan üçüncü nesil modeller, öncülüğünü Krugman'ın yaptığı, krizlerin bulaşma etkilerinin incelendiği ve 'ikiz kriz' adı verilen para ve bankacılık krizlerinin ele alındığı çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu modellerde, 1997 Asya krizi açıklanırken krize neden olarak bankacılık ve finans kesiminin bilançolarındaki uyumsuzluktan kaynaklı sorunlar ile uluslararası yatırımcıların kendi kendilerine yarattıkları kötümserliğin sonunda ülkelerin hataları olmasa da bankalarda paniğe neden olması gösterilmiştir (Doğan, 2009: 504).

1.3.4. Para Krizi

Eski tarihçiler daha çok bankacılık ya da hükümetlerin borçlarını ödeyememesinden kaynaklanan borç krizlerini kaydetmektedir. Dolayısıyla, finansal krizlerin önemli unsurlarından birisi olan para krizleri yüzyılın son çeyreğine kadar çok sık rastlanan bir olay değildir. Bunun sebebi dünya savaşlarından önce paranın bağlandığı bir altın standardının olması ve savaşlardan sonra bu standardın biraz değiştirilerek indirekt biçimde bir altın standardına çevrilmiş olması nedeniyle paranın mobilitesinin kısıtlanmış olmasıdır (Erdoğan, 2006: 29).

Son yıllarda para krizlerinin sıkça görülmesi, bu krizlerin nedenleri ve yayılması konusunda pek çok çalışmanın yapılmasına ve hipotezlerin oluşturulmasına neden oldu. Dolayısıyla para krizleri hem teorik hem de ampirik alanda oldukça fazla yer almaktadır. Kriz yaşayan ülkelerde ciddi oranda üretim kaybı ve işsizlik artışı görülmekte ve diğer ülkeleri de doğrudan ya da dolaylı yoldan olumsuz etkilemektedir. Bir başka deyişle, bir ülkede yaşanan kriz finansal ve ticari kanallardan diğer ülkelere de bulaşmakta ve o ülkelerde de kriz oluşmasına neden olmaktadır (Erkekoğlu ve Bilgili, 2005: 15-16).

Para (currency) krizi, döviz kurunda ani bir hareketi ve sermaye akımlarındaki keskin bir değişmeyi ifade eder. Para krizi, ülke parasına (ülke parasının yabancı paralar cinsinden değeri üzerine) olan spekülatif bir atağın bir devalüasyonla sonuçlanması halinde ya da ülke otoritelerinin uluslararası rezervlerin hacmini arttırarak ve faiz oranlarını yükselterek ülke parasını savunmaya zorlandıkları durumda ortaya çıkar. Her zaman olmasa da, çoğunlukla sabit veya

yarı-sabit döviz kuru standartları altında (crawling peg uygulaması altında) veya Para Kurulu (Currency Board) uygulamasında ya da ülke parasından kaçış durumlarında ortaya çıkar (Yay, 2001: 4). Döviz krizlerinin (currency crises) belirleyicileri şu beş grupta toplanabilir:

- 1- Zayıf, makro iktisadi göstergeler ve hatalı iktisat politikaları,
- 2- Finansal alt yapının yetersizliği,
- 3- Ahlaki risk (Moral Hazard) ve asimetrik enformasyon olgusu,
- 4- Piyasadaki kreditorlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının hatalı his ve önsüzleri,
- 5- Suikast ve terörist saldırı gibi bazı beklenmedik olaylar.

Denilebilir ki hemen her döviz krizinin öncesinde bu beş grupta yer alan etkenlerin bir veya birkaçı, belirli bir süredir, değer yitirmesi gerektiği halde hala hiç veya yeterince değer yitirmemiş olan bir ulusal paraya karşı ekonomik ajanlarca spekülasyon saldırı başlatılmasına yol açmaktadır (Kibritçioğlu, 2001: 2).

Para (currency) krizi, basit olarak paranın önemli bir miktarda devalüasyonu olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte bu kriter, kurun otoriteler tarafından faiz oranları yükseltilerek ve döviz piyasasına müdahale edilerek şiddetle baskılandığı koşulları dikkate almamaktadır. Alternatif bir yaklaşım, sadece döviz kuru değişimlerini değil, uluslararası rezerv ve faiz oranları hareketlerini de dikkate alan bir spekülasyon baskı endeksi oluşturmaktır. Bu durumda para krizi, döviz kuru değişimlerinin, yabancı rezerv ve faiz oranı değişimlerinin ağırlıklı ortalaması olan, spekülasyon baskı endeksinin değeri olarak tanımlanır (Yay, 2001: 4).

Benzer şekilde para krizleriyle ilgili bir anlamda “resmi” tanım IMF tarafından da yapılmaktadır. Buna göre para krizi, bir ulusal paranın dış değerine yönelik spekülasyon hücum sonucu, o paranın devalüe edilmesine ya da piyasalarda önemli ölçüde değer yitirmesine neden olan ya da para otoritelerini, parayı savunmak için önemli derecede döviz rezervleri kullanmak veya faiz oranlarını yükseltmek zorunda bırakan gelişmeler şeklinde tanımlanabilir (Kaya ve Yılmaz, 2006: 131).

Para krizleri ile ilgili teorik literatür üç nesil model çerçevesinde incelenmiştir. Birinci nesil modellere göre ülke paralarına karşı spekülasyon akımlar,

yanlış makro ekonomik göstergelerin sabit kur sistemi sonucu sürdürülemez hale gelmesi ile ortaya çıkar. İkinci nesil modeller ise hükümet politikasında önemli bir değişme ve makro ekonomik göstergelerde önemli bir bozulma olmasa dahi, çeşitli dürtülerle yatırımcıların beklentilerindeki kaymalara, spekülasyon akımlarına neden olur. Asya tecrübesine bağlı olarak ortaya atılan üçüncü nesil kriz modellerine göre, hükümet garantisi ve finans sisteminin kırılganlığı krizleri ortaya çıkarmıştır. (Erkekoğlu ve Bilgili, 2005: 17-18).

1.3.4.1. Para Krizlerinin Gelişimi

2. Dünya Savaşı öncesinde dünyada esnek kur rejimi uygulanmaktaydı. Bu rejimin birtakım sıkıntılarının ortaya çıkması neticesinde, 1945 yılında, Bretton Woods kasabasında yapılan antlaşma ile White Planı benimsenerek döviz kurları belirli paritelerle Amerikan dolarına sabitlenmiş, dolayısıyla sistemi Amerikan dolarının finanse ettiği bir sabit kur rejimi ve sistemin çevriminin de altınla sağlandığı bir model uygulanmıştır. Bu model 1950 ve 1960'lar süresince iyi işlemekle birlikte, sistemi finanse eden ülkenin yaşamış olduğu büyük kamu açıkları ve bazı ülkelerin bu durumu görüp altın üzerinde spekülasyon yapması neticesinde 1973 yılında sabit kur sisteminden vazgeçilmiş, serbest kur rejimine geçilmiştir. Bu rejime geçilmesi ile birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelere yeni finansal sisteme uyum sorunundan doğan problemler ortaya çıkmıştır. Bu problemler Latin Amerika, İskandinavya, Meksika, Türkiye ve Güneydoğu Asya ülkelerinde çeşitli krizlere neden olmuştur. 1990'lardan sonra döviz kurlarının ve sermaye akımlarının değişken olduğu bir döneme girilmiştir. Bu değişkenlik bazen aşırı boyutlarda olmakta, hem de tahmin edilemeyen (unpredictable) ve beklenmeyen (unanticipated) zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Yeni sanayileşmekte olan ülkelere yönelik uluslararası sermaye akımlarının temel özelliği de beklenmedik biçimdeki büyük değişkenliklerdir. Uygulamaya bakıldığında bu ülkelere yönelik yabancı sermaye akımlarındaki gelişme ve genişleme (boom) aşamasını, çok şiddetli ve çok ani bir tersine dönüş hareketinin izleyebildiği görülmektedir. Ayrıca bir ülkede ortaya çıkan krizin etkileri hızlı bir biçimde ve kolayca başka ülkelere de yayılabilmektedir (Erdoğan, 2006: 31).

1.3.4.2. Para Krizlerinin Nedenleri

Mekanizmanın işleyişi kısaca şöyledir; yabancı yatırımcılar ya da özel sektör tarafından kısa vadeli döviz kredileri (sıcak para) TL'ye çevrilerek yüksek faizlerle kamu iç borçlanma senetlerine ya da ticari bankalara mevduat olarak yatırılmakta, dönem sonunda bu fonlar tekrar dövize çevrilerek alınan döviz kredileri kapatılmaktadır. Böylece, ekonomide önemli boyutlarda reel faiz yüküne neden olmaktadır. Sonuçta, sıcak para diye adlandırılan kısa vadeli sermaye hareketlerinin temel nedeninin arbitraj olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, sıcak para kısa dönemli faizler ile devalüasyon-revalüasyon arasındaki ilişkiden yararlanmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre 1990–97 yılları arasında 7 yıl içinde Türkiye'ye toplam 23.2 milyar dolar -ki bu yaklaşık 3 katrilyon lira ediyor- portföy ve benzeri şekilde sıcak para girişi gerçekleşmiştir. Yine 1990–96 yılları arasında en yüksek sıcak para girişi 7,6 milyar dolar ile 1993 yılında yaşanırken, en az girişin olduğu yıl ise 1,1 milyar dolar ile 1991 yılı olmuştur (Kara, 2001: 31-32).

Yaşanan deneyimlerin ülkesel özelliklerin varlığına rağmen gösterdiği benzerlik, bu deneyimlerin göz ardı edilemeyecek sonuçları, henüz birçok ülkenin finansal piyasalarında yeterince derinliğin oluşmamış olması ve hali hazırda bu sistemin zaaflarından yararlanmak isteyen bir takım kişi ve kurumların bulunması, bu krizlerin arkasında yatan faktörlerin anlaşılmasını son derece önemli kılmaktadır. Meksika ve Arjantin'de yaşanan para krizlerini incelediği çalışmasında krizlerin kaynağını oluşturduğu düşünülen 9 temel öğeye işaret etmektedir (Erdoğan, 2006: 32):

- Sabit Döviz Kuru Politikası,
- Reel Döviz Kuru Değerlenmesi,
- Cari İşlemler Açığı,
- Borç Yükü / Mali Dengesizlik,
- Sermaye Hareketleri,
- Finansal Sistemin Kırılganlıkları,
- İçsel Şoklar,
- Dışsal Şoklar,
- Uygulanan Makroekonomik ve Mali Politikalar.

1.3.5. Bankacılık Krizleri

Bankacılık krizi, finansal sisteme olan güvenin sarsılması sonucu tasarruf sahiplerinin mevduatlarını geri çekmek için bankalara hücum etmeleri durumunda ortaya çıkar. Bankaların bu talepleri yerine getirememeleri ile malî panik, krize dönüşmüş olur (Seyidoğlu, 1999: 583).

Son yıllarda, mali serbestleşme ile birlikte, bankacılık krizleri daha sıklaşmıştır. Bankalarca dışarıdan temin edilen döviz kredilerinin; genişleyen bir ekonomik süreçte, olumlu beklentilerin yol açtığı spekülasyon ortamında, üretim potansiyellerini aşan miktarda piyasalara enjekte edilmesi, bankaların açık pozisyonlarını çoğaltırken riskli kredilerin artmasına neden olur. Çünkü alınan döviz kredilerinin yurt içinde aktarıldığı alanlar üretici sektörler olmaktan çok çoğunlukla tüketim veya emlak gibi ranta dayalı sektörler olmaktadır. Asya krizinin yaşandığı ülkelerde genel olarak ülke ekonomilerinin dengeli, ulusal tasarruf oranlarının ve ihracatın yüksek olduğu dönemlerde bankalar, etkinsizliklerini gerek fon toplama gerekse fon arzları yoluyla diğer kesimlere yansıtabiliyorlardı. Ancak, ihracat tutarlarında ve ulusal tasarruf oranlarında meydana gelen göreceli azalmalar sonucunda ve serbestleşme ortamında bankacılık kesimi, yurtdışından sağladığı genellikle kısa vadeli fonları, uzun vadeli ve getirisi nispeten riskli alanlara yöneltmiş ve böylece sistem, vade uyumsuzluğu ve batık krediler sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Ünal, 2006: 25).

Gelişmekte olan piyasalarda bankacılık krizleri, makro ekonomik değişkenlik, bağlı kredileme, banka yönetiminin güdülerini saptıran devlet müdahaleleri, finansal liberalizasyon girişimine uygun ihtiyatlı düzenleme başarısızlıkları olmak üzere dört grupta toplanabilir (Ural, 2003: 33). Bankalar değişen ekonomik koşullar altında ve oldukça girift piyasa koşullarının ve aktörlerinin kendine yüklediği birçok riskle karşı karşıyadır. Bunlar (Ural, 2003: 33-34):

-Kredi Riski: Bankaların karşılaştığı en temel risk türüdür. Kredi müşterilerinin borçlarını ödeyememeleri ve/veya ödemek istememeleri durumunda

ortaya çıkar. Belli sektörlere yönelik kredi yoğunluğu ya da az sayıda müşteriye çok yüksek boyutlarda kredi verilmesi bu riski arttırır.

-Likidite Riski: Bankaların menkul kıymet satışı veya yeniden borçlanma yoluyla uygun maliyetli nakit sağlama zorluğu içerisinde girmesi durumudur. Bu risk, banka müşterilerinin hesaplarındaki paralarını çekmesi ve bankaların nakit kaynak sağladığı interbank piyasalarına ve/veya uluslar arası finans piyasalarına girip kaynak sağlayamaması durumunda artar. Likidite sorunları finansal piyasalardan borçlanarak çözülebilir. Bu tür bir çözüm bankanın borçlanma kapasitesine bağlıdır. Ancak, likidite riskinin yüksek olduğu finansal sistemde banka pasiflerinin vade yapısı kısılacığından bu piyasalardan borçlanmak zorlaşmaktadır.

-Faiz Oranı Riski: Bankaların aktif ve pasif kalemleri arasında vade ya da faiz bazında bir uyumsuzluk olması veya değişken faizli mali yükümlülüklerin gelecekteki nakit akımları ve gelir/gider üzerinde belirsizliğe yol açması halinde ortaya çıkar.

-Döviz Kuru Riski: Döviz kurunun değişkenliğinden kaynaklanan risktir. Bir bankanın yabancı para yükümlülükleri, yabancı para varlıklarından fazla ise banka açık pozisyonda çalışıyor demektir. Böyle bir durumda döviz kurunda meydana gelen bir artış bankanın zarar etmesine neden olmaktadır. Ulusal paranın aşırı değerlenme sürecine girdiği bir ekonomide, bankaların fon kaynaklarını yabancı para cinsinden oluşturmaları, dışsal bir gelişmenin bankaların finansal yapısını belirlemedeki rolünün açık bir örneğidir. Böyle bir politikanın sonucunda bankaların fon kullanımları da doğal olarak ulusal para cinsinden olmaktadır.

-Fiyat Riski: Bankaların ellerinde tuttıkları varlıkların (hisse senedi, bono vb.) fiyatlarının düşme riskidir. Çeşitlendirmeye bu riskten korunmak mümkündür. Ancak, makroekonomik politikada değişiklik gibi bir nedenle, tüm varlıkların fiyatlarında düşüş yaşanması durumunda çeşitlendirmeye bu riskten kaçınmak mümkün olmamaktadır.

-Operasyonel Risk: Bankanın, bilgi işlem sistemi veya iç kontrol sistemlerindeki aksaklıklardan kaynaklanan kayıplardan dolayı maruz kaldığı riski

ifade eder. Bu risk insan unsuru, sistemin başarısız olması veya yeterli kontrol mekanizmalarının olmamasından kaynaklanabilir. Şube ağını aşırı genişletmek de faaliyet masraflarını gereğinden çok arttıracığından operasyonel riski artırır.

Bankacılık krizleri, genellikle düşük gelirli ülkelerde yaygın olarak meydana gelmekte ve maliyeti de görece olarak yüksek olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere meydana gelen bankacılık krizleri genel olarak iki temel nedene dayanmaktadır: (Ural, 2003: 33-34)

1- Bankalar, hem makro ekonomik dalgalanmalar, hem de önemli rejim değişiklikleri açısından değişkenliği yüksek bir ortamda faaliyet göstermektedirler. Birçok banka yabancı para üzerinden aldığı kredilerin riskine karşı bir önlem almadıklarından, ülke parasının değer kaybetmesi durumunda büyük zararlara uğramaktadırlar. Ayrıca yüksek enflasyon ve nominal faiz oranları, bankaların fonlama maliyetinin uzun dönemli kredilerin getirisinden daha yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu ülkelere olan büyük sermaye girişleri ve ani sermaye çıkışları, bu ülkelerin mali sistemlerini iflasa sürükleyebilmektedir.

2- Bankalara politik müdahaleler olmaktadır. Bankacılık krizlerinin meydana gelmesinde etkili olan bir başka faktör ise bankalara siyasi müdahalelerin olmasıdır. Dokuz Asya ülkesinde 3000'in üzerinde firmada yapılan araştırmaya göre Hong Kong, Endonezya, Malezya, Kore ve Tayland'da kurumların büyük çoğunluğunun güçlü ailelere ait olduğu, aile üyelerinin büyük kısmının da maliye bankası ve bankacılıkla ilgili diğer kurumlarda görev aldıkları görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

1929 KRİZİ NEDENLERİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

2.1. 1929 KRİZİNİN NEDENLERİ

1929 ekonomik krizinin nedenleri başında savaşın sebep olduğu yıkım ve kayıplar gelmektedir. Avrupa ekonomisini çok derinden etkileyen savaşın bitiminde, tarım işletmelerini, ulaşım ve haberleşme yollarını yeniden düzene sokmak, ev ve fabrikaları yeniden kurmak gerekiyordu. Bu durum savaş sonrasında ihtiyaçları daha da arttırmıştı. İnsan kaybının fazla olması emeği daha değerli kılmıştı. Savaş, savaşan devletlere büyük miktarda maliyet yüklemişti. Savaş sırasında kaynakların önemli bir miktarının yok oluşu kaçınılmaz son olan enflasyonu yaratmıştı (Kuyucuktu, 1982: 242-243).

Birinci Dünya Savaşı, tüm dünya ulusları için, bu dönemin sadece ekonomi ve uygarlık açısından geçici olduğu varsayıldığında, savaş sonrası dönemde dünya ekonomisinin savaş yıkıntıları ve yaraları sarıldıktan sonra tekrar eski ivmesine döneceği ve bu noktadan gelişme trendine devam edeceği beklenebilirdi. Ancak belirtilen varsayım ve sonuçları gerçekleşmedi. Aksine bu dönem İkinci Dünya Savaşı'nın alt yapısını oluşturacak siyasi ve sosyal gelişmelerin olduğu bir dönemdi. Bu dönemdeki ekonomik gelişmelerin (özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Bloğu ülkelerinde) savaş ekonomisi, ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu nedenledir ki, iki savaş arası dönem ve özellikle 1929 Buhranı 20. yüzyıla yön verecek gelişmeleri bünyesinde barındırmaktadır (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 83).

Aslında ABD'de 1922-1929 arası dönemde ekonomik büyüme ciddi oranlarda gerçekleşmiştir. ABD'de canlanma ve refah, ufak tefek aksaklıklarla 1929 yılına kadar sürmüştür. 1922-29 döneminde fabrika ve lojman yapımı gerçekten yüksek bir konjonktür yaratmıştı. Bu durgunluk döneminden yararlanarak otomobil ve elektrik sanayi hızla kurulup gelişme olanağı bulunmuştur. 1922-29 döneminde, her yıl otomobil üretimi yüzde 33 artmış ve buna bağlı olarak petrol, demir, çelik, kauçuk üretimiyle; yol yapımı hızla gelişmiştir. Elektrik üretimi ve yatırımlar da yükselmiştir. Bu dönemde yatırımlar yüksek olduğundan, işsizlik ancak aktif

nüfusun yüzde 2'si kadardır. Amerika'da görülen bu refah, sınırları aşarak tüm dünyaya yayılmıştı. Dış ödünçler ve ithalat bu sıçramanın nedenleri olmuştur. Dünya ticaret hacmi de bu gelişmeye paralel olarak kabarmıştı. Hatta dünya ihracatı, bu refah döneminde, sınaî üretim düzeyinden daha hızla yükselmiştir. Bu süreçte ulusal ve uluslararası toplam arz büyük ölçülerde artmış, dünya üretim seviyesi görülmedik oranlara ulaşmıştır (Oran, 2009: 3-4).

Özellikle 1925-1926'da ABD, Kanada, Avustralya, Fransa merkezli hızlı bir gelişme (boom) yaşanırken, İngiltere 1926 genel greviyle sarsılıyor ve ekonomik gelişmesini kontrollü bir şekilde sürdürme zorunluluğu ile yüz yüze kalıyordu (Kipal ve Uyanık, 2001: 72).

O yıllarda İngiltere'de işsizlik yüzde 10-12 civarlarında idi. Genel grev sadece dokuz gün sürmüştü. Altın sistemine geçişi en çok alkışlayanlar, bu grevi hükümete bir tehdit olarak görüyorlardı. 1926 yılının çok büyük bir bölümü grevlerle geçti (Abit, 2008: 29).

Aslında İngiltere'nin merkezi ABD'ye kaptırması Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, savaşın erittiği stokları yenilemek için arttırılan üretimin, 1921'de İngiltere merkezli bir krize yol açmasıyla gerçekleşmiştir (Kipal ve Uyanık, 2001: 72).

Bu dönemde, ABD merkezli ivmelenmenin savaş sonrası döneme denk gelmesi tesadüf değildir. Reel sektörde yaşanan ve yukarıda belirtilen gelişmelerin yanı sıra, savaş sonrası finansal değişimlerin etkileri de oldukça önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı'na girilirken, ülkelerin çoğu altın standardı denen bir para sistemine sahipti. Kâğıt para, altın karşılığı olarak basılıyor ve dolayısıyla döviz kuru da altın kuru üzerinden oluşuyordu. Dünya savaşı çıktıktan sonra paraya şiddetle ihtiyaç duyan Avrupa ülkeleri altın standardını terk ederek karşılıksız para basmaya başladılar. Karşılıksız para basımı enflasyona neden oldu. Avrupa ülkelerinin paralarının karşılıksız kalması ve enflasyonun hızlanması, yatırımcıların paralarını ve altınlarını, altın karşılığı para basmayı sürdüren ABD'nin bankalarına yollamalarına ve bu gelişim de New York'un dünya finans merkezi unvanını Londra'nın elinden almasına neden oldu. Bu dönemde dünyadaki altın servetinin

yaklaşık yüzde 40'ı ABD'de toplanmıştı. ABD'de biriken bu servet müthiş bir ekonomik sıçramaya yol açtı (Eğilmez, 2009: 57).

Ayrıca ABD Birinci Dünya Savaşı süresince yaklaşık 20 devlete kredi sağlamıştı. Borçlular içinde, İngiltere 4,2 milyar dolar ile başı çekerken onu 3,4 milyar dolar ile Fransa ve 1,6 milyar dolar ile İtalya izlemekteydi. Borçlu devletler ödemelerini Almanya'dan gelecek tazminat alacakları ile ödemeyi planlamışlardı. Ancak, Almanya'nın savaşın yükünü kendisinin çektiği gerekçesiyle ödeme konusunda isteksiz davranması, hem ABD hem de borçlu devletleri zor durumda bırakmıştı (Oran, 2009: 5).

ABD sadece kredi vermekle kalmıyor aynı zamanda, savaş sonrası tazminat ödemelerini de düzenlemek ve tahsil etmek için girişimlerde bulunuyordu. Aslında savaş tazminatları Amerika için savaş borçlarından farklı anlama gelmekteydi. ABD Almanya'dan savaş tazminatı istemiyordu. Ancak savaşa girmeden önce müttefiklerine verdiği borçları geri almak istiyordu. Fransa hem İngiltere hem de Amerika'ya borçluydu. Buna karşılık Rusya'dan alacaklıydı. İngiltere ise Fransa'dan alacaklı Amerika'ya borçluydu. İngiltere, Amerika'ya borcunu ödemek istiyordu ancak Fransa ve diğer ülkelerin kendilerine olan borcunu ödemesini şart koşuyordu. Fransa ise Almanya'dan savaş tazminatı istiyor ve bu paralarla da kendi borçlarını ödemeyi düşünüyordu.

Amerika, 9 Şubat 1922'de kongre kararıyla 13 devlet ile uzun vadeli anlaşmalar yapmıştı. Örneğin İngiltere, harp borçlarını, ilk 10 yılı %3, sonraki yıllarda da %2,5 faiz ödemek suretiyle tam 62 yılda ödeyecekti. Bu durum bize Amerika'nın alacaklarını tahsil edebilmek için vadeleri uzun olsa da anlaşmaya gittiğini göstermektedir. 1. Dünya Savaşı Amerika ekonomisini dünyanın en büyük alacaklı ülkesi haline getirmişti. Bu da diğer ülkelerle ticaretin değişmesi anlamına geliyordu. Çünkü Amerika'ya borcu olan ülkelerin ödeme yapabilmesi ABD'nin borçlu ülkelere ihracatı kesip, ithalatını arttırması ya da bu ülkelere yeni borçlar vermesini gerektiriyordu. ABD, dünya ekonomisine liderlik yapabilecek tek ülke konumundaydı (Abit, 2008: 28).

Savaş sonrası dönemde Amerika'nın tahsil etmek istediği bu borçların, aslında buhranın ilk işaretlerinden biri olduğunu söylemek gerekir. Bu işareti ilk alanlardan biri de J. M. Keynes'dır. Keynes, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versailles anlaşmasında Almanya ve müttefiklerine yönelik ağır mali koşulları eleştirmiş ve bu koşulların dünya ekonomisini sarsacağını iddia etmişti (Çandar, 2003: 227).

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Borç Verdiği Ülkeler ve Geri Ödemeleri (Milyon \$)

Borçlular	Anapara	Faiz	Toplam borç	Geri ödeme tarihi
Avusturya	24	1	25	1930(Mayıs)
Belçika	377	41	418	1945(Ağustos)
Çekoslovakya	92	23	115	1925(Ekim)
Estonya	12	2	14	1925(Ekim)
Finlandiya	8	1	9	1923(Mayıs)
Fransa	3341	684	4025	1926(Nisan)
İngiltere	4075	525	4600	1923(Haziran)
Yunanistan	15	3	18	1929(Mayıs)
Macaristan	2	-	2	1924(Nisan)
İtalya	1648	394	2042	1925(Kasım)
Yugoslavya	51	12	63	1926(Mayıs)
Letonya	5	1	6	1925(Eylül)
Litvanya	5	1	6	1924(Eylül)
Polonya	160	19	179	1924(Kasım)
Romanya	36	8	42	1925(Aralık)
Toplam	9851	1715	11563	

Kaynak: Sönmez, 1998:74; akt. Çandar, 2003.

1922-1929 arası dönemde yaşanan bu gelişmeler, Amerika merkezli iyimserliğin yayılmasına neden oldu. Büyüme savaş sonrası dönemin kendine özgü koşullarına dayanmaktaydı ve aslında reel değildi. Bu iyimserlik ayrıca savaş çöküntüsü sonrası insanların aslında her şeye yeniden başlama dürtüsünün bir sonucuydu.

Daha da ileri gidip ABD’de savaş sonrasında aşırı iyimserliği ve ekonomisine olan güvenin buhranın tetikçisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Geleceğe olan iyimser güven aşırı bir üretimi kamçılamıştı. Sinemanın gelişimi, radyonun harcı alem bir kullanıma kavuşması ABD’de 1920’li yıllara bir iyimserlik sarhoşluğu ile girilmesine neden oldu. 1920’li yılların sonlarına doğru ülkedeki toplam arz, piyasadaki talebin çok önündeydi ve şirketlerin elindeki stoklar aşırı derecede büyümüştü. Stoklar eritilemeyince şirketler borsadaki hisselerini satarak borçlarını karşılamayı ve döndürmeyi düşündüler. Bu yoğun satış borsadaki paniğin tetikleyicisi oldu (Çandar, 2003: 227).

Savaş sonrası dönemin yıkıntılarını aşabilmek için kabul edilen doğru, bu dönemde, bir anlamda iktisadi paradigmanın da devindiricisi olmuştur. Özellikle ABD’nin olumsuz durumlarda ve negatif seyirlerde, kullandığı tarihsel reçete 1929 öncesinde de geçerli idi. “Daha fazla tüket” söyleminin hem psikolojik yıkıntıları hem de iktisadi yıkıntıları giderebilmenin en önemli enstrümanı olması bize hiç de yabancı değildir. Tüketime teşvik edilmesi ve bu öngörüyle gereğinden fazla üretimin yapılmasının sonuçlarını ABD ilerde acı bir şekilde yaşayacak ve yaşatacaktı. Antikeynesçi bir yaklaşımla her arzın kendi talebini yaratacağı ve üretimin biricik olduğu fikri bu dönemin hâkim görüşü olmuştur. Fakat her arz kendi talebini yaratmamış yukarıda da belirtildiği gibi stoklar günbegün şişmiştir.

2.2. BÜYÜK BUHRANIN MEYDANA GELİŞİ VE YAYILMASI

Meseleyi özetler ve toparlarsak, Amerika’da anlatılan nedenlerden dolayı büyük bir servet birikti ve bu Amerikan ekonomisinde ciddi bir sıçramaya yol açtı. Değerler şişmeye, balonlar oluşmaya başladı. Hükümetler altın girişini özendirmek için altın standardını sürdürdüler ve deflasyonist politikalar izlediler. Bu politikaların sonucunda fiyatların düşüşü nedeniyle fiyatlar gerilemeye başladı (Eğilmez, 2009: 57-58). Krizin önlenememesi ve büyümesinin önüne geçilememesinin en önemli nedenlerinden biri de krize karşı küresel işbirliğini imkânsız hale getiren Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Versailles Anlaşması’yla askeri boyuttan ekonomik boyuta taşınarak iki dünya savaşı arasında da süren ülkeler arası çatışmaları bunalımdan sorumlu tutan yaklaşımdır (Öz, 2009: 3).

Yukarıda da belirtildiği gibi Keynes'in, 1929 ekonomik krizi için yaptığı uyarılardan en önemlisinin Almanya'ya yönelik ağır savaş tazminatlarının olmasıdır. O dönem için zaten zor olan küresel işbirliği olasılığını bu durum kökünden söküp atıyordu.

Tablo 2: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Savaş Tazminatları ve Borç Ödemeleri

Tazminat ödenen ve savaş alacaklısı ülkeler	Almanya'nın ülkelere göre tazminat düzeyleri	Almanya'dan savaş alacakları	Avusturya-Bulgaristan ve Macaristan'dan savaş alacakları	Toplam borçlar	Savaş borcu ödemeleri
ABD	16 700	433 400		451100	
İngiltere	121 000	71 300	200	192500	326200
Fransa	273 000	500	200	272700	109400
İtalya	58 700	100	1 400	60200	31300
Belçika	126 200		100	126300	7200
Yugoslavya	34 200		2300	36500	1500
Yunanistan	21 000		10 000	31000	1700
Romanya	5 600		200	5800	1800

Kaynak: Sönmez; 1998:70; akt.Çandar, 2003

Almanya'nın savaş sonrası dönemde, yeniden yapılanma çabaları ve ödenmesi gereken tazminatlar ve borçlar, Alman ekonomisinin kırılmasını arttırmıştır. Tablo 2'de Almanya'nın savaş tazminatı ve borç ödemeleri ülkenin içine girdiği borç sarmalını göstermeye yardımcı olurken, aynı zamanda savaştan ABD'nin toplamda ne kadar karlı çıktığı da görülmektedir.

Büyük ölçekli krizlerin hem global hem de bölgesel olarak meydana geldiği düşünüldüğünde, kriz kaynaklı gelişmeler de diğer ülkeleri kolayca etkilemiştir. Bu etkileşim çoğunlukla sosyal çatışmalar şeklinde kendini göstermektedir. Bu sosyal nitelikli çatışmaların en ileri safhası olarak savaşlar düşünüldüğünde, buhranın ve buhran döneminde Almanya'nın ödemek zorunda olduğu tazminatlarının global nitelikli bir sosyal krize yol açacağı bazı çevrelerce ileri sürülmüştür. Dış borçların,

tazminatların ve krizin kamçılacağı milliyetçilik duyguları tüm dünyayı 1930'ların sonunda büyük bir sosyal çatışma içine yani savaşa sürüklemiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 93).

Küresel işbirliğinin olmamasının yanı sıra krizin buhrana dönüşmesini engelleyecek aktör ve devletler de yoktu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde yürüyen küresel ekonomik sistemin savaştan sonra tam olarak yeniden kurulamamış olmasıyla ilintili. Savaş öncesinde uluslararası finans sistemi, o dönemin tek güçlü ülkesi olan İngiltere tarafından koordine edilmiştir. Hâlbuki savaş sonrasında uluslararası ticarete bu dönemde hızla büyüyen ABD başta olmak üzere başka ülkelerin ağırlığının artmasıyla birlikte İngiltere bu özelliğini kaybetmiştir. Başka bir ülkenin de liderliği alacak kadar güçlenmemiş olduğu iki savaş arası dönemde uluslararası uyumun ortadan kalktığını, bunun büyük bunalımın en önemli nedeni olduğunu söylüyor. Bu değerlendirmeden hareketle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods'da kurulan uluslararası finans sisteminde ABD'nin liderliği almasıyla uluslararası düzenin tekrar kurulduğu söylenebilir (Öz, 2009: 3).

Altın standardının 1929 Büyük Dünya Buhranı'nın temel sebeplerinden biri olduğunu belirtmiştik. John Maynard Keynes, 1923 yılında altın standardını uluslararası para sisteminin "barbar kalıntısı" (barbarous relic) olarak adlandırmıştır. Büyük Buhran döneminde altın standardını terk eden ülkelerin ekonomik durgunluğu altın standardını kullanmaya devam eden ülkelere daha çabuk atlatabildiği de literatürdeki bulgular arasındadır. Altın standardının büyük durgunluğu daha da derinleştirilmesi ülkelerin altın standardından yeniden kopmasına neden oldu. Büyük Britanya, Kanada, İsveç, Avusturya ve Japonya altın standardını 1931 yılında, ABD 1933 yılında, Fransa ise 1936 yılında terk etti. (Müslümov, Hasanov ve Özyıldırım, 2002:7). Altın standardı ülkenin değişen uluslararası ekonomik koşullara ne pahasına olursa olsun içeride uyum sağlamasını gerektiriyordu. Ödemeler dengesi açığı olan bir ülkenin altın ve döviz rezervlerini tüketme ve ithalat yapamaz hale gelme tehlikesi karşısında tek şansı ülke içinde fiyat düşüşünü kabul etmek, yani deflasyona razı olmaktı. Bu dönemin ekonomik yapısı genel olarak küçük şirketler küçük çiftlikler ve bir araya gelmemiş işçilerden oluşuyordu. Mal ve emek piyasalarının tam rekabetçi olduğu bu ortamda, talep düştüğü zaman fiyatların; işsizlik arttığı zaman da ücretlerin düşmesine direnebilecek bir ekonomik oyuncu yoktu. Oysa

1920'lerden itibaren piyasada oluşan fiyatı kabul eden küçük ekonomik oyuncuların yerini ücretlerin düşmesine direnecek sendikalarla kendi fiyatlarını belirleme gücü olan oligopoller almaya başladı. Bu yapısal değişikliğe uygun çözümün üretilmesi gecikince kriz bunalıma dönüştü. Çözüm için yalnızca altın standardının terk edilmesi değil; büyük ekonomik oyunculara uygun büyük devletin, yani gerektiğinde genişlemeci ekonomi politikaları uygulayarak ekonomiye müdahale edebilecek mali kaynağa sahip devletin ortaya çıkması gerekti (Öz, 2009: 4).

2.2.1. 24 Ekim 1929: Kara Perşembe

24 Ekim 1929'da ekonomi tarihine "Kara Perşembe" olarak geçen seanslarda borsa tam anlamıyla çöktü. Bir gün içinde borsada 4 milyar doların üzerinde kayıp yaşandı. Krizde 4000 dolayında banka battı. Çöküş kısa sürede dünyaya yayıldı ve büyük dünya krizi adı verilen ve yaklaşık on yıl süren bir krize dönüştü. Kriz, ABD'de Avrupa ülkelerinden daha kısa sürdü. ABD'nin GSYH'si 1929'da 15 milyar dolarken, 1933'de 2.16 milyar dolara düşmüş; işsizlik oranı 1929'da 3,2 iken 1933'de yüzde 25'e yükselmiştir. Aynı dönemde fiyatlar yüzde 25 düşüş göstermiştir (deflasyon) (Eğilmez, 2009: 58). 1929 büyük ekonomik bunalımı, yaşanan bu kara perşembe gününden sonra ABD ekonomisinin dünya ekonomisinde önemli yer tutması nedeniyle hemen yayılma eğilimi göstermiştir. 1929 yılında ABD sınaî üretimi dünya üretiminin yüzde 45'ini oluşturuyordu. Ama sınaî üretiminde düşme, dış ticaretteki düşmeden daha hızla oldu.

1929–1932 yılları arasında, dünya sınaî üretiminin yüzde 37 düşmesine karşılık, aynı dönemde dünya mübadele hacmi yüzde 25 düşüyordu. ABD'nin yabancı ülkelerdeki yatırımlarının yeniden ana vatana dönmesi dış ilişkileri daraltan ve bunalımı ağırlaştıran bir neden oldu (Unay, 1988: 87).

2.3. KRİZ SÜRESİNCE ULUSLARARASI TİCARETİN GÖRÜNÜMÜ

Kriz döneminin başları olarak nitelendirilebilecek olan 1929–1932 arasında dünya ticareti, krizin yarattığı olumsuz gelişmelere bağlı olarak, bu dönemde %60 düzeyinde gerilemiştir. Çünkü devletler kendi ulusal piyasalarını ve paralarını dünya ekonomisindeki belirsizlikten ve olumsuz akımlardan korumak için giderek yükselen

engeller uygulamaya başlamış ve korumacılık anlayışı tekrar ekonomileri içe kapalı hale getirmiştir. Bu gelişmeler, dünya refahının artırılması için daha önce gerekliliğine inanılan çok taraflı ticaret sisteminin aksamasına neden olmuştur. Örneğin Kriz yılları olan 1931–1936 yılları arasında, bir takım ülkeler (1931–1932 arasında İngiltere, Britanya, Kanada, İskandinavya, ABD; 1936'da Belçika, Hollanda, Fransa.) uluslararası sabit kurun temeli olarak görülen altın standardını terk etmiştir. Benzer şekilde 1931'de İngiltere neredeyse sembolü olarak kabul edilebilecek olan, 1840'lardan beri uyguladığı İngiliz ekonomi kimliğini ve Amerika da, Amerikan siyasi kimliğinin merkezini oluşturan serbest ticareti bu dönemde terk etmiştir. Bu dönemde, hükümetler artık sadece yabancı rekabete karşı gümrük tarifelerini korumakla kalmamış, daha önce uyguladıkları tarifeleri daha da arttırmışlardır. Uluslararası ticaret alanında bu gelişmeler olmakla birlikte, bu dönemde batılı ülkeler ulusal sınırları içinde uyguladıkları devlet politikalarında toplumsal düzenlemelerden daha çok, dönemin bir gereği olarak ekonomik düzenlemelere öncelik vermeye başlamışlardır. Ayrıca, depresyon döneminde tarımsal ürünlerin fiyatları güvence altına alınarak, tarım bu dönemde desteklenmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 89).

1929 sonrası dönemde dünya ticaretinde yaşanan sert düşüşler, krizin boyutlarını görmemize yardımcı olacaktır. Bu düşüşlerin ABD ve Almanya da daha sert olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

Tablo 3: İki Savaş Arası Dönemde Dünya Ticareti-1913 Fiyatları ile (Milyon \$).

	1921-1925	1926-1929	1930	1931-1935	1936-1939
ABD					
İhracat	784	1267	1115	685	1116
İthalat	448	665	530	372	444
ALMANYA					
İhracat	9888	1251	1475	1159	1357
İthalat	228	320	293	205	168
İNGİLTERE					
İhracat	1387	1677	1384	1030	1277
İthalat	431	676	716	499	552
FRANSA					
İhracat	729	848	765	574	409
İthalat	187	210	337	245	179

Kaynak: Christian Saint Etiente, The Great Depression 1929-1938, California: Stanford University Hoover Institution Press, 1984: 19.

ABD’de uygulanmaya başlayan korumacılığın misilleme yoluyla tüm dünyaya yayılması sonucunda zaten krizin gelir azaltıcı etkisi nedeniyle düşmekte olan uluslararası ticaretin çöküşü kaçınılmaz olmuştur (Öz, 2009: 4-5). Dünya ticaretinde yaşanan bu daralma, 2.Dünya Savaşı sonrasında, dünya kapitalizmini ilerde buna benzer sorunları daha rahat aşma amacıyla girişimlere yöneltmiş ve bu çerçevede ABD’nin New Hampshire eyaletinin Breton Woods kentinde üç uluslar arası kurumun temelleri atılmıştır.

Her üç kurumun tasarlanmasının temel nedeni, dünya ticaretinin geliştirilmesidir. Bu amaç son derece mantıklıdır çünkü kapitalizmin temel dayanaklarından biri uluslar arası ticaretin uluslar arası refahı arttıracığı önermesidir. Bu kurumlardan ilki ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaşacak ülkelere destek vermek üzere kurulan bir para fonu (IMF); ikincisi Avrupa’nın savaş sonrasında yeniden imarını gerçekleştirecek bir banka (Dünya Bankası) ve ticaretin bu gibi durumlarda daralmasını önleyecek dünya ticaret örgütüdür (WTO). (Eğilmez, 2009: 60-61).

2.4. KRİZ SÜRESİNCE SANAYİNİN GÖRÜNÜMÜ

Tablo 9’da dönemin başlıca sanayi ülkelerinde Büyük Bunalımla birlikte yaşanan sanayi üretimi çöküşü gösteriliyor.

Tablo 4: Toplam Sanayi Üretim İndeksi (1929=100).

Ülke	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
İngiltere	94	100	94	86	89	95	105	114
Kanada	94	100	91	78	68	69	82	90
Fransa	94	100	99	85	74	83	79	77
Almanya	100	100	86	72	59	68	83	96
İtalya	99	100	93	84	77	83	85	99
Hollanda	94	100	109	101	90	90	93	95
İsveç	88	100	102	97	89	93	111	125
ABD	90	100	83	69	55	63	69	79

Kaynak: OECD, Industrial Statistics, 1958.

Tabloya bakıldığında, bazı ülkelerdeki sanayi üretiminin krizden hemen sonra, bazılarında ise bir süre direndikten sonra düşüşe geçtiği görülüyor. Sanayi üretimi açısından çöküşü en uzun süren ülkelerden birinin ABD olduğu görülüyor. 1935 yılına gelindiğinde İngiltere, İsveç ve İtalya krizin etkisinden kurtulmuş, Almanya ve Hollanda toparlanmış, Fransa, ABD ve Kanada ise henüz krizden çıkmamış bir görünüm içinde bulunuyordu (Eğilmez, 2009: 58).

Tablo 5: Seçilmiş Batı Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin Yıllık Büyüme

Seçilmiş Ülkeler	1923–1925	1925–1938
Fransa	2,1	0,4
Almanya	-0,5	3,6
Macaristan	-0,1	3,8
İtalya	0,7	1,1
İngiltere	-0,2	1,5
Sovyetler Birliği	-2,8	5,4
İsviçre	0,8	2,8
ABD	2,1	0,4

Kaynak: Foreman-Peck, 1983:196; akt. Bakırtaş ve Tekinşen, 2004.

Buhran öncesinde dünyanın en büyük ekonomisine sahip ülkesi konumundaki ABD, buhranı adını hak edecek bir şekilde yaşıyor ve topyekûn inanılmaz bir çöküş yaşıyordu. Bunalımdan sonra da işsizlik ve yoksulluk bir şok dalgası gibi tüm ABD'yi sarmıştı. John Steinbeck'in "Gazap Üzümleri" ve "Bitmeyen Kavga" romanları o günlerin ABD'sini çok iyi betimler. 1932 başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti adayı F.D.Roosevelt beklenmeyen bir başarı kazanarak başkan oldu. Roosevelt, "New Deal" diye tanımlanan ekonomik ve sosyal politikasını ilan etti. Bu politikada ABD geleneklerine ters düşerek bir şekilde devlete önemli bir görev verdi. Devlet ekonomiyeye müdahale ederek, Keynes'in kuramındaki otonom yatırımı sağladı (Çandar, 2003: 228).

Tablo 6: ABD'de Büyük Bunalım'da GSMH'nin Düşüşü

Yıl	GSMH (Cari Fiyatlarla). (milyar USD).	Yıl	GSMH (Cari Fiyatlarla). (milyar USD).
1928	98,7	1935	76,5
1929	104,6	1936	83,1
1930	91,2	1937	91,2
1931	78,5	1938	85,4
1932	58,6	1939	91,2
1933	56,1	1940	100,5
1934	65,5	1941	124,7

Kaynak: Industrial Statistics, OECD,1958

2.5. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında katıldığı savaşlar sonucunda çok zayıflayan Osmanlı Devleti, son günlerinde ekonomik yönden çökmüş bir ülke görünümünde idi. Savaşların finansmanında iç kaynaklar yetersiz kalmış ve yüksek miktarda borçlanmaya girilmişti. Ülkenin ekonomisi, insan gücü, sanayi, tarım, dış borçlar, ulaşım, milli üretim gibi her açıdan perişan bir durumda idi. Onlarca yıldır süren savaşlar sonrası, birçok işyeri kapanmış, üretken erkek nüfusu azalmış, çocuk ve yetişkin ölümlerinde artışlar olmuş, aileler parçalanmış, göçler nedeniyle işsizlik had safhaya varmıştı. Mevcut kaynaklar önemli ölçüde ordunun emrine verilmiş ve savaşlar sonucunda bu kaynaklar da tükenmişti. Birinci Dünya Savaşı sonlarında

Anadolu’da sanayi adına sadece iki tane askeri amaçlı fabrika ve 282 adet küçük çaplı atölye bulunmakta idi (Coşkun, 2003: 72).

Kurulduğu dönemde Türkiye’nin dünyada ekonomik olarak örnek alabileceği iki farklı kalkınma modeli vardı. Bunlardan biri, Batı dünyasının benimsediği kapitalizm, diğeri ise Rusya’nın yıkılmasından sonra Sovyetler Birliği’nde hayat bulan sosyalizmdi. Her iki sistemin de kendine özgü kuralları, yöntemleri ve koşulları vardı. Türkiye ise geldiği tarih çizgisinde bu iki modele de kuşkulu yaklaşıyordu. Tarihsel deneyimleri ve ekonomik koşulları, bu iki modele de ihtiyatlı bakmayı haklı olarak gerekli kılıyordu. Sınırlı sermaye birikimi, teknik geri kalmışlığı, ekonomik ve toplumsal yönden olumsuz koşulları, bu konuda ona haklılık veriyordu. Yine de Batı’dan alacağı kimi deneyimler de yok değildi. Batı’da burjuvazi, katı monarşilere karşı bir mücadele vermişti. Yönetim erkinin adaletsiz biçimde paylaşılmasına Batı’da yükselen tepki, Türk entelektüeller için önemli örnek oluşturmuş; onlar da saltanat ve halifeliğe karşı bu savaşı vermişlerdi. Böylece Avrupa’nın “Aydınlanma” deneyimi, Türkler için önemli açılımlar getirmişti. Bu deneyimler, onların dünyaya bakış biçimleriyle örtüşen ekonomik sistem arayışlarında bir ölçüde etkili olabilirdi, ancak ekonomik koşullar ve toplumsal geri kalmışlık yine de yeni açılımlar getirmeyi gerekli kılıyordu (Gözcü, 2008: 276-277).

Fakat şunu da söylemekte fayda var. Cumhuriyetle beraber, geliştirilen iktisat politikaları tamamen bir kopuş değildir. 1923-1929 arası dönem resmi iktisat politikaları bakımından 1908-1922 dönemiyle şaşılacak bir süreklilik içinde olduğunu görüyoruz. Bu sürekliliği, Meşrutiyet sonrasında ‘Milli İktisat’ görüşü olarak nitelendirilen ve savaş yıllarında kısmen uygulanan iktisadi tezlerin, dönemin nesnel koşullarından doğan sınırlamaların dışında 1923 sonrasına büyük ölçüde egemen olmasında gözlüyoruz (Boratav, 2004: 39-40). Bu süreklilik çerçevesinde, dönemin en önemli özelliği, özel sektörün daha rahat çalışmasını ve yatırım yapmasını sağlayacak kanuni düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir. Bu düzenlemelerin başında Cumhuriyet öncesinde çıkarılan “Teşvik-i Sanayi Kanunu”nda yapılan değişiklikler gelmektedir. Her ne kadar Türkiye, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile siyasi bağımsızlığını kazandıysa da, ekonomik anlamda bağımsızlık için bir geçiş devresinin yaşanması

gerekmiştir. Bu dönemde kapitülasyonlar ve Düyunu Umumiye İdaresi kaldırılmıştır. Ancak yürürlükteki gümrük tarifeleri 1929 yılına kadar korunmuştur. Geçmişten kalan borçların nasıl ödeneceği ise çok daha sonraları kararlaştırılmıştır (Avcı, 2000:33-34). Bütün bunların arka planında, devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesini kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşım, 1923 sonrası iktisat politikalarına ve atmosferine tamamıyla damgasını vurmuştur (Boratav, 2004: 40).

2.6. LOZAN'IN İKTİSADİ ÖNEMİ VE KAZANIMLARI

Lozan görüşmeleri Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra, İsviçre'nin Lozan kentinde başlamıştır. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat ve ABD devletleri ile 20 Kasım 1922'de başlayan görüşmeler, 4 Şubat 1923'de Türk heyetinin Türkiye'ye çağırılması üzerine kesintiye uğramıştır. Lozan konferansının kesintiye uğramasının iktisadi nedeni kapitülasyonlardır. Atatürk, Lozan'a gönderilen Türk heyetine 14 maddelik bir talimatname vermiş ve kapitülasyonlar ile Ermeni talepleri konusunda ödün verilmemesini istemiştir. Atatürk, Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek heyeti özellikle bu heyetin başkanını bizzat seçmeyi uygun görmüş, Türk heyetini Mudanya Mütarekesi görüşmelerindeki başarısından memnun kaldığı için barış konferansında da Türkiye'nin İsmet Paşa tarafından temsil edilmesini istemiştir.

Lozan'da kapitülasyonlar uzun ve sert tartışmalardan sonra tümüyle kaldırılmış, böylece 400 yıla yakın Türk milletini ekonomik anlamda sömüren uygulamalar sona ermiş; Türk ekonomisi dış dünyanın mal, hizmet ve finans akımlarına karşı konulmuştur. Lozan'da Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının, imparatorluğun savaş öncesi toprakları arasında oransal dağılımı ilke olarak benimsenmiştir. Lozan anlaşması sona erdiğinde, Atatürk bu konudaki fikrini; "Bu anlaşma, Türk Milleti'ne karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Anlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir zafer eseridir!" şeklinde ifade etmiştir. Lozan Konferansında sorunun birinci yönü çözülmüştür. Bazı kayıplarla da olsa Türkiye ekonomisi, üstündeki yabancı ülkelerin siyasal yapıyla dolaysız kontrolleri kaldırılmıştır. Sonuç itibarıyla, Lozan'ı kurulacak yeni devletin yani Türkiye

Cumhuriyeti'nin devletler hukuku açısından meşruiyet temeli ya da tapu senedi olarak düşünmek mümkündür (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 149-150).

Lozan'daki olumlu gelişmelere rağmen, milli burjuvazi yetiştirme fikri ve çabaları oldukça engebeliydi diyebiliriz. En başta milli iktisat anlayışının korumacı ve sanayileşmeci yönelimleri Lozan'da gümrük politikasına konan engeller nedeniyle rafa kalkmıştı. Lozan, ithal ve yerli mallarına farklı oranda tüketim ve satış vergisi uygulamalarını engelliyordu. Ayrıca Lozan'a ek olarak imzalanan ticaret sözleşmelerine göre beş yıl süreyle 1916 tarifesi gümrüklerde esas alınmak zorundaydı. Lozan'daki kısıtlamalar nedeniyle, devlet desteğiyle yerli sermayedar oluşturma girişimi için tek çare olarak devlet tekeline alınan mallarda yüksek fiyat uygulamasına gidilecek; kibrit, çakmak, ispiroto, alkollü içkiler, barut ve patlayıcı maddeler, benzin-petrol ithali ve dört büyük liman işletmesi ile ilgili tekeller imtiyazlı şirketlere devredilecekti (Kipal ve Uyanık, 2001: 43-44).

Genel olarak yaratılmak istenen milli burjuvazi, katı, donuk ve statükocu değildi. Dolayısıyla cumhuriyetin ilk yıllarında ülkeye yabancı sermaye gelmesi olabildiğince desteklenmiştir. Zaten ülkede kalkınmayı gerçekleştirecek sermaye birikimini oluşturmanın başka yolu da yoktur.

Yabancı sermayeye dönük bu olumlu yaklaşım, uygulamada yerli sermaye ile ortaklık halinde gelen yabancı yatırımların öncelikle desteklenmesi biçimini almıştır. Ancak bu ortaklıklar çoğu zaman sermayeye katılma biçiminde gerçekleşmemektedir. Ortaklığın yabancı unsuru sermayeyi sağlamakta; ortaklığın yerli unsuru, siyasi iktidarla yakınlık derecesine göre nüfuzunu kullanarak gerekli kolaylıkları elde etmekle yükümlü idiler (Boratav, 2004: 42).

2.7. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Ankara hükümeti bir yandan Lozan'da karşılaşılan güçlükleri aşmak ve hatta Lozan Anlaşması'nın imzalanmasını kolaylaştırmak; öte yandan Türk ekonomisinin çeşitli sorunlarını tartışmak üzere geniş kapsamlı İzmir İktisat Kongresi'nin hazırlıkları içindeydi. İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında

toplandı ve İzmir İktisat Kongresi'ne çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcilerinden oluşan 1135 kişi katıldı (Parasız, 2003: 7).

Kongrede alınan kararlar iki kategoride toplanabilir (Şahin, 1998: 32):

- a) İktisadi misak ile ilgili kararlar.
- b) Kongreye katılan iktisadi grupların istekleri ve teklifleri ile ilgili kararlar.

İktisadi misak ile ilgili en önemli kararlar şunlardır (Şahin, 1998: 32):

- a) Yerli üretim teşvik edilmeli ve lüks ithalattan kaçınılmalıdır.
- b) Girişim ve çalışma özgürlüğü esastır, fakat tekellere izin verilmemelidir.
- c) Ekonomik kalkınmamıza katkısı olmak ve kanunlarımıza uymak kaydı ile yabancı sermayeye izin verilecektir.

Bu kararlardan ilki korumacı ve ithal ikameci bir sanayileşme politikası isteğinin ifadesidir. Bu istek 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren uygulamaya geçirilmiştir. İkinci karar, tüccar ve sanayicilerin ve çiftçilerin yabancı sermaye tarafından oluşturulan tekellerin kaldırılması ve bundan sonra tekel kurulmaması yönündeki isteklerini yansıtmaktadır. Üçüncü karar, yeni devletin kapitalist Batı ile bağlarını koparmak istemediğini göstermektedir (Şahin, 1998: 32).

İzmir İktisat Kongresi'nin çalışmaları sonunda kabul edilen "İktisadi Esaslar", ana çizgileriyle dileklerden ibaret olmasına rağmen, bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşır. "İktisadi Esaslar"ın ve kongrenin genel atmosferinin, "Milli İktisat" görüşünün ana unsurlarıyla yakın bir benzerlik taşıdığı gözlenmektedir. Genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığın öngören tezlerin ön plana çıktığı ve kongreye İstanbul tüccarlarının sürüklediği ticaret burjuvazisi ile toprak unsurlarının egemen olduğu söylenebilir (Boratav, 2004: 45-46).

2.8. 1923–1930 ARASI TÜRKİYE EKONOMİSİNİN SEKTÖREL ANALİZİ

2.8.1. Sanayileşme Politikası

1923–1929 döneminde izlenen sanayi politikalarını beşeri ve mali sermaye yetersizlikleri büyük ölçüde etkilemiştir. Ülkemiz 1.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında çok önemli beşeri sermaye kaybına uğramıştır. Buna ek olarak Lozan Anlaşması'na göre Anadolu'dan 1 milyon, Doğu Trakya'dan 190 bin, İstanbul'dan 70 bin, Rum ve Yunanistan'dan 400 bin Türk mübadele işlemine tabi tutulmuştur. Gidenlerin kompozisyonunu çoğunlukla tüccarlar, sanayiciler, sanatkârlar oluştururken, gelenlerin büyük bir çoğunluğunu tarım kökenli Türkler oluşturuyordu (Parasız, 2003: 25).

Mali sermayenin olmayışı, devlet desteğiyle yerli sermayedar 'yetiştirme' ülküsü bu dönemin temel özelliklerinden biridir. Bunun en etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesidir. Lozan Antlaşması, ithal mallar ile yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulanmasını önlüyor, sadece devlet tekeline konu olan mallarda, kamu gelirlerini arttırmak amacıyla daha yüksek bir fiyatlamaya imkân veriyordu. Lozan'daki ilgili kısıtlamalardan kurtulmanın yolu birçok malın ve hizmetin üretim ya da ithalini devlet tekeline almak oluyordu. Ne var ki dönemin genel felsefesine uygun olarak bu tekeller daha sonra imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiş, devlet katından önemli kişilerin de ortak ve hissedar olduğu bu şirketler, devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak yüksek kazançlar elde etmişlerdir (Boratav, 2004: 40). Açıkçası bu işletmelerin devride açık arttırma usulüne uygun yapılmamış ve hatta bazılarının işletme sermayesinin bile devlet yardımıyla sağlanmış olduğu açıktır.

Şunu söylemekte fayda var; bu dönem içinde, sanayinin teşviki ile ilgili iyi niyetli yasal düzenlemeler ve pratikler elbette olmuştur. Bunun en önemli örneklerinden biri 1924 yılında sanayicilerin talepleri doğrultusunda yenilenerek çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunudur. Bu kanun ile yeni sanayi yatırımları için ithal edilecek makine ve gereçleri gümrük vergisinden muaf tutulmuş, sanayi

işletmelerinin demir yoluyla taşınan mamullerinin nakliyesinde yüzde 30 indirim olanağı sağlanmış, kamu sektöründe yerli mamuller yabancı mamullere tercih edilmiş, devlet tekelindeki malların teşvik tedbirlerinden yararlanan kuruluşlara indirimle satılması gibi avantajlar getirilmiştir (Kıpal ve Uyanık, 2001: 67).

Aynı yıl yani 1924 yılında, yarı resmi özellik taşıyan İş Bankası kurulmuştur. İş Bankası, özel sermayeli ilk Türk mali kuruluşu sayılmaktadır. Bankanın görevi gayrimenkul alımı satımı dışında, her türlü sınaî, ticari işlerle bizzat uğraşmak ve bu alanda çalışan kuruluşlara kredi açmak olarak belirlenmiştir. Bu dönemde bankacılıkla ilgili düzenlemeler arasında 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maden Bankası'nı da saymak gerekir. Bu banka Osmanlı Devleti'nden devralınan bazı sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredinceye kadar işletecek ve yeni kurulacak sanayi ve madencilik kuruluşlarına kredi açacaktı. Banka başarılı olamamış ve amacına ulaşamamıştır. Yine 1925 yılında Sanayi ve Ticaret Odaları ile ilgili yasalar çıkarılmış, 1926'da Başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü (DİE) kurulmuştur. 1927 yılında Âli İktisat Meclisi toplanmıştır (Şahin, 1998: 34-36).

1923–1929 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımında bir artış olmuştur. Ocak 1924'te çıkarılan bir kanunla yabancıların mülk edinme koşulları kolaylaştırılmıştır. 1929 yılına gelindiğinde Cumhuriyet öncesindeki Konsolide Boraks, İstanbul Tramvay ve Havagazı ve Elektrik gibi firmalara birçok yabancı firma ilave olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında doğrudan yabancı yatırımların üçte ikisi imalat ve madencilik sektörüne; üçte biri de bankalar, ticaret şirketleri, dış ticaret ve sigorta şirketleri gibi hizmet sektörüne yönelmiştir (Parasız, 2003: 29).

Sanayileşmede önceliklerden olan şeker üretimi için çok önemli adımlar hızla atılmıştır. 5 Nisan 1925'de şeker fabrikalarının kurulması ve ayrıcalıkları hakkında kanun kabul edildi. Cumhuriyetin ilk on bir yılında dört şeker fabrikası açıldı: Alpullu Şeker Fabrikası (1926), Uşak Şeker Fabrikası (1926), Eskişehir Şeker Fabrikası (1933) ve Turhal Şeker Fabrikası (1934). 1930 yılında Alpullu Şeker Fabrikası'nı ziyaret eden Atatürk; "...Memleketimizin her müsait bölgesinde şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketin şeker ihtiyacının temini, mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır." ifadelerini kullanmıştır. Atatürk 1937'de yaptığı bir konuşmada da; "Şeker fabrikalarının sayısı yirmiye çıkmaz ve şekeri ekmek

kadar kolay alınır hale getirmezsek, gürbüz çocuklara hasret kalacağız.” demiştir (Coşkun, 2003: 75).

Türk ekonomisinde 1923'ten sonra ortaya çıkan diğer bir kurumsal yenilik devlet tekellerinin oluşmasıdır. İktisat kongresinde alınan kararların aksine devlet tütün tekeli kaldırmamıştır. Tütün tekeli millileştirilmiş ve buna yeni devlet tekelleri eklenmiştir. İspirto, kibrit üretimi, şeker ithali devlet tekeline alınmıştır. Bu dönemde kimi sınaî ürünleri üzerinde devlet tekeli kurulmasının en önemli nedeni, belki de tek mantıklı nedeni, devlete gelir sağlamak idi. Aşarın kaldırılması ile uğranılan vergi geliri kaybının büyük bir kısmı tekel gelirleri ile karşılanmıştır. Tekellerin oluşturulması ile devletin elinde kaynak birikmiştir. Bu kaynaklar 1933'den sonra devletin sanayi yatırımlarına yöneltmiştir (Şahin, 1998: 36).

2.8.1.1. 1927 Sanayi Sayımına Göre Türk Sanayisinin Durumu

1926 yılı genel nüfus sayımıyla birlikte konut ve ikametgâhlarda yürütülen sanatlar ve seyyah olarak yapılan sanatla köylerdeki değirmenler dışında kalan sanat kuruluşları temel alınmıştır. Sanat kuruluşu, konut dışında ayrı bir bina ya da yerde bir ya da daha çok kişinin herhangi bir maddeyi işlemek, şeklini değiştirmek, imal etmek ya da üretmek için çalıştıkları yer olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre Tablo-7'de görüldüğü gibi 1927 yılında Türkiye'de 65.245 işletme ve 268.855 çalışan vardır. Tablo-7'de görüldüğü gibi 1927 yılında büyük sayılabilecek işletme oranı %3,1'dir. 1927 de motor kullanan işletmeler toplam işletmelerin %4,3'ünü oluşturmaktaydı (Bu oran kabaca işletmelerin teknolojik durumunu göstermektedir). 1927 yılında yapılan 211 milyon liralık ithalatın içinde sanayinin payı 29,3 milyon liraydı. Bu durum 1927 de ithalattan büyük bir kısmını tüketim mallarının oluşturduğunu göstermektedir (Parasız, 2003: 28-29).

Tablo 7: 1927 Sanayi Sayımı Sonuçları

Sanayi Dalları	Çalışan Kişi	İşletme Sayısı	10 Kişiden Az	11 Kişi ve Daha Fazla	Büyük İşyeri%
Maden Çıkarma	18932	556	404	152	27.3
Tarım Sanayi	110480	28439	27615	824	2.9
Dokuma	48052	9353	8918	435	4.7
Ağaç Ürünleri	24264	7896	7686	210	2.7
Kâğıt	2792	348	279	69	198
Madeni Eşya ve Makine	33866	147542	14606	146	1.0
Kimya	12345	2877	2752	125	4.3
Ağır Metal	3107	697	643	56	7.7
Karma ve Çeşitleri	3044	327	292	35	10.7
Toplam	256855	65245	63195	2050	3.1

Kaynak: Korum, 1982: 68; akt.Parasız, 2003.

Sayım kapsamında işyerlerinin yalnız %4.28'i çevirici güç kullanmaktadır. Bu yapıyla var olan sanayinin ilkel ve yetersiz olduğu söylenebilir. Nitekim temel tüketim maddelerinin çoğu dışalım ile sağlanmaktadır. İşte bu yapı ve teşviklerin sanayide olumlu etkiler yapmaması 1930'lu yıllarda devletin bu alana girmesi ve devletçiliğin yaygınlaşması sonucunu vermiştir (Çandar, 2003: 180). Devletçiliğin yaygınlaşmasında özel sektörün elinde yeterli sermaye olmayışı, girişimci tecrübesinin eksikliği, sanayileşme altyapısının çok yetersiz oluşu, ayrıca tüm teşviklere rağmen, ticaret ve spekülasyonun özel girişimciler için daha kârlı olması gibi faktörler sayılabilir (Şahin, 1998: 40).

2.8.1.2. Sanayileşme Çabaları ve İş Bankası Pratiği Üzerine Kısa Bir Not

1923 sonrasında siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde İş Bankası özel bir önem taşımıştır. Bu özel statülü, resmi görünüşlü bankanın genel müdürlüğüne imar vekilliğinden istifa eden Celal Bayar; yönetim kurulu başkanlığına da Siirt mebusu Mahmut Bey getirilmişti. İş Bankası dönem boyunca, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde fevkalade

aktif bir rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı grubu oluşturmuştur. Bu baskı grubunda bankayı temsil eden politikacılara ve nüfuzlu kişilere, İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan 'Banque d'affaires'den esinlenerek, fakat aynı zamanda "çıkarcı" anlamına gelen "affairiste" sözcüğünün karşılığı olarak "aferistler" denirdi. Dönemin dikkatli gözlemcilerinden Falih Rıfkı, "Çankaya" adlı kitabında; "İş Bankasının bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur... Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vasıtasıyla bankayı kendi teşebbüsleri içine sürüklemekte idi" diye yazıyor. Şevket Süreyya da 'İkinci Adam'da; "En kısa zamanda affairiste cereyanların ve tiplerin İş Bankası çevresinde kendilerine yer ve sığınak buldukları görülüyordu. İş Bankası'nın kuruluşu sırasında devlete arkasını vererek, devlet nüfuz ve imkânlarından faydalanan aferist temayüllerin belirlediği bir gerçektir. Hemen hepsi, milli mücadele günlerinin asker, idareci yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadi imkânlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerine kullanmak çabaları olmuştur." gözlemlerini yapmaktadır (Boratav, 2004: 41-42).

2.8.2. Tarım Politikası

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin diğer kesimleri gibi tarım kesiminin de önemli sorunları bulunmaktaydı. Bu sorunların başında henüz savaştan yeni çıkmış olan ülkede genç erkek nüfustaki azalma ve araç-gerecin önemli ölçüde yitirilmiş olması sonucu, tarımsal üretimin düşük düzeyi geliyordu. Buğday, şeker, patates gibi birçok gıda maddesi ithal ediliyor ve bunlar toplam ithalatın dörtte birini oluşturuyordu. Buna karşın ihracatın %80'ini belli başlı birkaç tarım ürünü oluşturuyordu. Bir yandan büyük toprak mülkiyeti, diğer yandan ise pazarla çok sınırlı ilişki içinde bulunan küçük aile işletmeleri, tarımsal yapının genel özelliği durumundaydı. Güney ve Güneydoğu Anadolu da süregelen yarı feodal üretim ilişkileri ve Osmanlı Miri Arazi Rejimi'nin tamamlayıcısı durumundaki vergi sistemi, tarım kesimi açısından gelişmeyi engelleyici en önemli nedenleri oluşturuyordu. Tarımsal kredilerin yetersizliği ve kooperatifleşmenin olmaması gibi nedenlerle köylü, önemli ölçüde aracılardan ve tefecilerin baskısı altında idi (Parasız, 2003: 30).

Cumhuriyetten sonra Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesiyle miri toprak sistemi, Osmanlı toplumundaki özel mülkiyete doğru yönelen tarihi evrimini bitirerek ortadan kalkmıştır. Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesi ve Tatbikat Kanunu'nun 43. Maddesine dayanılarak 1926 yılında miri toprak sistemi tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan karardan sonra, TBMM 17 Şubat 1341 (1925) tarih ve 552 sayılı "Aşarın İlgası ile Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanunla" Osmanlıdan intikal etmiş olan aşar vergisi tamamen kaldırılmıştır. Çağ dışı olan, sırf batı sermayesine hizmet ettiği için ayakta kalan aşarın kaldırılmasıyla tarım kesimi üzerindeki vergiler büyük ölçüde azaltılmış oluyordu. Arazinin gayr-i safi hâsılatı üzerinden çoğu kez aynı olarak alınan aşar, köylüyü üretimden caydırıcı nitelikteydi. Ayrıca ağır yükü nedeniyle kırsal kesimde sermaye birikimini engellemekteydi. Aşar gibi çağ dışı vergilerin kaldırılışı ve verginin kazanca kaydırılışı tarımda üretimi özendirici bir ortam yaratmıştı. Vergi yükü kırsal kesimden pazara ve kente doğru yönlendirilmişti (Topuz, 2007: 377).

Bu özendirici yasal önlemlerin yanı sıra, tarımsal üretim artışlarına yol açan bir diğer etken de üreticilerin iktisadi davranış biçimleri olabilir. Esas olarak aile emeğini kullanan işletmeler, düşen fiyatlar karşısında belirli bir gelir ya da tüketim düzeyini sağlamak amacıyla, daha fazla çalışıp daha fazla üretmiş olabilirler. Aile başına veya tarım kesiminde çalışan kişi başına ekili alanlarda ortaya çıkan artış, hem bu açıklama biçimini hem de aile işletmesinin demografik ve maddi toparlanmasını vurgulayan açıklama türünü desteklemektedir (Pamuk, 2008: 180).

Tarımsal atılımın en önemli nedenlerinden biri de, Cumhuriyetle birlikte tarımda makineleşme hamlesinin başlatılmasıdır. Kısa sürede oldukça büyük sayıda traktör ve diğer tarımsal makine yurda girmiştir. 1927 sayımında 15700 civarında tarım makinesi tespit edilmiştir. Makineleşme ile birlikte ekime açılan arazi süratle genişlemiştir. 1929-1930 döneminde 1,5 milyon hektar kamu arazisi köylülere ve göçmenlere dağıtılmıştır. Kamuya ait meralar orta ve büyük çiftçiler tarafından sürülerek tarlaya çevrilmiştir (Şahin, 1998: 38). Fakat tarımsal üretim yapmanın önündeki en büyük engellerden biri, modern tarım teknolojilerini kullanma alt yapısının o dönemin çiftçilerinde olmamasıdır. Gerek tarım gerekse hayvancılıkta

bilgi eksikliğini gidermek amacı ile Ankara'da açılan Yüksek Ziraat Okulu dönemin en olumlu adımlarından biridir (Çandar, 2003: 184).

Yine bu dönemde, 1923'te istihlal, "Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi" yayımlanır. Bu Cumhuriyetin ilk kooperatifçilik mevzuatıdır. 1924 yılında 1850'den beri yürürlükte olan Ticaret-i Berriye Kanunu'nda değişiklik yapılarak, şirketler kısmına kooperatif şirketler eklenir ve kooperatiflere yasal güvence sağlanır. 1924'te itibar-ı Zirai Birlikleri Nizamnamesi ile köylünün kredi sorununa değinilmiştir. 1926 Türk Ticaret Kanununda kooperatiflerin önemli bir yeri vardır. 1926 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile tarımsal kredi yeniden düzenlenir. Bu dönemde Ziraat Bankası tarım sektöründe motor işlevini üstlenir. 1924 tarihli bir yasa ile banka 30 milyon TL sermayeli ve 99 yıl süreli bir anonim şirket olur. Bankaya tarımsal kredi yanında her türlü bankacılık faaliyetinde bulunabilme yetkisi tanınır. Bankanın sermayesi 1930 yılında 100 milyon TL'ye çıkarılır. Tarımda makineleşmeyi sağlamak amacıyla 1923'te tarım araçlarının Ziraat Bankası eliyle ithali ve üreticiye gümrüksüz dağıtılması kanunlaşır. Devlet hesabına buğday alım satımına girişilir. Göçmenlere ve muhtaç çiftçilere yemeklik ve tohumluk buğday dağıtılmıştır (Topuz, 2007: 377).

Başat olarak buğday üretimi, dönemin ilk yıllarında 1 milyon tonun altındayken, 1928-1929 ortalaması 2 milyon ton civarındaydı. Özellikle Batı Anadolu'da nüfus mübadelesinin yarattığı değişmeler bazı ticari tarım ürünleri üzerinde olumsuz etkiler icra etmiş olmasına rağmen 1924-1929 yılları arasında tarımsal hâsılanın yıllık büyüme hızlarının ortalaması %8,9'u bularak dönemin milli gelir büyüme hızını (%8,6) aşıyordu. Savaş ve yıkım yıllarından sonra ekonominin yeniden inşası, milli hâsılanın en büyük kesimini (cari fiyatlarla 1923-1929 ortalaması olarak %46'sını) oluşturan tarımın dinamizmi sayesinde gerçekleşmektedir (Boratav, 2004: 51).

Tablo 8: GSYH içindeki sektör payları (%) (sabit fiyatlarla)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1923	42.7	10.4	46.9
1924	47.4	8.5	44.1
1925	44.4	8.9	46.9
1926	49.6	8.6	41.8
1927	39.3	11.8	48.9
1928	42.2	10.6	47.2
1929	49.5	9.0	41.0
1930	46.5	9.9	43.6

Kaynak: TÜİK (2005). İstatistik Göstergeler 1923–2005, Ankara

1923 yılı itibarıyla dönemin GSYH’si açısından tarım sektörünün durumu şöyledir. 1948 yılı üretici fiyatları ile 1923 yılı Cumhuriyet Türkiye’sinde GSYH değerinin 2 milyar 959,1 milyon TL olduğunu, bunun 1 milyar 263,5 milyon TL’ sinin tarım, 309,2 milyon TL’ sinin sanayi ve 1 milyar 386,4 milyon TL’ sinin de hizmetler sektöründe meydana getirildiğini söyleyebiliriz. Tarım sektörünün GSYH içindeki payı %42,7 ile hizmetler sektörünün hemen arkasından gelir.

Tablo-7’ye göre ise sabit fiyatlarla GSYH içinde (1923 Yılı) %46,9 ile en büyük payın hizmetler sektörüne ait olduğunu, hizmet sektörünü %42,7 ile tarım sektörünün takip ettiğini, sanayi sektörünün payının ise %10,4 gibi çok düşük bir düzeyde olduğunu görmekteyiz. Aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılmasıyla GSYH içinde tarım sektörünün payı %44,4 iken 1926 yılında %49,6 ya yükselmiştir. İncelenen dönemde GSYH içinde tarım sektörü önemli bir paya sahip olup 1926 yılında en yüksek değerine, 1927 yılında ise en düşük değerine ulaşmıştır. Ancak tarım sektörü ekonominin lokomotifi olma rolünü devam ettirmektedir. 1922–1929 dönemi dünya iktisadi yapısının en belirgin özelliği zirai sektörde görülen büyük miktardaki zirai üretim artışıdır. Aynı yıllarda Türkiye’deki zirai üretim artışında da bir paralellik vardır (Topuz, 2007: 377).

Sonuç olarak, savaş ve yıkım yıllarının yoksul köylünün üzerinde yarattığı tahribatın ve mütegalibe baskısının barış koşullarında sosyal ve ekonomik yapının olağan süreçleri tarafından aşındırıldığını ve çiftine, çubuğuna dönebilen köylü

kütlesinin bir bütün olarak tarımsal gelişmeden pay alabildiğini kabul etmek doğru olur. Buna karşılık Anadolu köylerinden mübadele sonunda ayrılan gayrimüslim nüfusa ait toprakların bazı bölgelerde yerel büyük toprak sahiplerinin denetimine geçtiği de tahmin edilebilir. Her şeye rağmen bu dönem geniş köylü kitleleri için, hem üretim artışlarından, hem de görece fiyat ilerlemelerinden kaynaklanan bir ‘altın çağ’ olarak nitelendirilebilir (Boratav, 2004: 55-56).

2.8.3. Dış Ticaret Politikaları

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin gümrük tarifelerini saptama ve dış ticareti düzenleme yetkileri çok sınırlı kalmıştır. Dış ticareti düzenleme yetkisi Lozan Anlaşması ile konulan sürenin sonunda, 1929’da çıkarılan bir yasa ile sağlanmıştır. Gümrük tarifesi düzenleme hakkının kazanılması ile yerli üretimin, özellikle sınaî üretiminin dış rekabete karşı korunması amaçlanmıştır. Yerli üretimin artırılması yönündeki genel politikaya uyumlu olan bu düzenleme sonucu ilk kez dış ticaret fazlası elde edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’nin dış ticareti devamlı açık vermiştir. Bu açığın başlıca iki nedeni vardır. Savaş sonrası dönemde, o zamana kadar kısıtlanmış olan ithalat talebinin serbest kalması ve sürmekte olan düşük gümrük tarifeleri dış ticaret açığına yol açmıştır. Dış ticaret açıkları nedeniyle Türk parasının değeri de sürekli düşmüştür. (Rodoplu, 1998: 62).

Tablo 9: Dış Ticaret Dengesi (000 \$).

Yıl	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi
1923	86.872	50.790	-36.082
1924	100.462	82.435	-18.027
1925	128.953	102.700	-26.253
1926	121.411	96.437	-24.974
1927	107.752	80.749	-27.003
1928	113.710	88.278	-25.432
1929	123.558	74.827	-48.731
1930	69.540	71.380	1.840

Kaynak: TÜİK (2005). İstatistik Göstergeler 1923–2005, Ankara.

2.9. 1929 KRİZİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Türkiye’de özel girişime dayalı iktisadi politikaların uygulandığı dönemde dünyada meydana gelen büyük ekonomik bunalım, ülkemizde de yıkıcı denilebilecek ölçüde etkiler yaptı. Büyük Bunalım’ın başında ödemeler bilânçosu açığı artmış, hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarının çok fazla düşmesinden dolayı dış ticaret hadlerindeki aleyhte gelişmenin seyri süratlenmişti. Türk parası, yabancı paralar karşısında hızla değer kaybediyordu. Büyük Buhran’ın sebep olduğu talep ve fiyat düşüşleri, bütün iktisadi alanlarda büyük sarsıntılara yol açtı (Altıparmak, 2002: 37).

1929 krizinin Türkiye’yi de etkilemesinin nedenlerini araştırırken birçok faktörün aynı yıl içerisinde etkili olduğu ve bunun krizin etkilerinin daha ağır geçirilmesine neden olduğu düşünülmektedir. Buna göre:
(<http://www.ekodialog.com/Turkiye-iktisat-tarihi/1929-ekonomik-buhrani-iktisat-tarihi.html>. Erişim Tarihi:12.09.2010).

- Gümrük tarifeleri yükselecek diye aşırı ithalata gidilmesi,
- 1929 ekonomik krizinin tarım ürünleri piyasasındaki talebi ve fiyatları hızla düşürmesi nedeniyle ihracat gelirlerinin beklenmedik düzeyde azalması, dolayısıyla dış ticaret açığının rekor düzeye ulaşması ve Türk Lirasının hızla değer kaybetmesi,
- Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin ödenecek olması,
- Bayındırlık programlarının devam etmesi dolayısıyla ithalatta artış,
- Demiryolları ve Haydarpaşa liman tesisleri gibi millileştirme çalışmalarıyla ilgili taksit ödemelerinin ödemeler bilânçosu üzerindeki olumsuz etkileri.

2.9.1. Tarım Sektöründe Krizin Etkileri

1929 yılına göre hesaplandığında 1932 yılı sonunda ülkemizin geleneksel ürünlerinden fındık ve afyonda %73, buğdayda %63, incirde %52, pamukta %48,

zeytinyağında %44, üzümde %43, tütünde %50 oranında fiyat düşüşü meydana gelmiştir. Bu durum karşısında tarım sektöründe çalışanlar fiyat düşüşleriyle uğradıkları kayıpları üretim miktarlarını arttırarak telafi etmeye çalışmışlardır. Öte yandan ihracatımızda miktar olarak bir artış olmasına rağmen değer olarak ihracatımız gerilemiştir. Nitekim ihracatımız 1929'da 670.000 ton iken 1930'da 776.000 tona 1931'de 883.000 tona yükselmiştir. Buna karşın fiyatların sürekli düşmesinin bir sonucu olarak ihracatımızın değerinde yıldan yıla düşüş gözlenmiştir. Ton başına ihracatımızın değeri yıldan yıla (1929-1930-1931-1932 yılları için) 231, 194, 143, 94 lira düşmüştür (Parasız, 2003: 34-35).

Türk köylüsü malını ihraç ederken aracı olan tüccarlar krizden ciddi manada etkilenmişlerdir. Bu nedenle köylüden malını daha ucuza alma yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde köylünün eline çok az miktarda para geçmiştir. İhtiyaçlarını karşılayamayan köylüler servetlerini tüketmeye başlamışlardır. Bu şekilde servetleri tükenen insanlar da karşımıza işsiz birer vatandaş olarak çıkmaktadırlar. Tarımda yaşanan bu daralma, tarım ağırlıklı ülke ekonomisinin genelini etkilemiştir (Parasız, 1998: 25-26).

Tarım sektöründe yaşanan bu negatif gelişmeler daha ayrıntılı olarak anlatılacak olan, Türkiye ekonomisindeki dönüşümün de zeminini oluşturmuştur. 1929 krizinin kapitalist sistemin temelini sarsması Türkiye içinde de ticaret serbestisine, liberal politikalara duyulan güvenin büyük ölçüde kaybolması sonucunu doğurmuştur. Türk ekonomisini de ciddi açmazlara sürükleyen kriz, kapitalizmin ihraç ettiği bir felaket, liberal politikaların zorunlu bir sonucu olarak görülecekti. Bu açıdan resmi çevrelerde yaygınlaşan bu yorumlar, ekonomi politikalarına da yansımıştır (Boratav, 2006: 143).

Aşağıdaki tabloda görebileceğimiz gibi tarım ürünlerinin dünya piyasalarında değer kaybına uğramaları zirai bir ekonomiye dayanan Türk ekonomisini aşırı derecede etkilemiştir. Çünkü Türkiye genellikle tarımsal ürün ve hammadde ihracı ederken, ithalatını ise sanayi maddeleri oluşturuyordu. Kriz döneminde tarımsal ürünlerin fiyatları aşırı değer kaybetmesine rağmen Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünleri fiyatlarında tarım ürünleri kadar bir fiyat düşüşü olmadığından dolayı Türk ekonomisi buhrandan daha fazla etkilenmiştir. Oysa dünya çapında ele alındığında

tarım kesiminde daha yavaş gelişen kriz, başlıca faaliyet alanı tarım olan ülkeleri ve bu arada Türkiye’yi şiddetle etkilemiştir (Varlık: 88).

Tablo 10: Ekonomik Kriz Döneminde Belli Ürünlerde Fiyat Düşüşleri

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır	Üzüm	Pamuk	Afyon
1927	100	100	100	100	100	100
1928	112,7	111,1	126,1	82	114,1	81,1
1929	103,5	108,6	117,7	83,3	101,1	104,6
1930	55,5	60,5	59,2	76	58,5	70
1931	29,9	45,7	37,1	93,3	47,8	35,3
1932	29,2	43,2	36,3	76,5	52,4	35,2
1933	29,2	29,6	35,3	36,8	39,1	31,2
1934	27,9	36,8	26,8	34	-	38,8
1935	39	35	37,9	26,6	54,5	33,7

Kaynak: Bülent Varlık, “Ahmet Hamdi Başar’da Buğday Meselesi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 6, Sayı 5: 89

2.9.2. Sanayi Sektöründe Krizin Etkileri

1923-1929 arası dönem, sanayi sektörünün beklenen atılımı yapamadığını belirtmiştik. 1923’ten 1930 yılına kadar yaşanan süreç iki iktisadi amacı ön plana çıkarmıştır: İktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma. Aynı zamanda yaşanan süreç şunu da göstermiştir ki, iki ilkenin gerçekleşmesi, özel teşebbüsün sınırsız desteklenip beslenmesiyle mümkün değildir. Modern ve ileri bir yerli sanayi kurulamamış, geniş halk kitlelerinin sıkıntıları giderilememiştir. Hatta 1923’lerin başında ulusal bağımsızlığa saygı gösterilmesi şartı ile izin verileceği dile getirilen yabancı sermaye de kendisinden beklenen etkinliği gösterememişti. Bu koşullar altında iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma ilkeleri, yabancı sermayenin katkılarıyla gerçekleştirilemezdi (Eroğlu, 2007: 68). Türkiye sanayisinde yaşanan bu hayal kırıklığı ekonomik kriz rüzgârını da arkasına alarak bir anlamda Türkiye ekonomisi için bir fırsat yaratmıştır. Sonraki bölümlerde de daha ayrıntılı anlatılacak olan ‘Devletçilik’ ilkesi benimsenerek, önemli aşamalar kat edilmiştir.

Bu dönemde, devlet yöneticilerinin beyanlarından devletçi sanayileşme politikasının özel sektörü dışlamadığı, devleti özel girişimciliğin yerine ikame etmek amacıyla olmadığı ve özel girişim ile piyasa mekanizmasının yine esas olduğu anlaşılmaktadır. Sadece özel sermayenin yeterli olmamasından ve ülke şartlarının da hızlı bir şekilde sanayileşmeyi kaçınılmaz kılmasından dolayı devlet sanayi alanına el atmak mecburiyetinde kalmıştır. Devlet özel sektörün yapamadığı veya rağbet etmediği alanlarda faaliyet gösterecektir. Yine kamuya ait birtakım sanayi işletmelerinin sonraki yıllarda özel sektöre devredilecek olması, devletçiliğin geçici nitelikte olduğunu ve doktriner olmadığını göstermektedir. Söz konusu dönemde uygulanmış olan devletçilik pragmatik olup ülke şartlarının zorlaması sonucu doğmuştur. Bu yüzden de kapsamı dönemin şartlarına göre değişiklik göstermiştir. (Altıparmak, 2002:40).

1929 krizi sürecinin başlıca özelliği sanayinin kârlı olmasını sağlayan koşulların oluşmasıydı. Bunun temel nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Kazgan, 2008: 79):

- Ekonominin ithal kapasitesinde azalış; Türk ekonomisinin ithal kapasitesinin 1932-1936 arasında dibe inmesi yerli üretimin iç piyasa sorununu çözmüştü. Dış dünyada talep azalışı ihraç malları fiyatını azaltırken, ithal malları fiyatlarının aynı oranda azalmaması kadar ithalattaki miktar kısıtlamaları da bunda etkili olmuştur.

- Dış ve iç piyasada ticaret hadlerinin sanayi lehine değişmesi; 1927'den itibaren dünyada tarım ve maden kaynaklı hammaddelerin fiyatları, mamul mal fiyatlarından daha şiddetli bir şekilde düşmüştür. TL dış ticaret değerinin aşırı yüksek tutulmasıysa iç piyasada ihraç malları fiyatları aleyhine iç ticaret hadlerini değiştirmiş, dış ticaret koruması, döviz kontrolü, gümrük vergileri, dolaylı vergiler, tekel fiyatlandırması gibi yöntemlerle mamul fiyatları dış dünyanın üzerinde tutulmuştur.

- İç ticaret hadlerinde sanayi lehine olan değişme; üç yoldan sanayide kârlı lılığı arttırmıştır. İlk olarak tarımsal veya madensel hammaddeleri işleyen

sanayilerde hammadde maliyetinin düşmesi, işçi ücretlerinin çok düşük düzeyde kalmasını sağlamış, üçüncüsü ise köy kesiminin aleyhine işleyen fiyat makası alternatif maliyetleri düşürüp köylüyü topraktan koparmıştır.

- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sağladığı yararlar da bu konuda belirleyici olmuştur.

Tablo 11: Üretim Değerindeki Değişim

Yıllar	Üretim Değeri (1000TL)
1932	137.948
1933	154.306
1934	182.739
1935	203.532
1936	227.248
1937	258.676
1938	276.527
1939	331.075

Kaynak: Teşvik-i Sanayi Anketleri

Görüldüğü gibi 1930'lu yıllarda sanayi çok canlı olmuş, sadece üretim değil sermaye birikimi de sağlanmış ve firma ölçekleri büyümüştür. 1932-1939 döneminde teşvik-i sanayi kuruluşlarında, gayri safi üretim değeri 2,4 katı artmış, işletme başına ödenen ücret ve maaş firma ölçeğinin göstergesi sayılırsa; yaklaşık 3 katı ve tesisat artı bina kıymeti 2 katı büyümüştür (Kazgan, 2008: 81).

2.9.3. Dış Ticaret ve Para Krizi

1929 yılı buhrandan bağımsız olarak, Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur. Lozan Antlaşması ile uygulanan dış ticaret ve vergiler üzerindeki sınırlamalar kalkınca Türkiye, gümrük vergisi oranlarını yükseltmek suretiyle korumacı politikalar uygulamaya başlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne ait borçlar (Düyun-u Umumiye) bu dönemden itibaren bir taksit planı çerçevesinde ödenmeye başlanmıştır. Ancak, borç ödemelerinin ilk yıllarda getirdiği yük ile 1929 yılında dünyada baş gösteren Büyük Bunalım'a bağlı olarak ortaya çıkan ödemeler dengesi sorunu Türkiye'nin parasal krize girmesine yol açmıştır. İthalatçıların, üst

kademelerdeki bazı görevlilerden yeni düzenlemeler hakkında önceden bilgi almaları ve vurgunculuk amaçlı stok yapmaları da olayın sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir (Akçay, 2002: 34).

Lozan'daki sınırlamaların kalkması ile 1929 krizi sonrası tüm dünyanın benimsemek zorunda kalacağı korumacı politika uygulamalarını, Türkiye daha önce faaliyete geçirecek ve belki de bundan dolayı krizden daha az etkilenecekti.

1929 krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki gözlenen ilk etkisi Türk parasının hızla değer kaybetmesidir. 12 Mayıs 1929'da 1001 kuruşa fırlayan İngiliz sterlini 4 Haziran'da 1025 kuruşa, 1 Aralık'ta 1068,5 kuruşa çıkmıştı (Kıpal ve Uyanık, 2001: 74). Bu dönemde Merkez Bankası olmadığı için, ekonominin büyümesine koşut emisyonu dahi genişletmiyordu. Dolayısıyla ülke, yerleşik yabancı bankaların getirdiği kısa vadeli kredilerle ekonomisini genişletme durumundaydı. Ayrıca serbest dalgalı döviz kuru gibi kredi faizleri de serbest dalgalıydı. Faiz haddini düzenlemek için devlet senyoraj hakkını kullanıp para basma olanağından yoksundu. Kısacası ekonomi bu yıllarda, dış etkilere açık konumdaydı. Bir merkez bankasının olmaması paranın dış değeri döviz arz talebine bağlı olarak oluştuğu ve dönem boyunca ithalat talebi arttığı için döviz talebi arzını aşmış ve paranın dış değeri sürekli düşmüştür. Bu durum ihracat gelirlerinin azalmasına ve ithal malları fiyatlarının yükselmesinde etkili olarak dış ticaret hadlerinin kötüleşmesine de yol açmıştır. Türk lirasının değer kaybı Türk lirası itibarıyla ticari borçların değerini de arttırmıştır. Bu süreç içerisinde 1929 ekonomik krizi ile doğrudan olmasa da dolaylı bir kambiyo krizi ortaya çıkmıştır. 1929 sonundaki bu kriz Türk devletinin yabancılara olan borçlarını ödeme olanağını ortadan kaldırmış, moratoryum ilan edilmiş ve devletin dış itibarı bozulmuştur (Kazgan, 2008: 45-57).

Dış ticaret hacmi, 1932'de en düşük seviyeye inmiştir. Dönemin başında ithalattaki düşme, miktar kısıtlamalarından ve sıkı kontrollerden ileri gelmişti. Hükümet ihracat gelirleri ile ödeyebileceği kadar ithalata izin veriyordu. Öte yandan, kurulmaya çalışılan ithal ikameci yerli sanayinin korunması amacı ile içeride üretime başlanan ürünlerin ithalatı daha fazla engelleniyordu. İhracatta ise bunalım ile birlikte Türkiye'nin ihracat mallarına talep düştü, ihracat malları fiyatlarında baş döndürücü gerilemeler oldu. Açık söylemek gerekirse ihracat değerindeki azalmada,

fiyat düşüşünün etkisi ihracat hacmindeki daralmanın etkisinden fazla idi. Bu dönem içinde ihracatın birleşiminde bir değişme olmadı. Buna karşılık ithalatın birleşimi ilerleyen dönemlerde dikkat çekici bir şekilde değişti. Örneğin tekstil ithalatı dönemin başında ithalat değerinin %44'üne ulaşırken; dönemin sonunda %27,5'e düştü. Bu değişimin tek nedeni, ithal ikameci sanayi politikasının ve ithalatın ikili anlaşmalarla sıkı denetim altına alınmasının bir sonucudur (Şahin, 1998: 65-66).

Tablo 12: Dış Ticaret (Milyon \$ US)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi	ABD Dolarının TL Kuru
1930	69.5	71.4	+1.8	2.12
1931	59.9	60.2	+0.3	2.11
1932	40.7	48.0	+7.3	2.11
1933	45.1	58.0	+13.0	1.66
1934	68.8	73.0	+4.2	1.26
1935	70.6	76.2	+5.6	1.26
1936	73.6	93.7	+20.0	1.26
1937	90.5	109	+18.7	1.26
1938	118.9	115	-3.9	1.26

Kaynak: W.Hale: The Political and Economic Development Of Modern Turkey, Croom Helm, London, 1981:73

Ticaret hacminin daralmasını İstanbul Takas Odası'nın bankalar işlemlerine bakarak da anlayabiliriz. Ortalama aylık işlem miktarı; 1929'da 50,8 milyon lira iken, 1930'da 47,1, 1931'de 35,8 milyon liraya ve son olarak 1932'de 29,7 milyon liraya inmiştir. Ticaret hacminin küçülmesi nedeniyle dolaşımdaki paralar kendilerine faaliyet alanı bulamamış, bankalarda mevduat şeklinde birikmiştir. İskonto oranlarının düşürülmesine rağmen hazine bonoları dışında ticari senetler için reeskont talebi olması bu gözlemlerin doğruluğunu göstermektedir (Parasız, 2003: 35).

2.9.3.1. Türk Parasını Korumaya Yönelik Önlemler ve Merkez Bankasının Kuruluşu

Ülkenin iktisat politikaları kararlarının alınması ve yürütülmesinde çok önemli bir organ olan Merkez Bankası'nın 1930 yılına kadar mevcut olmaması, kuruluş aşamasına kadar, bir devlet bankası olarak yapılanması için bazı çevrelere

karşı verilen mücadeleye bağlanabilir. Özellikle yabancı uzmanların da desteğiyle İş Bankası'nın Merkez Bankası'nın işlevlerini yerine getiren bir yapıya sokulması çabaları İsmet Paşa tarafından reddedilmiş, bu unsur devletçi politikalara geçişte önemli bir rol oynamıştır. Dönemin liderlerinin iktisadi politikalara bakış açısı, T.C. Merkez Bankası'nın kuruluş yapısına da yansımıştır. 1715 sayılı ilk Merkez Bankası Kanunu, daha sonra 1970 yılında yürürlüğe giren ve şimdi de yürürlükte olan ikinci Merkez Bankası Kanunu'ndan daha özerk bir yapıya sahiptir. Cumhuriyetin lider kadroları, Merkez Bankası'nın hükümetlerin popülist politikalarına alet olmamasını istemektedirler. Bu yüzden banka sermayesi içinde devletin payını %15 ile sınırlı tutmuşlardır (Eroğlu, 2007: 68). 3 Ekim 1931 de Merkez Bankasının çalışmaya başlaması ile piyasadaki 158.518.138,60 liralık evrakı nakdiyenin sorumluluğu bankaya geçmiştir. Böylece dolaşımda devlete ait kâğıt para kalmamıştır (Parasız, 2003: 37). Merkez bankasının kurulması ile Türkiye emisyon işini bir düzene bağlamıştır (Şahin, 1998: 67).

Buhranın hissedilmesiyle birlikte hızla düşen Türk parasının değerini stabilize etmeye dönük çalışmalar buhrana karşı alınan önlemlerin en önemlilerindedir. Türk parasını korumaya yönelik ilk kanun 30 Mayıs 1929 tarih 1447 sayılı 'Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'dur. Spekülasyonu yasaklayan bu kanunla kişi ve kurumların ihtiyaçları olmadıkça döviz alıp-satmaları kısıtlanıyor, döviz ihtiyacının bir liste halinde önceden planlanması öngörülüyordu. Hükümetin döviz piyasasına doğrudan doğruya müdahalesine imkân veren 1567 sayılı 'Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun' 23 Şubat 1930'da çıkarıldı. Maliye Bakanı yeni kanunu açıklarken memleketin döviz sıkıntısı çektiğini, bunun ise 'buhran kokusu' verdiğini, alınan tedbirler yeterli olmadığından bu kanuna ihtiyaç duyulduğunu belirtiyordu. (Kipal ve Uyanık, 2001: 83).

2.9.4. Krizin Ülke Ekonomisindeki Diğer Etkileri

1929 Krizini izleyen yıllarda iktisadi faaliyetlerde meydana gelen durgunluktan hatta gerilemeden kamu maliyesi de olumsuz yönde etkilenmiştir. 1930-31 yılının 222.7 milyon liralık tahminlerine karşı fiili olarak tahsilatın 189.2 milyon liraya inmesi sonucu 1931-32 yılı bütçesi 186.7 milyon lira 1932-33 yılı bütçesi

169.1 milyon lira üzerinden yapılmıştır. Kamu maliyesinde yaşanan bu daralmayla birlikte bir başka olumsuz etki özellikle işgücü piyasasında ve köylü üreticide gerçekleşmiştir. Tarımsal ürünlerin satışının kârsızlaşması sonucunda köylü üretici ürettiği ürünlerin para getirmediğini görerek üretimi terk etmiş yalnızca kişisel gereksinimlerine yönelik ürünleri kendisi için üretmiştir. Bir başka deyimle köylü üreticileri kendi içlerine kapanmıştır. Bu durum onları doğal olarak otarşiye itmiştir. Üreticilerin büyük bir kısmı üretim vasıtalarını terk ederek emeklerini satan kişiler olmuşlardır. Malını satamayan, aracıya, tefeciye, olan borcundan dolayı elindeki tüm üretim araçlarını borcuna karşılık alacaklıya devreden üretici, yaşamak için ancak emeğini satmak zorunda kalmıştır. Böylece binlerce köylü şehirlere, iş merkezlerine demir yolu inşaatı olan yerlere akın etmiştir (Parasız, 2003: 36).

2.9.5. Dönem İçin Bir Zorunluluk: Devletçilik

Yeni Türk Devleti'nin amacı siyasi bağımsızlığın yanında iktisadi bağımsızlığı da elde etmektir. Hatta yönetici kadro, iktisadi bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlığın elde edilemeyeceği görüşündeydi. Bundan dolayı da hızlı bir şekilde iktisadi bağımsızlığı temin edici yollara başvuruluyordu. İktisadi bağımsızlığın iktisadi gelişmeden geçtiği görülüyor ve iktisadi gelişme de sanayileşme ile özdeşleştiriliyordu. Bu görüş Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri sönüp tükenmeden devam edip gelmişti. Sanayileşmek, gerek Osmanlı da gerekse Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinde birinci ekonomik hedefti. Osmanlıdan beri merkezi yönetim devleti çöküntüden kurtaracak, halka refah sağlayacak bir yöntem olarak sanayileşmeyi benimsemişti. Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1932) bu amacı gerçekleştirme görevi özel sektöre devredilmişti. Fakat dönemin olumsuz bazı şartlarından dolayı bu amaç gerçekleştirilememişti. Bunun üzerine ekonomik alanda politika değişikliğine gidildi ve devletçilik denilen politikalar uygulanmaya başladı. Devletçilik uygulamalarına geçilmesini sadece özel sektörün başarısızlığına bağlamak gerekir. Devletçilik politikasına geçilmesinin önemli sebeplerinden birisi de, birçoğu askerlerden oluşan yöneticilerin ekonomiyi kontrol etmek istemeleri ve girişimci sınıfın gelişmesinden de çekinmeleriydi. Bunların dışında başka faktörler de söz konusu politikanın uygulanmasında etkili olmuştur (Altıparmak, 2002: 36).

Ayrıca dünya ekonomik bunalımı bir ekonomik sistem arayışını zorunlu kılmıştı. Türkiye, mevcut ekonomik düzeyi ve sermaye olanaklarıyla, bu yarıştan başarılı çıkabilmek için planlı bir ekonomik model arayışına yönelmek, kaynaklarını verimli kılmak zorundaydı. Bu ise, ülkenin bütün olanaklarını devreye sokacak bir seferberliği gerekli kılıyordu. Bütün bu kapsamlı uygulamalara kendi içinde yer verecek bir ekonomik sistem arayışı, içinde bulunulan koşullar nedeniyle gerekiyordu. Bütçede görülen küçülmelere, mal alım ve satımındaki daralmalara ve ülkeye giren sermaye akışındaki kesintilere karşın yine de kalkınma için gerekli yatırımlar yapılmalı, istihdam olanakları yaratılmalı, ülkenin refah düzeyi yükseltilmeliydi (Gözcü, 2008: 278).

Devletçilik kavramı, dönemin politikacıları ve özellikle 'Kadro' dergisi etrafındaki aydınlar tarafından ilk olarak dile getirilmiştir. İktisadi olmasının yanında derin politik göstergeler barındıran devletçilik kavramının haklılığı bu çevreler tarafından şöyle gerekçelendirilmiştir (Gürkan, 1988: 134–135):

- Az gelişmiş bir ülke kapitalizm ile kalkınamaz. Kalkınabilmek için devletin aktif rolü şarttır.
- Liberalizm, 1929 sonrası çıkmazdadır. Bu tür yaklaşım sosyo-ekonomik bunalımlara yol açmış, toplumsal zıtlıkları arttırmıştır. Oysa sınıfsız Türk toplumunda benzer sorunlara yol açmamak gerekir. Bunun için de, ekonomi politik denetim altında olmalıdır.
- Faşist ve komünist modeller taklit edilmemeli, ülkenin kendisine özgü modeli bulunmalı ve geliştirilmelidir.
- Az gelişmişlik olgusu uluslararası sömürü mekanizmasından kaynaklanmıştır. Bu mekanizmanın gücünü kurmak için hızla sanayileşmek gerekir. Uluslararası uzmanlaşmanın her ülke çıkarına uygun düşeceği aldatmacadan ibarettir.
- Aşırı özgürlükler toplumsal sakıncalar yaratabilir. Toplumun çıkarı daha önemlidir ve bu nedenle bireysel özgürlükler kısıtlanabilir.

2.9.5.1. 1929 Krizi ve Sovyet Deneyimi

Bilindiği üzere, 1929-1936 arasında dünyanın büyük kısmı, özellikle liberal Batı kapitalizmi büyük bir durgunluk içindeyken, Sovyet Sanayi üç kat büyümüştür. Bunun yanında ülkede işsizlik de yok denilecek düzeye gerilemişti. Bu kazanımlar, 1930-1935 yıllarında ideolojisi ne olursa olsun tüm araştırmacıları, Sovyet ekonomisini incelemeye yöneltmiştir. Sovyet sisteminin esası ve bu sistemden neler öğrenileceği, o dönem için önemli bir araştırma alanı olmuştur. 1913-1925 yılları arasında, Bolşevik İhtilali ve Birinci Dünya Savaşı paralelinde gerek seçilmiş olan Avrupa Ülkelerinde gerekse Sovyetler Birliği'nde büyüme oranı düşüktür. Ancak, ilgili dönemde büyük bir dönüşüm geçiren Sovyetler Birliği'nde gerçekleşen GSMH'deki büyüme oranı oldukça düşüktür. Belirtilen dönem içinde seçilen ülkeler içinde en iyi büyüme 2.1 ile ABD ve Fransa'da gerçekleşirken, en kötü büyüme oranı -2.8 ile Sovyetler Birliği'nde gerçekleştiği çizelgeden anlaşılmaktadır. 1925-1938 yılları arasında ise tam tersine en düşük büyüme hızları 0.4 ile Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşirken (yukarıda ifade edilenleri doğrulayacak şekilde) en iyi büyüme oranı 5.4 ile Sovyetler Birliği'nde gerçekleşmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 91).

Sovyetlerde yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'deki aydınların da dikkatinden kaçmamıştır. Belirtildiği gibi, özellikle Kadro dergisi etrafındaki aydınlar, Devletçilik fikrini benimseyip önemli bir reçete olarak görmüşlerdir.

1929 buhranını yaşayan Türkiye, ekonomik anlamda özel girişimin yapamadıklarını devlet eliyle yapmak üzere devletçilik politikasını uygulamaya koymuştur. Dönemin hükümetinin uyguladığı devletçilik, kapitalizmden uzaklaşma olmayıp, günün koşullarında kapitalizmin gelişmesinde tek yol olarak sunulmuştur. Kadrocu devletçilik, dergide yayınlanan yazılardan da anlaşılacağı üzere Marksizm kaynaklı devletçilik anlayışından esinlenmiştir. Sonuçları bakımından dönemin resmi ideolojisi ve hükümet politikası ile uyum içerisinde olduğu söylenebilir (Orhan, 2009: 131).

Yapılan çalışmalar ve incelemeler, Rusya'nın beş yıllık kalkınma planlarının, sistemin temel esası olduğunu ortaya koymuş ve içinde bulunulan durgunluğun

büyük ölçüde etkilediği ülkelerdeki sosyal demokrat partiler bu plan ve planlama anlayışını benimsemişler ve gündeme getirmişlerdir. Hatta en seçkin ve saygın İngiliz kamu görevlilerinden ve düzenin savunucularından biri olan Sir Arthur Salter bile, ülke ve dünyanın içinde bulunduğu kısır döngüden kurtarmak için planlı bir ekonominin gerekliliğini kanıtlamak için, Recovery başlıklı bir kitap yayınlamış ve İngiliz orta yolu olarak nitelendirilen düşünceye sahip kamu otoriteleri siyasi ve ekonomik denilen tarafsız bir düşünce üretim merkezi (thinktank) kurmuşlardır. Gelecekte başbakan olacak olan, Harold Macmillan gibi muhafazakârlar dahi bizzat planlama anlayışının, o dönem için, sözcülüğünü yapmışlardır. Bunların yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın baş aktörleri olan Naziler de bu fikri benimsemiş ve kendilerine mal etmişlerdir. (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004:91-92).

2.9.6. M. Kemal Atatürk ve Devletçilik İlkesi

M. Kemal Atatürk, Türkiye’de ılımlı bir devletçilik uygulamasından yana olmuştur. M. Kemal Atatürk’ün devletçilik anlayışı tamamen Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlardan doğmuştur. M. Kemal Atatürk’ün ekonomi politikası bağımsızlık temelleri üzerine oturtulmuş ulusal bir politikadır. Politik bağımsızlığın ana koşulunun ekonomik bağımsızlık olduğunu çok iyi kavrayan M. Kemal Atatürk bu amacını çok büyük imkânsızlıklarla gerçekleştirmiştir. Bu politika doktrin değil, devamlı gelişmeye açıktı. Ulusunun bağımsızlığına kastetmiş doktrinlerin ulusal bağımsızlıkla bağdaşmadığını görmüştü. Yeni kurulan Sovyetler Birliği’nin sosyalist ekonomisi yarattığı ulus için düşlediği sistemle uyuşmuyordu. Sonuçta ortaya çıkan devletçilik belirli bir ideolojik görüşten çok ihtiyaçların gereği olarak ortaya çıkmış Türkiye’ye özgü bir sistemdi (Aktan, 1998: 35).

Nitekim Atatürk’ün devletçilik görüşü şu şekildedir: “ Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi memuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alâkadar etmektir.”

Atatürk'ün bu sözlerinden uygulanan devletçiliğin doktriner bir yanının olmadığı; fakat bir zorunluluk sonucu ortaya çıktığı ve özel girişimi esas tuttuğu anlaşılmaktadır. Dönemin iktisat bakanı Celal Bayar, iş dünyasında doğmuş olan endişeleri gidermek ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemek için şu genelgeyi yayınlamıştır: “(yukarıdaki izahata atfen)... Memleketin bütün istihsal membaları ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticareti, mülkiyet haklarını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen, aşırı devletçilik fikrine yol açmayacak bir vuzuh vardır. Kanaatimce memleketin iktisat ve faaliyet sahasında fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletin veyahut milli iktisat kuvvetleri ile müştereken devletin mesaisi ile yaratılacak, yapılacak sayısız işler vardır.” (Altıparmak, 2002: 39).

B.Levis de devletçiliği benzer şekilde tanımlamıştır: “Devletçilik, özel girişimin ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amacıyla sınaî faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması durumudur.” (Eroğlu, 2007: 69).

2.9.7. Sanayileşme Planları

Öncelikle 1932-1939 döneminde uygulanan ekonomik politikalara çeşitli yönleriyle dikkat çekelim (Gürkan, 1988: 138):

- Tüketicilerin, özellikle üç beyaz olarak adlandırılan un, seker ve bezi iç piyasada yeterince ve ucuz olarak elde edebilmeleri amaçlanmaktadır.
- Gümrük saptama yetkisi yerli sanayiye koruyacak şekilde kullanılmakta, kotalar, gümrük tarifeleri, kambiyo denetimi araçları bu yönde kullanılmaktadır.
- Yabancı sermaye üzerinde kısıtlama ve denetim artırılmakta, millileştirmeler gerçekleştirilmektedir. Sadece bazı yatırım projelerinin finansmanı için Sovyetler Birliği ve İngiltere'den iki kredi alınmıştır.
- Dış piyasalara ilişkin kamu denetimi arttırılmaktadır. Önemli tarımsal ürünler ve onlara dayalı sanayilerde devlet sanayisi başı çekmektedir (tekstil ve seker

gibi). Sınâî ürün fiyatları devletçe saptanmaktadır. Yine faiz oranı da devlet tarafından belirlenmektedir

- Tarım dışında en önemli işletmeci haline gelen devlet, özellikle sanayi ve madencilik alanında Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşlarıyla, 5 yıllık sanayi planları uygulanmasına başlamaktadır. 1934-1939 arasında BBYSP uygulanmış, ikincisi ise savaş koşulları nedeniyle uygulanamamıştır.

- Özel sektör, Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan yararlanmaya devam etmekte ve devlet kesimiyle tamamlayıcılık ilişkisi içinde, ona koşut olarak gelişmeye devam etmektedir. Nitekim BBYSP'nin Başbakanlığa sunuş yazısında, "...sanayi programımızın tahakkuku neticesi olarak husul bulacak servet terakümünün sanayide plasman arayacağına ve bu müştak sanayinin süratle inkişaf edeceğine muhakkak nazarıyla bakılabilir." denmektedir.

2.9.7.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Devletçi sanayileşme uygulamasının somut düzeyde başlangıcı, Birinci Sanayi Planı'nın benimsenmesi ve uygulanmasıdır. Bu durum, devletçilik uygulamasında ve ekonomik gelişmede, sanayiye öncelik verileceğinin göstergesiydi. 1933-1950 dönemini devletçi kalkınma dönemi olarak kabul edebiliriz. Kamusal kesime ağırlık veren sanayileşme politikasının izlendiği bu dönemde, milli ekonomi politikasına üç önemli yenilik getirilmiştir. Bunlar (Boratav, 2006: 158-159):

- Liberalizmin bırakılarak devletçiliğin kabul edilmesi,
- Ekonomik kalkınmada sanayileşmeye öncelik verilmesi,
- Sanayileşmenin planlı bir şekilde yürütülmesidir.

1923 yılında neredeyse zorunlu tüketim mallarını bile yurtdışından ithal eder hale gelmiş Türkiye, uygulanan sanayi politikaları sonucunda, 1939 yılına gelindiğinde bu ihtiyaçlarının bir kısmını üretir hale gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin milli sanayi coğrafyasının temelleri atılmıştır. Temel mallar ve harp

sanayisinin asgari gerekleri için politikalar ve sanayi odaklarının başlatılması bu dönemde tamamlanmıştır. 1938 yılı itibariyle Türkiye, sanayi alanında önemli mesafeler kat etmiş bulunuyordu. Tarım ürünleri alım ve satımında, tütün dışında, kamu tekel oluşturmamış, piyasada büyük alıcı olarak fiyat oluşturucu konumunda bulunmuştur. Tarım kesiminin yarattığı artı değerini sanayi kesimine bu şekilde aktarımı, özel kesimde sermaye birikiminin sağlanmasını ve bu gelişmeler sonucunda güçlü bir özel teşebbüsün oluşturulmasını da amaçlamıştır. Sanayi üretiminde ağır sanayi, askeri üretim ve diğer büyük sanayi işkollarında kamunun tekel konumunda olmasına karşın, yan sanayide kamu ve özel kesim yan yana üretim yapmıştır (Akçay, 2002: 35).

2.9.7.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İBYSP, birincisinden sadece kapsam yönünden değil, aynı zamanda içerik yönünden de farklıydı. İkinci planda 100'den fazla sanayi tesisinin kurulması öngörülmekte olup, ara ve yatırım malları üretecek tesislerin kurulmasına ve altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesine öncelik verilmişti. Bir bakıma İBYSP, 'kendine yeterli' ilkesi doğrultusunda BBYSP'nin doğal bir uzantısı olarak hazırlanmıştı. Plan bu nitelikleri ile ithal ikameci sanayileşmede daha ileri bir aşamayı temsil ediyordu. Bu planda da tasarlanan sınaî tesislerin hammaddesi yine yurt içinden temin edilecekti. Fakat bunlar daha büyük sermayeye ve daha ileri teknolojiye ihtiyaç gösteriyordu. Bu planın bir diğer özelliği de ihracata önem vermiş olmasıydı. Ancak II.Dünya Savaşı'nın başlaması planın uygulamaya geçirilmesini engellemiştir. Savaş döneminin tüm olumsuzluklarına rağmen, BBYSP kapsamında bulunan fakat henüz tamamlanmamış olan sanayi projeleri, savaş yıllarında bitirilerek üretime geçilmiştir (Altıparmak, 2002: 42).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZ NEDENLERİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Sermaye birikimi olarak kısaca tanımlanan kapitalizm, kendi arzını ve talebini yaratarak sermaye birikiminin devamiyetini sağlamak durumunda olduğundan, yeni araçları yaratmayı başarmıştır. ABD’de başlayan bu yeni finansal araçların içerisinde ipotekli banka kredileri de yer almaktadır. Konut kredilerinde baş gösteren krizin piyasaya çok çabuk sirayet etmesi ve diğer krizlere nazaran özellikle kredi kuruluşlarının iflaslarının açıklanmasının kaynağı da şişirilmiş krediler olmuştur. Kısacası kriz, ABD’de yaşanan likidite fazlasının konut kredilerinde meydana getirdiği şişkinlikten kaynaklanmıştır. Başlangıçta bir finansal kriz olarak ortaya çıkan kriz, kredi sağlayan bankaların ya iflas etmesi ya da kredi şartlarını ağırlaştırmaları nedeniyle likidite sorununa dönüşmüş ve reel sektörü de etkilemiştir. Ekonomideki küreselleşmenin bir sonucu olarak, ABD’deki finans kuruluşları ile ortaklıkları bulunan Avrupa ve Asya ülkeleri de krizden etkilenmiştir. 2007-2008 yıllarında yaşanan krizin maliyeti tahminen 1.4 trilyon ABD doları civarı olmuştur (IMF, 2008:xiii, aktaran, Ruiz-Porras, 2008).

Özatay’ın (2009) aktardığına göre, Felton ve Reinhart (2008) krizin başlangıcını 28 Aralık 2006’da Ownit Mortgage Solutions ipotekli kredi şirketinin batması olarak belirtmektedir. 2000 yılından başlayarak 2006 yılının sonlarına kadar ABD piyasasında likidite sürekli artırmıştır. Bollaşan bu likiditenin kar getirecek operasyonlara dönüştürülmesi ABD bankacılık sisteminin karşılaştığı en önemli sorunların başında gelmiştir. Öyle ki, konut kredileri varlığı bulunmayan hatta herhangi bir gelire sahip olmayan kişilere dahi verilmiştir. Diğer bir ifadeyle batık kredi riski grubuna ya da “eşik altı” diye tabir edilen kesime dahi kredi kullandırılmıştır. Konut piyasasında talep artmasıyla fiyatlar da yükselme görülmüştür. Bir kısım konut kredisinde başlayan geri ödeme problemi hacizli konut sayısında artışa sebep olmuştur. Bankaların bu konutları nakde çevirmesi konut arzını şişirmiş ve sonuçta konut fiyatlarının düşmesine yol açmıştır. Yüksek faiz oranlarında kredi kullanarak konut edinenlerin mal varlığı piyasa değerinin çok altında kalmış ve kendi kredi değerini karşılayamaz pozisyonuna düşmüştür.

1929 ekonomik buhranından sonra en fazla kayıp yaşanan krizle karşılaşılmıştır. Kapitalist sistemin, ilk sistematik krizi olan 1929 ekonomik buhranında borsa krizi ile sarsılmıştır. İkinci kriz ise 1970'lerin ortasında, düzenlenmiş piyasanın Soğuk Savaş döneminde etkin işlemeyişinden kaynaklanmıştır. Yaşanan 2008 krizi ise üçüncü sistematik krizdir ve kapitalizmin neo-liberal yapısı test edilmiştir. Bununla birlikte küçümsenmeyecek derecede kayıpların yaşandığı farklı krizler de görülmüştür. Örneğin OECD ülkelerinde yaşanan diğer krizlerden 1989 ile 1992 yılları arasında Norveç'te yaşanan kriz sonucunda GSYİH'nin %27,1'i kadar kayıp yaşanmıştır. Keza Japonya'da 1991-2001 yıllarını kapsayacak kadar geniş bir zaman dilimine yayılan kriz sonucunda yaklaşık %72 kayıp yaşanmıştır.

3.1. 2008 KÜRESEL KRİZİNİN SEBEPLERİ

2008 küresel krizinin temel sebeplerini; faizlerin düşük olmasından dolayı konut kredilerinin genişlemesi ve yapısının bozulması, konut fiyatlarındaki artış, menkul kıymetlerin fonlandırılmasındaki sorunlar ve kredi türev piyasalarının genişlemesi ile birlikte kredi derecelendirmede yaşanan sorunlar olarak sıralamak mümkündür. Özatay (2009) ise küresel krizi üçüncü nesil kriz olarak adlandırmış ve öncelikle finansal kesimin bilanço bozukluklarından kaynaklandığını ifade etmiştir. Işık (2004) ve diğerleri tarafından tüm finansal kriz türlerinin ortak özelliği, sürdürülemez ekonomik dengesizlikler ve finansal varlık fiyatlarında önemli dalgalanmalara sahip olunması şeklinde ifade edilmektedir.

Işık (2004) ve diğerlerinin aktardığına göre, Kregel (2000: 12) de krizin sebebinin büyük ölçüde kısa vadeli spekülatif sermaye hareketlerinden kaynaklandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmasında Kregel, uluslararası sermaye hareketlerinin olumlu konjonktüründe Asya ülkelerinde ortaya çıkan aşırı piyasa iyimserliğinin risk algılamalarını azalttığını ve bankacılık sisteminde aşırı kredi artışına neden olduğunu ifade etmiştir.

Kriz dönemlerinde yaşanan kur artışıyla birlikte, işletmelerin döviz cinsinden açık pozisyonları da artış göstermektedir. Öte yandan ihracat yapmakta zorlanmaya

başlayan şirketler, likidite sorunu da yaşamaya başlamaktadır. Likidite sorununu çözmek üzere kredi arayışına giren işletmeler ek teminat talebinde bulunan bankalardan kredi dahi alamayacak pozisyona gelebilecektir. Bu durumda tedarik zincirinde yer alan elemanlara da borçlarını ödeyememe ile karşı karşıya kalabilecektir. 2001 Türkiye krizi ve 1997 Asya krizinde yaşananlar ile burada izah edilen sorunların örtüştüğü ifade edilmektedir (Özatay, 2009: 52).

Küresel krizin bir diğer nedeni olarak açık döviz pozisyonu gösterilmektedir. Yüksek enflasyon sorunu bulunan gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde karşılaşılan bir durumdur. Yurtdışındaki faiz haddi yurtiçine göre düşük seviyelerde bulunduğundan şirketler açısından yurtdışından borçlanmak daha avantajlı konumdadır. Yurtiçi tasarruf oranının düşük olması da şirketleri başka kaynak bulmaya iten sebeplerdendir. Öte yandan firmalar varlık olarak da döviz tercih etmektedir. Örneğin eurobonda yatırım yapmak daha avantajlı bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Döviz cinsinden varlıklar ile yükümlülükler arasındaki matematiksel fark, açık döviz pozisyonu diye anılmaktadır (Özatay, 2009: 46). Açık döviz pozisyonu ne kadar fazla ise bir kur artışı karşısında şirketler o kadar güç durumda kalacaktır.

Şirketleri güç duruma sokan bir diğer problem de vade uyumsuzluğudur. Varlıklar ile yükümlülükler arasındaki vade farkı vade uyumsuzluğu şeklinde ifade edilmektedir. Varlıkları uzun vadeli, yükümlülükleri kısa vadeli bir yapıda bulunan şirketler likidite sorunu yaşayacaktır. Tersine durumda ise kredi riski artacaktır. Kaldıraç oranındaki artış, kaynak bulamama sorununa yol açabilecektir.

Bunlarla birlikte sorunlu alacakların yönetimi likidite açısından önem arz eden konular arasında yer almaktadır. Kaynak sorununu aşmak için bankalardan kredi imkânı bulan şirketlerin, borcunun bir kısmını veya tamamını geriye ödememe ihtimali de mevcuttur. Donuk krediler de denilen sorunlu kredilerin toplam kredilere oranı yüzde 4 civarında seyretmektedir. Bununla birlikte 2001 ekonomik krizi öncesi donuk kredi oranı yüzde 12 dolaylarında, kriz sonrası ise yüzde 18,6 olarak gerçekleşmiştir (Özatay, 2009: 48).

Elinde yüksek miktarda devlet tahvili tutan şirketler açısından da risk söz konusudur. Şayet bütçe açığı problemi yaşıyorsa, tahvil satarak finansman yolunu gidiliyor demektir. Şirketler zamanla yüksek faizlerden ve kısa vadeli olarak tahvil almayı talep edecektir. Çünkü enflasyon ve faiz hadlerinin artmasıyla tahvilin değeri çok düşük seviyede kalacaktır. Bir şirket açısından bu durum öz sermayesinden likidite sorununa çözüm arayışı anlamına gelmektedir.

Esasen sebepler bütüncül bir yapı arz etmektedir. Bu açıdan belki de yetersiz sermaye ve yüksek kaldıraç oranı şirketler kesiminin bir kriz döneminde karşılaştığı temel ve bütüncül konulardır. İşletmenin borçlarla öz sermayesi arasındaki ilişkiyi inceleyen oranlar kaldıraç oranları diye tanımlanmaktadır. Kaldıraç oranları işletmenin öz sermayesinin yeterli olup olmadığını, kaynak yapısı içinde borç ve öz sermaye dengesini ölçmeye yarayan oranlardır. Firmanın kaynak yapısında dışa bağımlılığının bulunmaması veya yeterli seviyede düşük olması istenen durumdur. Öz sermayeden çok yabancı kaynak kullanılması, işletmenin kaynaklarını karşılayan borçlarını uzun vadede ödeme gücüne çekebileceğine işaret etmektedir.

3.1.1. Dünyada ve Türkiye’de 1980’lerde Yaşanan Dönüşümün Küresel Finansal Krize Etkileri

Dünyada 1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol kriziyle birlikte finans sektörü patlaması, borçlanma gibi iktisadi gelişmelerin bir uzantısı olarak ideolojik planda yaşanan değişim; sermaye birikimine ve sermayedar sınıfın güçlenmesine önemli katkıları olmasına rağmen Keynesçilik olarak bilinen devlet eliyle talep yönetimine yönelik iktisat politikalarında, söylem değişikliği yaratmıştır. Devlet müdahalesinin kar oranlarını düşürmesi ve dünya pazarını ulusal sınırlara bölerek mevcut konjonktürde sermaye birikimine engel oluşturduğu gerekçesiyle, serbest piyasa ekonomisine müdahale eden Keynesçi politikalar eleştirilmeye başlanmış ve neo-liberal ideoloji, 1980’lerde ABD’de Reaganizm, İngiltere’de Thatcherizm ile somutlaşmıştır (Balkan, 2009: 2). 1980 sonrasında arz yönlü iktisat politikalarına paralel olarak ortaya çıkan liberal düşünce doğrultusunda dünya üzerindeki gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke finansal sistemlerini liberalize edip sermaye hesaplarını dışa açık hale getirmişlerdir. Finansal piyasaların uluslararası olmasını hızlandıran bu olgu, 1990’lı yıllarda yaşanan finansal krizlerin sayısını, etki alanını

ve yıkımını arttırmıştır. 1990'lı yıllardan bu yana dünya ekonomisini derinden sarsan pek çok finansal kriz yaşanmıştır (Korkmaz, 2010: 2).

1980'deki dönüşüm mantığını üç temel amaç oluşturuyordu: Neoliberal yeniden yapılanma, neoliberal küreselleşme ve finansallaşma. Neoliberal yeniden yapılanma 'Tarihin Sonu' felsefesiyle birlikte, Reagan, Thatcher, Kohl (Türkiye'de Özal) hükümetlerinin emeğin kazanımlarına açmış oldukları açık saldırılarla gerçekleştirildi. Özelleştirmeler, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, sendikasılaştırma ve emeğin örgütlenmesine getirilen kısıtlamalar, bir yandan da "serbest piyasa her sorunu çözer" dogmalarıyla süslendi ve örgütsüz kılınan geniş halk yığınlarına kabul ettirildi. Küreselleşme dalgasıyla da sermayenin küresel çapta hareket serbestisi genişletildi. Sovyet sisteminin çökmesi ve Çin ve Hindistan'ın küresel meta üretimine ticari koşullarda katılımı sonucunda dünya iş gücü piyasalarına 1.5 milyar yeni ücretli-emek arzı katıldı. Tüm dünyada ücret gelirleri geriletildi ve emeğin toplam üretimden almakta olduğu pay düşürüldü. Böylelikle sermayedara aktarılacak ola artığın çoğaltılması sağlandı. Finansallaşma da bu artığın şişkinleştirilmesine olanak sağladı (Yeldan, 2009: 7). Bu dönüşümün Türkiye'de yansımaları gecikmeden hissedilmiştir. Bir anlamda "içerdeki konjonktür" bu zemini güçlendirmiştir. Dönüşüm sürecini Türkiye, petrol krizi nedeniyle artan petrol fiyatlarının şoku, ekonomik ilişki içinde olduğu ülkelerde yaşanan işsizlik ve fiyat artışları ile Kıbrıs olaylarına ek olarak içeride de askeri müdahale ile karşılamıştır. Özellikle Kıbrıs harekâtının ardından Batılı ülkelerin Türkiye'ye uyguladığı örtülü ambargonun ağırlaştırdığı kriz, Türkiye'nin dış ticaret açığını büyük ölçüde artmıştır. 1978 de ödemeler dengesinin krize girmesiyle büyüme hızı yavaşlamış, döviz fiyatlarının ve faiz hadlerinin yükselmesi maliyet enflasyonu yaratmıştır. Çok sayıda bankerin ve beş bankanın iflas ettiği krizde, özel sanayi kuruluşlarının bazıları kamulaştırılarak ya da kredilerle desteklenmiştir. 1979 ve 1980'de OPEC'in petrol fiyatlarını yeniden artırmasıyla enflasyon yükselmiş, döviz darboğazı şiddetlenmiştir. 1977-1980 yıllarını kapsayan kriz, 1980 yılında 24 Ocak şok tedavisi ve 12 Eylül askeri darbesi ile son bulmuş ve ekonomi 1981 yılında artık yeni bir düzenlenme biçimine geçmiştir. Bu yeni model, 1960'lı yıllarla başlayıp 1976'da son bulan ve "içe dönük, dışa bağımlı" olarak nitelenen gelişim biçiminden köklü biçimde ayrılmaktadır. IMF destekli 24 Ocak Kararları ile başlatılan yapısal uyum süreci, bir yandan ekonominin geneline yönelik makro

düzenlemeleri yapma koşuluyla verilen Dünya Bankası yapısal uyum kredileri; diğer taraftan her sektörün işleyişini değiştirmeyi hedefleyen sektörel uyum kredileri ile sürdürülmüştür. Aslında burada temel amaç sermayenin ulus ötesinde özgürlüğünü sağlayan yasal düzenlemeleri yapmakta direnen ülkelerin dış kredi kaynaklarını kısarak önce dirençlerini kırıp sonra da “yasal düzenlemelerin yapılması karşılığında” kredi kullandırılmasıdır (Erkul ve Arpacı, 2010: 1615-1616).

Sonuç olarak; finansal liberalizasyonla birlikte finans sisteminin kırılganlığı önemli ölçüde artmıştır. Regülasyon uygulamaları ile kısa vadeli faizlerin uzun vadeli faizlerin altında kalması garantilenirken, finansal liberalizasyon ile birlikte bu garanti ortadan kalkmış ve vade uyumsuzlukları nedeniyle banka bilançoları riskli hale gelmiştir. Faiz oranlarının aşırı ölçüde artan volatilitesi bankaları ciddi faiz riskleri ile karşı karşıya bırakmıştır. Rekabetin hızla artması ve piyasaya girişlerin çoğalması, gelişmiş ülkelerde, ABD ve AB’de bankaların kârlılığını düşürürken; rekabet ortamı banka yöneticilerinin daha fazla risk almasına neden olmuştur. Ayrıca finansal liberalizasyon varlıkların bazı bankalarda yoğunlaşmasına neden olarak sistemi büyük iflas riskleri ile karşı karşıya bırakmıştır. 1980’lerden itibaren uygulanan liberalizasyon politikaları ve teknolojik gelişmelerin sonucunda özellikle bankacılık kesiminde rekabet fazlasıyla artmıştır. Yine bu dönemde başta ABD ve Avrupa ülkelerinde bankacılık sektörünün, sadece teminata güvenerek borçlunun yeterli düzeyde mali analizini yapmadan, kredilerini büyük oranda ipotekli konut kredileri şeklinde kullandırmaları ve ülke ekonomilerinde yaşanan büyüme ile düşen faiz oranlarına paralel olarak artan konut talebinin sonucunda, gayrimenkul fiyatlarında aşırı fiyat artışları(köpükler) ortaya çıkmıştır. 1980’lerin sonunda Japonya’da gayrimenkul piyasalarındaki aşırı fiyat artışlarının sönme aşamasında ülke ekonomisinde yaşanan kriz, İsveç’te 1990’lı yılların başında yaşanan benzer deneyimler, Güney Asya ülkelerinde 1990’lı yıllarda oluşan fiyat şişkinlikleri ve sonrasında yaşanan finansal kriz deneyimleri gayrimenkul piyasalarının finansal krizler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2010: 2).

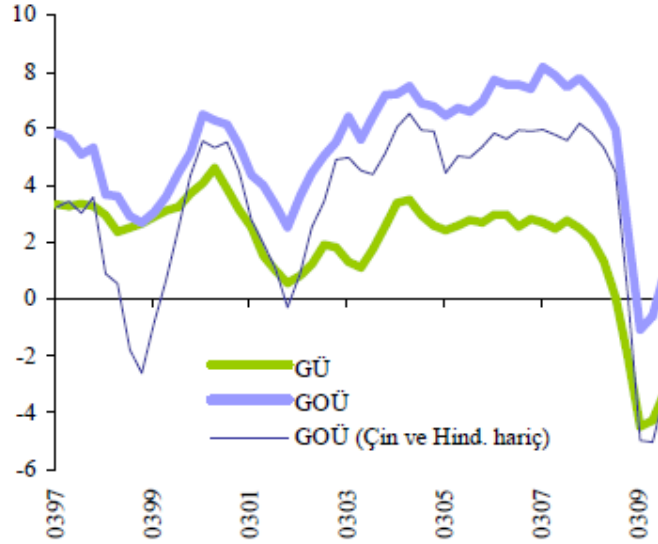
3.1.2. 2008 Krizinin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri

Küresel ekonomik krizler, dünya ekonomisinde önemli bir ekonomik yavaşlamaya yol açmaktadır. Bu durum dünya ticaret hızının da yavaşlamasına

neden olmaktadır. İktisadi yavaşlama dünya dış ticaretini, ama özellikle ihracatının büyük bir bölümünü geliştirmiş ülkelere yapan gelişmekte olan ülkeleri (GOÜ) daha da olumsuz etkilemektedir. Bu ülke grubu içinde en fazla etkilenenler ise, toplam ihracatının büyük kısmını hammaddelerin (commodity) oluşturduğu, düşük gelirli gelişen ülkelerdir. Küresel kriz döneminde bütün ülke yatırımlarında azalma görülmektedir. Ancak, daha düşük gelirli ülkeler daha büyük bir risk algısına sahip olmaktadır. 2007 sonlarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve diğer Batı ekonomilerinde ortaya çıkan finansal kriz ve beraberinde oluşan iktisadi yavaşlama eğilimi, GOÜ'lerin önemli bir bölümünün ekonomik performanslarında bozulmalara neden olmaktadır. Hiç şüphesiz GOÜ'ler yekpare bir yapı içinde değildirler. Nitekim bu grup içinde krizden önemli ölçüde etkilenen ülkeler olduğu gibi, çok daha az etkilenmiş ülkeler de söz konusudur. Ancak 2007 krizi sonunda büyüme oranları, işsizlik oranları, gelir eşitsizliği ve yoksulluk konularındaki eğilimlerin yönü bakımından, GOÜ'lerde genel olarak olumsuz makro eğilimlerin ortaya çıkmış olması şaşılacak bir durum değildir. Diğer taraftan, kriz konjonktürlerinde GOÜ'lerden gelişmiş ülkelere yapılan kâr transferlerinde de artış görülmektedir. GOÜ'lerin düşük gelirli kısmı için, bu süreci daha da olumsuzlaştıran gelişme ise, gelişmiş ülkelere yapılan dış yardım ve aktarılan işçi transferlerinde yaşanan önemli düşüştür. Bütün bu gelişmeler, kriz sürecinde GOÜ'lerde var olan ekonomik tablonun daha da ağırlaşmasına sebep olmuştur (Şen ve Saray, 2010: 2265).

Küresel finansal sistemdeki bozulmanın reel ekonomiye yansımaları sonucu, küresel büyüme oranları sert bir şekilde gerilemiştir. 2007 yılında %5,2, 2008'de %3 olan küresel büyüme, 2009 yılında %-0,8'e gerilemiştir. Kötüleşen ekonomik koşullara bağlı olarak gelişmiş ülkelerde büyüme 2007 yılında %2,7, 2008'de %0,5 iken, 2009'da %-3,2 olarak gerçekleşmiştir. Geçmiş yıllarda yakaladıkları büyüme performansları ile küresel ekonomideki daralmayı sınırlayan yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ülkeler ise, krizin etki alanına 2008 yılının sonlarına doğru girmiştir. Piyasalarda artan güvensizlik nedeniyle sermaye akımlarının yön değiştirmesi ve azalan dış talep nedeniyle ihracat gelirlerinin azalması ile gelişmekte olan ülkelere büyüme 2007 yılında %8,3'ten 2008'de %6,1'e 2009'da %2,1'e gerilemiştir (Danacı ve Ceyhan, 2010: 1391).

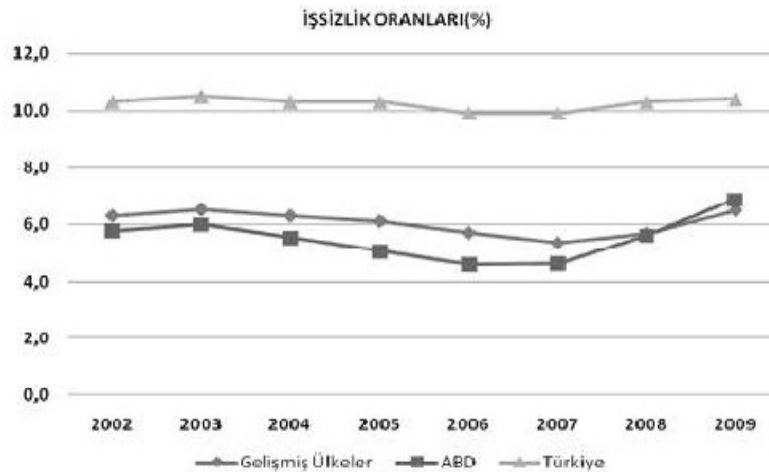
Grafik 1: Gelişmiş Ülkeler (GÜ) ve Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) Yıllık büyüme Oranları (Yüzde)

Kaynak: Merkez Bankası Enflasyon Raporu 2010-1

Küresel kriz işsizlik oranlarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle ABD ve gelişmiş ekonomilerde yukarı yönlü trend göze çarpmaktadır. Türkiye’de ise 2006-2007 yıllarında yüzde 10’ların altına düşen işsizlik oranları tekrar yüzde 10’un üzerinde seyretmeye başlamıştır (Alantar, 2011: 6).

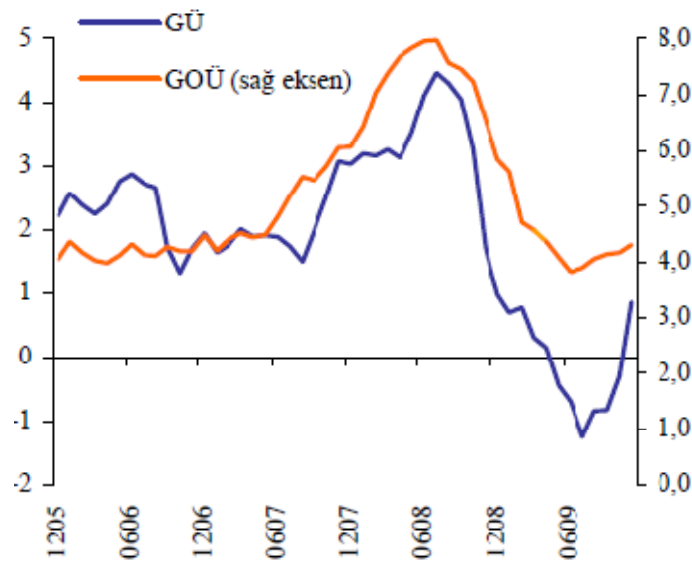
Grafik 2: Sınıflandırılmış Ülkelerin 2002-2009 arası işsizlik Oranları

Kaynak: (Alantar, 2011: 6)

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan başka bir makro göstergede enflasyon oranlarındaki önemli düşüşlerdir. Zayıf küresel büyüme ile daralan talep nedeniyle 2008 yılının ikinci yarısından itibaren hammadde fiyatlarında keskin düşüşler yaşanmış ve bu da enflasyonun küresel ölçekte belirgin bir şekilde düşüş eğilimine girmesine yol açmıştır. Küresel ölçekte, Temmuz 2009'da bir yıl önceki rakamlara göre enflasyon %6 düşüş göstermiş ve %1'e gerilemiştir. Bu süreçte, gelişmiş ülkelerde enflasyondaki düşüş eğilimi daha belirgin olup Mayıs ayından itibaren %0'ın altına inerken, gelişmekte olan ülkelerde de enflasyon hızlı bir gerileme yaşayarak %4'e düşmüştür (Danacı ve Ceyhan, 2010: 1393).

Grafik 3: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Tüketici Fiyat Enflasyonu

Kaynak: Merkez Bankası Enflasyon Raporu 2010-1

Tüm bu olumsuz göstergelerden sonra şunu belirtmekte fayda var. Krizin GOÜ'leri etkilemesinin üç temel nedeni vardır;

- 1) Sıcak paranın daha önceki kriz dönemlerindeki gibi hızlı biçimde ülkeyi terk etmesi.
- 2) Bu ülkelerin gelişmiş olan ülkelere ihracatlarının daralması, buna bağlı olarak ekonomilerinin küçülmesi.
- 3) Petrol ve metal fiyatlarının hızlı bir düşüş içine girmesi.

Öyleyse burada IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların rolü nasıl tanımlanmaktadır? II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve kuruluş amaçları aslen bu sermaye akışını bir düzene sokmak olan bu kuruluşlar, krizleri önlemede etkin bir görev üstlenememekteler mi? Esasen IMF'nin amacı, ödemeler dengesi sorunu yaşayan GOÜ'lerde sermaye akışı sağlayan mekanizmayı doğru temellere oturtturarak finansal kriz çıkmasını engelleyebilmektir. Dünya Bankası ise deyim yerindeyse bu konudaki sosyal sorunları çözmeye çalışan bir örgüt konumundadır. Ancak bu kurumların yapıları gereği üst yönetimleri başta ABD olmak üzere gelişmiş ülke temsilcilerinden oluşmakta ve ağırlıklı finansmanını da bu ülkeler sağlamaktadır. Diğer bir deyişle yapıları gereği bu ülkelere bağımdırlar ve artık bütün çabalarını krizleri önlemeye yöneltse de başarılı olamamaktadırlar. Joseph Stiglitz, Jeffrey Sachs ve Paul Krugman gibi saygın iktisatçılar da bu kurumların (özellikle IMF'nin) aslında uyguladıkları politikalarla krizlerin tahribatını azaltmak bir yana daha da arttırdığını ileri sürmektedirler (Şen ve Saray, 2010: 2271).

O halde bu krizden alınabilecek en önemli ders uluslararası finansal düzenlemelerin ve bunların denetlenmesinin sertleştirilmesi ve uygulama alanının genişletilmesi gereğidir. Ancak bunun nasıl yapılabileceği konusunda önemli belirsizlikler vardır. Örneğin ABD'nin bu alandaki yetkilerini bir kısım uluslararası kuruluşa devretmesi beklenmemelidir. Ayrıca finansal düzenlemelerin küresel ölçekte sıkılaştırılması konusunda ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ayrıştıkları birçok farklı nokta bulunmaktadır. Dolayısıyla küresel ölçekte finansal piyasaların disiplin altına alınması resmi kurum ve kuralların sıkılaştırılması yerine, ülkelerin kendi iç politikalarındaki bağımsızlığına bağlı kalınarak uygulanacak ortak politikalara dayanmalıdır (Rodrik, 2009).

Gelişmekte olan ülkelerdeki kırılmalıklar bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte, küresel krizin olumsuz etkilerinin bankacılık sektörü ve bütçe yapısı sağlam olmayan, kısa vadeli sermaye girişlerinin ağırlıklı olduğu döviz kurundaki değişimlere duyarlı ekonomilerde kendini daha fazla hissettirebileceği düşünülmektedir. Sonuçta bu krizin dünya ekonomisine bu hızla yayılması küreselleşme olgusunun bir sonucudur. Dünya piyasalarındaki teknolojik ilerlemeye bağlı olarak gerçekleşen işlem hızındaki artış, aynı hızla dünyanın her yerine krizin de yayılmasına etki etmiştir. Küreselleşen ve sınır tanımayan dünya ekonomisi, bu

düzenin içinde yer alan kurumlar, finansal spekülasyona dayandırılan büyüme süreci, reel ekonominin işleyişini yok etmiş ve sanayileşme hedefleri artık geri planda kalmıştır (Susam ve Bakkal, 2008: 71).

Şimdi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sermaye akımlarının boyutunu ve krizle olan ilişkisini rakamlarla görelim. Küresel kriz nedeniyle özellikle 2009 yılında bu ülkelerin büyüme oranlarındaki düşüş sonucunda uluslararası sermaye hareketlerinde derin bir daralma gerçekleşmiştir. 2007 yılında yaklaşık 2 trilyon dolar ile rekor düzeye ulaşan GOÜ'lere yönelik özel sermaye girişleri, 2008 yılında 649 milyar dolara, 2009 yılında da 349 milyar dolara gerilemiştir. 2010 yılında ise ekonomik ve finansal ortamdaki iyileşmelere bağlı olarak, söz konusu akımların 672 milyar dolara çıkacağı tahmin edilmektedir (Şen ve Saray, 2010: 2274).

Tablo 13: Yatırım Fonu Akımları (Milyon ABD Doları)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tahvil	-444	606	3.153	1.947	5.729	6.233	4.295	-14.718
Hisse Senedi	-1.781	-1.512	8.500	2.784	21.706	22.441	40.827	-39.490
Küresel	-67	-2.082	2.119	-5.348	3.148	4.209	15.223	-9.114
Asya	-768	817	5.148	5.609	6.952	16.790	16.405	-19.587
Avrupa/Orta Doğu/Afrika	-327	65	857	2.185	7.587	-1.877	-953	-4.929
Latin Amerika	-619	-312	376	338	4.020	3.319	10.153	-5.860

Kaynak: IMF, Global Financial Stability Report, Nisan 2009.

Yine yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 2008 yılında bu ülkelerden çok fazla miktarda “yatırım fonu” (mutual funds) çıkışı yapıldığı gözlemlenmektedir. Görüldüğü gibi 2007 yılında yaklaşık olarak 45 milyar dolarlık yatırım fonlarının %90'ı hisse senetlerindedir. Krizdeki bu çıkış doğal olarak GOÜ borsalarını olumsuz etkilemiş sığ finansal yapı bu ülkelerde reel sektör büyüme hızını da düşürmüştür (Şen ve Saray, 2010: 2274).

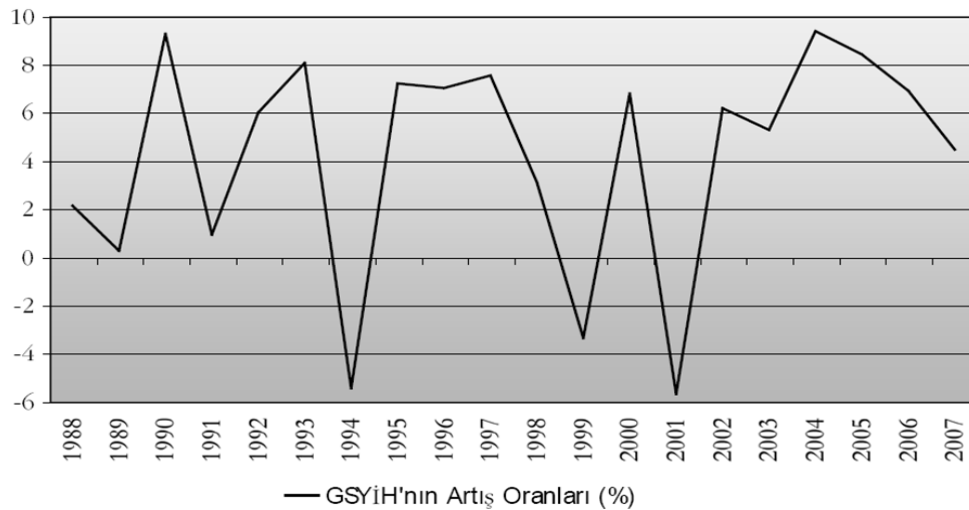
3.2. 2008 KÜRESEL KRİZİN TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

Fırat (2008) 1990 yılı ve sonrasında hız kazanan küreselleşme ve liberalleşme ile birlikte ekonomik krizler de görülmeye başlandığını belirtmektedir. Bu dönemlerde yüksek enflasyon, yüksek faizler, kamu açıkları, iç ve dış borçlar gibi makro ekonomik sorunlar ekonomik krizlerin yaşanmasının belirleyicileri olmuştur.

3.2.1. 2000 Öncesi Dönem

1990-2008 döneminde Türkiye ekonomisi yıllık ortalama yüzde 4,1 dolayında büyümüştür. Türkiye'nin gelişme düzeyi dikkate alındığında, bu oranın düşük kaldığı düşünülmektedir. Türkiye ekonomisinin büyüme oranı, görece düşük olmasının yanında, oldukça istikrarsız bir seyir izlediği Şekil-1'deki GSYH'nin % değişiminin gösterildiği grafikten de anlaşılmaktadır.

Grafik 4: Ekonomik Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK. <http://www.tuik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.09.2010

1989-1994 arasında büyüme hızı görece yüksek seyretmiş, 1996-2001 arasında ise neredeyse aynı düzeyde kalmıştır. 2002 yılıyla birlikte büyüme hızının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 2002-2007 dönemindeki yıllık ortalama büyüme oranı yüzde 6,7 olarak gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde en yüksek büyüme hızına yüzde 9,4 ile 2004 yılında ulaşılırken, ekonomi 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz

ile birlikte yüzde 5,5 oranında, 1999 yılında yaşanan depremin etkisiyle yüzde 3,4 oranında ve 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu yüzde 5,7 oranında küçülmüştür.

1999 yılında yüksek enflasyon ile artan borç stoku ve kırılmalışan bankacılık sektörü, belki de Ekonomik Buhran sonrası en derin kriz olarak anılacak 2001 krizinin yaşanmasını tetiklemiştir. 1 Ocak 2000 yılından itibaren, kamu açıklarını ve enflasyonu düşürmeyi ve kamu gelirlerini artırmayı hedefleyen para ve mali politikalar uygulanmaya konulmuştur. Para ve döviz kuru politikalarında kısa süreli de olsa başarılı sonuçlar alınmasına karşın, yapısal reform hareketinin diğer hedeflerine ulaşıldığı görülememiştir (Yeldan, 2001; akt. Fırat, 2008).

3.2.2. 2000-2001 Krizi

Türkiye, 2000 yıllarına gelindiğinde ödemeler dengesi problemi bulunmayan, bununla birlikte kronik enflasyonu yaşayan, kamu iç borcu sorunu ağırlaşımlı ve kırılmalı bir bankacılık yapısına sahip konumdadır. Bu şartlarla birlikte, IMF ile üç yıl süreli bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur (Mangır, 2006). “Enflasyonu Düşürme Programı” diye anılan program, döviz kurunu nominal çıpa olarak kullanan para ve kur politikasını destekleyen sıkı maliye politikasından oluşmuştur (Akyüz ve Boratav, 2001).

Kasım 2000-Şubat 2001 finansal krizlerinin oluşumuna ve bankacılık sisteminin kırılmalılığının önemine vurgu yapan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Işık, 2004 ve diğerleri). Özatay ve Sak’a (2002:2-8) göre, yüksek kamu borçlanma gereği ve bunun finansmanındaki yanlışlıklardan kaynaklanan bankacılık sektörünün kırılmalılığı, Şubat 2001’de yaşanan finansal krizin temel nedenidir (akt. Işık, 2004 ve diğerleri). IMF programıyla konsolidasyona gerek duyulmadan piyasa mekanizması içinde çevrilmek istenen kamu borç stoku açısından da devalüasyonla başlıayan süreç büyük bir felaket olmuştur (Somçağ, 2007). Bankacılık sisteminin artan açık pozisyonları ile kamu bankacılığının artan görev zararları, faiz oranlarının artmasına neden olmuştur.

Türkiye 2000-2001 yıllarında kur çıpasının sebep olduğu ithalat patlaması nedeniyle devalüasyon yaşamıştır (Somçağ, 2007). Bununla birlikte kur çıpası sistemi doğrultusunda cari açık, başlangıçta tahmin edilenin çok üzerinde bir noktaya, 8-10 milyar dolar aralığına doğru ilerleyerek diğer bir sorun olarak kendini hissettirmiştir. 22 Şubat 2001 tarihinde TL, yabancı para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakılmıştır (TCMB, 2001). Mayıs 2001 ayı içerisinde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” açıklanmış ve IMF ile yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Program Dünya Bankası’ndan alınan kredilerle desteklenmiştir.

Bankalar açık pozisyonlarını kapatma eğilimi içerisinde olduklarından, dövize olan talep artmış ve piyasadaki TL likiditesi yeterli olmadığından bankalar arasındaki faizler yükselmeye başlamıştır. Yerli bankalar açık pozisyon kapatma telaşının yanında yabancılar da yıl sonu hesaplarını kapatma çabası içinde olunca döviz talebi artmış, bu gelişme doğal olarak faizleri bir miktar yukarı tırmandırmıştır. Kısa vadeli sermaye çıkışı sonucunda cari işlemler açığı artmış ve bankacılık sektöründeki bozulma Türkiye’yi çıkmaza sokmuştur (Fırat, 2008: 45). Tablo-13’te yer alan 1997-2001 yılları arasındaki temel mali göstergeler incelendiğinde de bankaların görev zararlarının 2000 yılında GSYİH’nin yaklaşık %12’sine ulaştığı görülmektedir. Bununla birlikte; kamu kesimi borçlanma gereği, konsolide bütçe faiz ödemeleri ve kamu borcu 1999 yılına kadar tedricen artmış, 1999 yılında birden yükselmiş ve 2001 yılına gelindiğinde artan trendle zirve değerlere ulaşmıştır. Bu gelişmelerin paralelinde konsolide bütçe açığı GSYİH’nin %18’i seviyesini görmüştür. Kronikleşmiş büyük kamu borcu ve zayıf bankacılık sistemi (Somçağ, 2007) krizin asıl nedeni olarak gözükmektedir.

Tablo 14: Maliye Politikası Göstergeleri (GSYH'nin %'si olarak)

	1997	1998	1999	2000	2001
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği	7,8	9,6	15,8	12,6	15,7
Devlet Bankaları Görev Zararı	5,3	7,7	13,4	12,1	0,0
Faiz Dışı Fazla	0,1	2,2	-1,9	3,8	6,6
Konsolide Bütçe Açığı	7,8	7,3	11,7	10,3	17,7
Konsolide Bütçe Faiz Ödemeleri	7,9	11,8	13,9	16,4	22,7
İç	6,9	10,8	12,7	15,1	20,7
Dış	1,0	1,0	1,1	1,3	2,0
Kamu Borcu	42	41,4	52,6	54,4	104,3
Kısa Vadeli Kamu Borcu	8,3	11,2	4,1	2,1	11,0
Ortalama Hazine İhale Faizi (%)	124,5	115,5	105,6	36,2	99,6
Ortalama Tüketici Enflasyonu (%)	85,7	84,6	64,9	54,9	54,4
GSYH Büyüme Hızı (%)	7,5	3,1	-4,7	7,4	-7,5
Ortalama Borçlanma Vadesi (Gün)	393,5	235,1	502,3	426,8	146,3
TÜFE (Yıl Sonu)	99,1	69,7	68,8	39,0	68,5

Kaynak: Özatay (2009). s. 97.

Krize yönelik Merkez Bankası tarafından yapılan müdahaleler kapsamında, kamu bankaları ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilen bankalar için likidite desteği sağlanmış; devlet borçlarının çevrilmeme riskini azaltmak, faiz oranlarının düşmesini kolaylaştırmak ve bankaların açık pozisyonlarını kapatmalarına yardım etmek amacıyla iç borç takası yapılmış, bütçeyi finanse etmek için IMF kredisi kullanılmıştır (Serdengeçti, 2002).

Tablo 15: Bankacılık Kesimi Sermaye Rasyoları ve Finansal Göstergeler (1994-2001)

(%)

	2001	2000	1999	1998	1997	1996	1995	1994
Sermaye Rasyoları								
Sermaye Standart Rasyosu	-	-	-	-	-	-	-	-
(Özkaynak+T.Kar) / T.Aktifler	7.2	6.9	5.9	8.9	9.4	8.9	8.9	8.4
(Özkaynak+T.Kar) / (Mevduat+Mevduat Dışı Kaynaklar)	8.3	8.2	7.0	11.0	11.6	10.8	11.3	10.4
Net Çalışma Sermayesi / T.Aktifler	-0.8	-1.7	-0.7	1.9	3.7	2.3	1.4	0.4
(Özkaynak+T.Kar) / (T.Aktifler+Gayrınakdi Krediler)	4.7	3.4	2.9	4.7	4.9	5.0	5.2	5.6
Aktif Kalitesi								
T.Krediler / T.Aktifler	24.6	32.9	30.1	38.3	45.5	43.1	42.5	39.1
Takipteki Krediler / T.Krediler	23.2	11.6	10.7	7.2	2.4	2.2	2.8	4.1
Duran Aktifler / T.Aktifler	33.6	14.8	9.4	7.9	6.7	7.3	7.6	8.0
YP Aktifler / YP Pasifler	83.7	75.9	79.4	84.9	89.6	93.6	90.6	96.5
Likidite								
Likit Aktifler / T.Aktifler	33.3	32.2	35.9	32.4	33.5	36.4	36.9	39.3
Likit Aktifler / (Mevduat+Mevduat Dışı Kaynaklar)	38.5	37.9	42.6	39.9	41.1	44.0	46.7	48.9
YP Likit Aktifler / YP Pasifler	38.3	35.9	40.0	39.5	41.0	44.6	44.8	51.9
Karlılık								
Net Kar(Zarar) / Ortalama T.Aktifler	-3.8	-3.6	-0.6	2.7	3.4	3.9	3.4	2.2
Net Kar(Zarar) / Ortalama Özkaynaklar	-69.9	-89.8	-14.9	44.9	54.1	64.3	55.7	34.0
Net Kar(Zarar) / Ortalama Ödenmiş Sermaye	-63.4	-71.9	-12.7	59.6	80.6	119.0	100.8	59.0
Gelir-Gider Yapısı								
Takipt.Alacak Sonrası Net Faiz Geliri / Ortalama T.Aktifler	4.7	3.5	6.7	11.1	10.1	10.0	8.0	10.8
Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri	145.2	127.7	129.5	147.8	144.5	147.2	140.3	150.5
Faiz Dışı Gelirler / Faiz Dışı Giderler	-47.9	19.8	27.7	2.4	3.7	26.9	44.7	-12.6
Toplam Gelirler / Toplam Giderler	106.6	95.8	109.9	117.8	117.9	118.4	118.3	112.4
Takip.Alacak.Karşılığı / T.Krediler	16.3	4.3	5.3	2.4	0.7	0.8	0.8	1.5

Kaynak: Türk Bankalar Birliği (2002). Bankacılar Dergisi, Sayı 42.

Tablo-14'ten de anlaşılacağı üzere likidite sorunu yaşayan ve verimlilikten uzak görev zararları veren bankacılık sektöründe, birçok küçük ve orta ölçekli banka, Mevduat ve Sigorta Fonu'na devredilmiştir. 1999 yılında 62 olan ticari banka sayısı 2001 yılında geldiğinde 46'ya kadar gerilemiştir. Tablo-15 incelendiği zaman katılım bankaları da dâhil 2001 yılındaki düzenlemelerden sonra toplam banka sayısı 61 olmuştur.

Ekonomide ve bankacılık sektöründe yapısal düzenlemelere gidilmiştir. Özel bankalar, mali yapılarının güçlendirilmesi için “Yeniden Yapılandırma Programı” adı altında çok özel bir denetime tabi tutulmuştur. Aktif kalemleri detaylı olarak analiz edilmiş, sorunlu aktifler tespit edilmiş ve karşılık ayrılmıştır. Kamu bankalarının bilanço yapıları güçlendirilmiş ve bu bankaların faaliyet verimliliğinin artırılmasına özel bir önem verilmiştir. BDDK kurularak, bankacılık sektörüne belirli düzenlemeler ve sınırlamalar getirilmiş, yapısal reform yapılmıştır. Özatay (2009: 136) tarafından belirtildiği gibi bankacılık sektörü 2001 krizi sonrasında çürüklerden arındırılmış, sistemde kalan bankaların sermayeleri güçlendirilmiş, düzenleme ve denetim son derece sıkılaştırılmıştır.

Tablo 16: Bankacılık Sisteminde Banka ve Şube Sayısı (KKTC ve yurtdışı dâhil)

	1999		2000		2001	
	Banka	Şube	Banka	Şube	Banka	Şube
Ticaret bankaları	62	7.660	61	7.807	46	6.889
Kamu b.	4	2.865	4	2.834	3	2.725
Özel b.	31	3.960	28	3.783	22	3.523
Fondaki b.	8	714	11	1.073	6	408
Yabancı b.	19	121	18	117	15	233
Kalkınma ve yatırım bankaları	19	31	18	30	15	19
Kamusal b.	3	12	3	11	3	4
Özel b.	13	16	12	16	9	12
Yabancı b.	3	3	3	3	3	3
Toplam	81	7.691	79	7.837	61	6.908

Kaynak: Türk Bankalar Birliği (2002). Bankacılar Dergisi, Sayı 42, s.5.

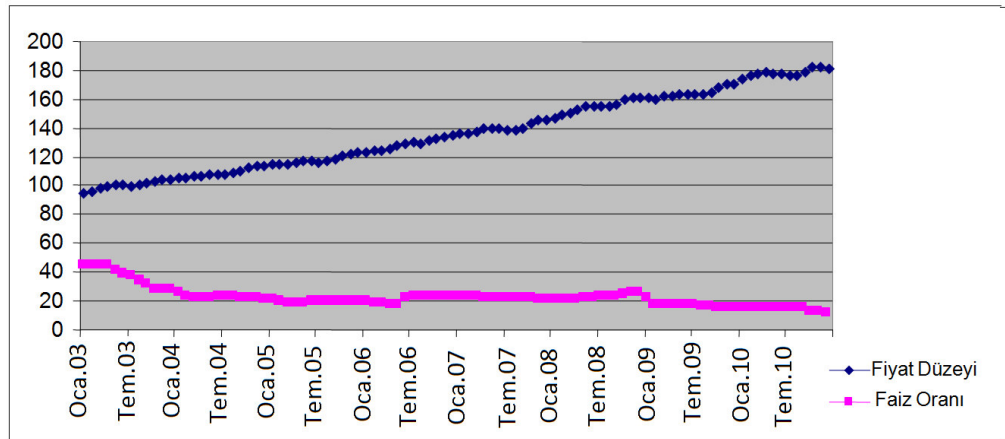
3.2.3. 2008 Krizi

Başlangıçta bir finansal kriz olarak ortaya çıkan kriz, kredi sağlayan bankaların ya iflas etmesi ya da kredi şartlarını ağırlaştırmaları nedeniyle likidite sorununa dönüşmüş ve reel sektörü de etkilemiştir. Ekonomideki küreselleşmenin bir sonucu olarak, ABD’deki finans kuruluşları ile ortaklıkları bulunan Avrupa ve Asya ülkeleri de krizden etkilenmiştir. Kozanoğlu (2009) ayrıca Amerikan finans

âleminden patlak verse de küresel krizin her biri tek tek tartışılması gereken ekonomik, politik, toplumsal ve ekolojik düzlemlerde etkisini gösterdiğini belirtmektedir.

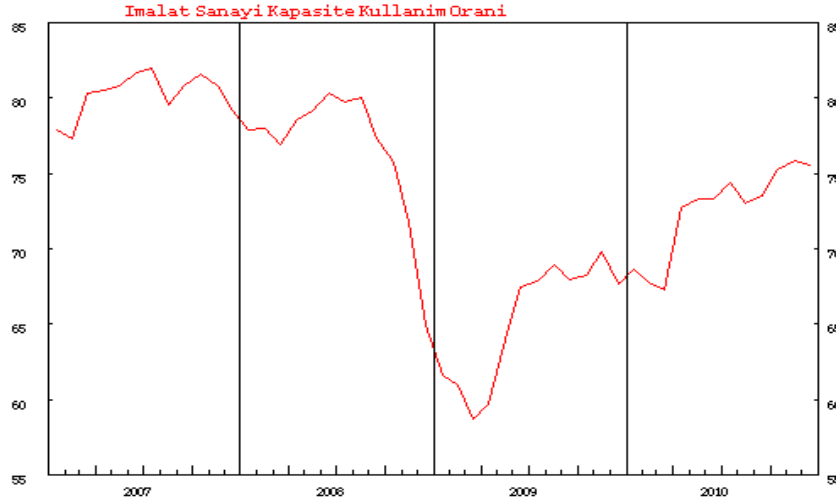
Türkiye’de krizin bulaşıcı etkisinden kendisini kurtaramamıştır. Ancak konsolide bütçenin durumu 2007 genel seçimleri esnasında bir miktar bozulmuş olmakla birlikte daha önceki krizlere nazaran daha düzgündür (Özatay, 2009: 136). Araştırmacı, makro ekonomik göstergeler de kıyaslandığında 2008 küresel kriz esnasında Türkiye’nin durumunu gayet istikrarlı ve krizden etkilenmeyecek kadar olumlu olduğunu belirtmektedir. Keza faiz ve enflasyon çok daha düşük düzeylerde dir.

Grafik 5: Fiyat Düzeyi ve Faiz Oranları

Kaynak: TCMB, EVDS.

Özatay (2009:136) ayrıca kamu borcunun hem çok daha uzun vadeli hem de çok daha yüksek oranda TL cinsinden olduğuna vurgu yapmaktadır. Kur artışının bütçeyi bozması beklenmemektedir. Bu pozitif durumların yanında en büyük sorun enerji fiyatlarından kaynaklanan cari işlemler hesabının yüksek düzeyde açık vermesi olarak gösterilmektedir. Erman (2010)’a göre de krizin sebepleri arasında yüksek petrol fiyatlarının yüksek gıda fiyatlarına ve enflasyona yol açması sayılmaktadır. Yapısal önemli sorunlar olsa da daha az kırılğan bir ekonomi mevcuttur (Özatay, 2009: 136).

Grafik 6: İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı

Kaynak: TCMB, 2010. <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>

Her ne kadar daha sağlam yapıda bir finansal kesim ve makro ekonomik göstergelerle küresel krizle karşılaşılsa da, etkilerini tamamen off-set etmenin mümkün olmadığı da görülmektedir. Nitekim Şekil-3'te yer alan imalat sanayi kapasite kullanım oranı grafiğinden de belirgin bir şekilde anlaşıldığı üzere, kapasite kullanımı yaklaşık 20 puanlık bir düşüş yaşamış, hala 2008 öncesindeki seviyesine tam anlamıyla dönememiştir.

Özatay (2009: 142-145) krizden etkilenme sebeplerini dört başlık altında sıralandıktan sonra genel etkilenme durumu olarak küçülen ekonomi ve artan işsizlik vurgusu yapmaktadır. Birinci etki olarak dış talepte yaşanan düşüş gösterilmektedir. Ekonomi küçülünce gelir düzeyi düşmekte, talep azalmakta ve özellikle yatırım malları ile dayanıklı tüketim malları etkilenmektedir. Ayrıca yarı dayanıklı ve dayanıksız mallara olan talebin azalmasının yanında turizm hareketleri de etkilenmektedir. Özatay (2009:142) bu etkiyi göstermek için ihracatımızın %68'inin yönlendiği 20 ülkenin ortalama büyüme hızlarına yer vermektedir. 2007 yılında %4,3 olan ihracat 2008 yılında %3,1'e düşmüş, 2009 yılında %-3 gibi bir değere ulaşmıştır.

Araştırmacı, ikinci etki olarak dış kredilerdeki azalmaya işaret etmektedir. 2007 yılında 888 milyar \$ net sermaye girişi olurken, 2008 yılında 392 milyar \$

değerine düşmüştür. Bu durum bankaların ve şirketlerin dış kaynak kanallarının kuruması ve dolayısıyla daha az yatırım anlamına gelmektedir.

Diğer bir etki ise iç talepteki daralmadır. Yatırımcılar belirsizlik ortamında daha nakit kalmak istemektedir, ayrıca belirsizlik ortamı şirketlerin riskini artırmaktadır. Dış kaynak kullanımının zorlaşması maliyet artırıcı etki de yapmaktadır. İç talep kesin bir şekilde daralınca, kredi miktarı da azalmaktadır. Son etki ise ekonomiye olan güvendedeki azalma şeklinde vurgulanmaktadır.

Özatay (2009) etkileri sıralayıp, artan işsizliğe vurgu yaptıktan sonra, Türkiye'nin krizden etkilenmesini ihracata dayalı ekonomik gelişme anlayışına, yurtiçi tasarruf oranının düşük olmasına ve mali uyarıcıların parasal boyutta yetersiz olmasına bağlamaktadır. Erman (2010) tarafından belirtildiği gibi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki genel kanı, sanayileşmenin sanayileşmiş ülkelere daha fazla ihracat yapmakla gerçekleşeceği yönündedir. Hâlbuki bu durum GOÜ ekonomilerini kırılgan hale getirmekte ve krizlerden etkilenmesini kolaylaştırmaktadır. Kozanoğlu da (2009) GOÜ'lerin ihracatı teşvik yerine, ihraç edilebilir malların üretimine destek verilmesine değinmektedir.

Dolayısıyla; Türkiye belirtilenlerin aksine güncel küresel krizden etkilenmiştir. Krizden, çok hızlı girildiği gibi yine çok hızlı çıkmış veya çıkılmakta oluşu bu gerçeği değiştirmemektedir. Türkiye'de, özellikle, 2000-2001 krizinden sonra yüksek bir düzeye sıçrayan (resmî) işsizlik oranları 2008 sonlarından itibaren daha da yüksek düzeylere çıkmıştır. Ancak, Türkiye'de yaşanan 2008-2009 krizinin tek sebebi dış kaynaklı bir şok değildir. Onun yanı sıra, şu iki benzer iç etken de Türkiye'de yaşanan ekonomik krizi derinleştirmiştir: Mevcut hükümetin 2005-2006 yıllarından itibaren ülkede başlayan makroekonomik kötüleşmeye karşı hiçbir yeni önlem almamış olması ve 2008'de küreselleşmeye başlayan kriz karşısında oldukça (en azından Aralık 2008'e dek) gecikerek alınabilecek önlemleri tasarlamaya başlaması (Kibritçioğlu, 2010: 21).

Şunu söylemekte fayda var; krizi sadece İMKB'nin kayıpları ve "cari işlemler açığının finansmanını sürdürebilecek miyiz?" mantığıyla değerlendirmekle yetinen

çevreler, küresel krizin Türk sanayi ve diğer üretici sektörlerine olan doğrudan daraltıcı etkilerini görmezden gelmektedir (Yeldan, 2010: 18).

Türkiye krizi tersten yaşamaktadır. Dünya’da finans krizi mali sektörde başlayıp, tüketici kesimini, reel sektörü ve devleti etkilerken, uygulanan ekonomik politikalara paralel olarak, Türkiye’de kriz reel sektörde başlayıp oradan tüketici kesimine bulaşmıştır. Bulaşmanın bir sonraki adresinin mali kesim olacağı endişesi, esas olarak reel sektör ile tüketici kesiminin kredilerini ödememesi ihtimalinin güçlenmesinden kaynaklanmaktadır. Ödemeler dengesindeki ve bütçedeki açıklar döviz kuru ve enflasyon üzerinde önemli bir baskı unsuru olarak ileride etkisini göstermesi sürpriz olmayacaktır. Çözüm için Türkiye kendine özgü önlemler geliştirmelidir. Bu nedenle, Türkiye kendi krizini yaşamakta ve yaşamaya devam edecektir. Ancak bu kriz yaşanan global krizden farklı etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’nin çözüm için de farklı, kendine özgü ve amaca uygun araçlar kullanılmalıdır (Eken, 2009: 1).

Türkiye ekonomisinde küresel krizin etkisi, 2008 yılından itibaren hissedilmeye başlanmıştır. Küresel kriz, tüm dünya ile ticari ve finansal bağları bulunan Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Gerek dış talep gerekse iç talepteki gerilemeye bağlı olarak Türkiye ekonomisinde üretim, ihracat ve işsizlik göstergeleri olumsuz yönde etkilenmiştir. Piyasaların daralması, sıkıntıya girmesi, bizim ülkemizi olduğu kadar bütün dışa açık ülkeleri de etkilemiştir. Bu durumda krizden etkilenen ülkelerin, Türkiye’den mal taleplerinde bir azalma olmuş, dolayısıyla Türkiye’nin de diğer ülkelerden mal taleplerinde azalma olmuştur. Yatırımcıların gelişmekte olan ülkeleri terk etmeye başlaması, yüksek cari açık sorunu bulunan Türkiye için tehlikenin artmasına neden olmuştur (Koç, 2010: 77).

Reel ekonomiye bakarsak; 2008 yılı 1. çeyreğinde %7.3 olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüme oranı, 2. çeyrekte %2.8’e, 3. çeyrekte %1.2’ye ve son çeyrekte de tam 7 puan azalarak % -6.2’ye düşmüştür. Düşüş 2009 yılında da devam ederek ilk çeyrekte %-13.8 oranında gerçekleşmiştir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’nın yaklaşık olarak dörtte birini oluşturan toplam sanayi üretiminde, 2008 yılının ilk çeyreğinde %8.8 olarak gerçekleşen büyüme hızı, 2. çeyrekte %5’e, 3. çeyrekte %0.9’a, son çeyrekte de %-9.6’ya düşmüştür. 2009 yılının ilk çeyreğinde ise sanayi

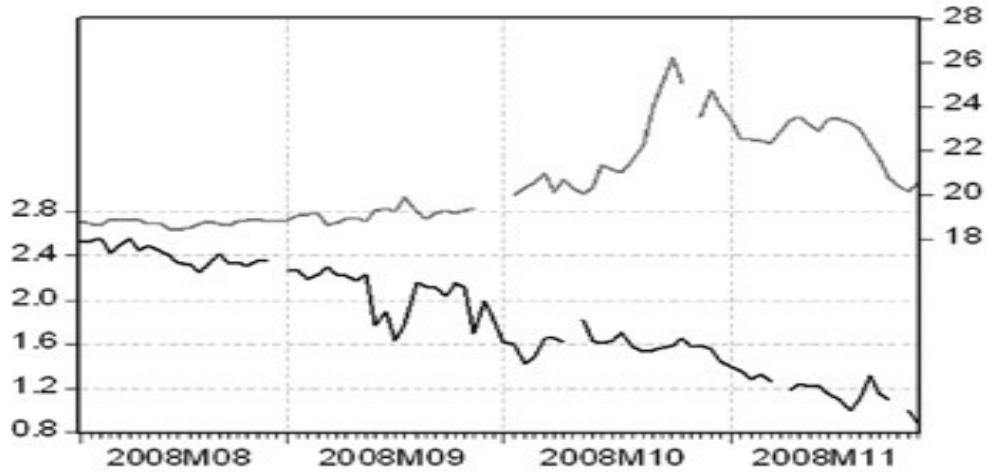
sektörü büyüme oranı, %-17.6 oranında gerçekleşerek oldukça önemli bir düşüş yaşamıştır. Bu dönemde bir önceki yılın aynı dönemine göre sabit fiyatlarla GSYH %13.8'lik azalışla 21.145 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Hatırlı ve Çiçek, 2009: 4).

2007 yılında bir önceki yılın aynı dönemlerine bakılırsa Nisan ayındaki %0,6 lık; Kasım ve Aralık aylarındaki sırasıyla %0,2 ve %0,7 lik azalışlar haricinde serinin tamamında kapasite kullanım oranında değişmezlik veya artış gözlenmektedir. Ancak 2008 yılı oranları 2007 yılının aynı dönemleriyle karşılaştırıldığında 2008 yılı Ağustos ayına kadar ortalama % 1 lik azalış göstererek seyir eden kapasite kullanım oranlarının Ağustos ayından itibaren %3 -%4 arasında azalış göstererek toplamda %3,7 lik bir azalış gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu seri 2007'de başlayan küresel krizin etkilerini 2008'in ilk yarısından itibaren belirgin şekilde hissettirmeye başladığını doğrulamaktadır. 2009 yılı Ocak, Şubat ve Mart ayları 2008 yılı verileriyle karşılaştırıldığında sırasıyla %16,5 - %15,5 ve %16,5 lik azalışlar gözlenmektedir ve bu rakamlar krizin 2009'un ilk çeyreğinde iyice derinleştiğini göstermektedir (Akmeşe ve Çetin, 2009: 109).

2008 yılının son çeyreği ve sonrasındaki iktisadi faaliyetlerdeki daralmanın temel sebebinin ihracata dayalı üretim yapan sanayi sektöründe meydana gelen küçülme olduğu söylenebilir. Bu durumun tarım dışı istihdamdaki bozulmayı hızlandırdığı, iş gücüne katılım oranındaki belirgin artışında etkisiyle işsizlik oranlarında tarihi bir yükselişin yaşanmasına neden olduğu görülmektedir. Özellikle 2008 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreği ile 2009 yılının birinci çeyreğinde iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlamanın derinleşmesiyle birlikte işgücü piyasasına ilişkin olumsuz çizginin bir önceki döneme göre kötüleşerek devam ettiği ve işsizlik oranlarında sert artışların yaşandığı görülmektedir. Toplam işsizlik oranı ilk çeyrekte yıllık yüzde 4.2 puan yükselerek yüzde 16.1 oranında gerçekleşmiştir. İşsizlik oranında meydana gelen artışın 1.8 puanı istihdamdaki gerileme, 2.4 puanı ise işgücüne katılım oranındaki artıştan kaynaklanmıştır. Küresel sorunların getirdiği talep belirsizliği firmaların üretim faaliyetleri konusunda ihtiyatlı bir tutum izlemelerine neden olmaktadır. Kapasite kullanım oranlarındaki düşük düzeyler ve yatırım eğilimindeki zayıf seyir paralelinde istihdam koşullarında henüz bir iyileşme gözlenmemektedir (Öztürk ve Gövdere, 2010: 387).

Ayrıca; Türkiye için gösterge tahvilin faizi, ABD için iki yıl vadeli tahvil ikincil piyasa hazine faizleri ile karşılaştırıldığında reel piyasadaki durum daha belirginleşmektedir. Şekil-4'te de görüldüğü gibi aradaki fark 2008 yılı sonrasında giderek açılmıştır. Aradaki fark ne kadar yüksek ise risk de o kadar yüksek demektir.

Grafik 7: İkincil piyasa hazine faizleri: Türkiye ve ABD (Türkiye için gösterge tahvilin faizi, ABD için iki yıl vadeli tahvil, %)

Kaynak: Radikal, 15.02.2009. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=921727&Date=10.08.2010&CategoryID=101> (Erişim Tarihi: 15.01.2011)

Kozanoğlu'na (2009) göre hükümetin otomotiv ve beyaz eşyada 25 Marttan geçerli olmak üzere KDV'yi %8'e düşürmesi sonuç vermiştir. 2009 ilk dört ayında satışlar 2008 seviyesini yakalamayı başarmıştır. Böylelikle istihdamı arttırmada işverenlerin stoklarının tasfiyesi de sağlanmıştır.

SONUÇ

Kapitalizmin krizlerin sistemi olması ve yaşanan her krizden sonra sorunu, kendi iç işleyişinden kaynaklı kusurlar olarak ifade etmesi belki de düşünülmesi gereken en önemli nokta. Yapılan çalışmalar, kriz olgusunun kapitalizmin bir unsuru ve hatta varoluşunun olmazsa olmazı olduğunu gösteriyor. Kapitalizm kendi içinde krize girdiği ve tartışıldığı anlarda “*kurtarıcı melekleri*” her seferinde gelip yardım elini uzatıyor ve sistemi kurtarıyor. Teorik olarak yapılan bu çalışma her ne kadar bu gerçeği gözler önüne sermeye çalışmışsa da aslında tarihte insanlık adına yaşanan felaket ve yıkımları hissettiremeyecek kadar aciz ve kâğıt üstünde kalıyor. Benzeri bütün çalışmalar gibi. 1929 ekonomik krizinin nedenleri anlatılırken Birinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisinde yer kapmaya çalışan aktörlerin iktisadi çıkarlarını ön plana koyarak uluslararası adaletsizliklere neden oldukları ve bunun bir sonucu olarak ekonomik buhranın halk üzerinde yarattığı tahribatın kitleleri nefret söylemine ve faşizme sürüklediğini hep beraber gördük. Sonrasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı aynı sürecin bir iz düşümü olarak görülebilir.

Çalışmada ülkemizin yeni kurulduğu yıllarda uyguladığı iktisat politikalarının 1929 buhranına kadar nasıl geliştiği ayrıntılı olarak anlatıldı. 1923-1929 arası dönem için şu net bir şekilde söylenebilir: Uygulanan iktisadi politikalar liberal bir perspektifle hazırlanmış ve temel amacın sermaye birikimi ve yerli sermayedar yaratma olduğu gözlenmiştir. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar bunu açık bir şekilde göstermektedir. Fakat yine çalışmada belirtildiği gibi bu dönemde gerçekleştirilen uygulamalar başarılı olamamış ve ülke açısında hayal kırıklığına dönüşmüştür. Bunun birçok sebebi anlatıldı, fakat şunun altını bir daha çizmek gerekiyor; yerli burjuvazi yaratılamamasının en önemli nedeni artık bir ülke karakteri haline dönüşen “*kısa yoldan köşeyi dönme*” isteğidir. Çalışmanın ikinci bölümünde yer alan ve “İş Bankası Pratiği Üzerine Kısa Bir Not” adlı kesitte bu net olarak gözler önüne seriliyor.

1929 Dünya Ekonomik Krizi, başta ABD ve Avrupa’da hissedilmiş ve ekonomilerinde çok önemli çöktürlere yol açmıştır. Dünya ticareti daralmış, sanayi üretimi durma noktasına gelmiş ve kitlesel işsizlikler ortaya çıkmıştır. Fakat o dönemin önemli gücü SSCB’de ekonomik buhran hissedilmemiş ve hatta ekonomisi

büyümeye devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni planlamacı ve devletçi sanayileşme politikalarıdır. SSCB’de yaşanan bu gelişmeler birçok yer gibi Türkiye devletinin de dikkatinden kaçmamış, 1923-29 arası ekonomi politikalarının da yarattığı hayal kırıklığı, yöneticileri yeni arayışlar içine itmiştir. Bu dönemle birlikte “Devletçilik” ilkesi benimsenmiş, BBYSP ve İBYSP olmak üzere sanayi planları hazırlanmış ve uygulamaya konmuştur. Uygulamalar başarıya ulaşmış ve 1923-29 yılları ile karşılaştırıldığında 1929-38 dönemi özellikle sanayileşme alanında büyük ilerlemeler sağlamıştır.

1929 ekonomik buhranından sonra en fazla kayıp yaşanan krizle 2008 yılında karşılaşılmıştır. 1929 ekonomik buhranı kapitalist sistemin yaşadığı ilk sistematik krizdir. Kapitalist sistemin liberal yapısı borsa krizi ile sarsılmıştır. İkinci kriz ise 1970’lerin ortasında, düzenlenmiş piyasanın soğuk savaş döneminde etkin işlemeyişinden kaynaklanmıştır. Yaşanan 2008 krizi de üçüncü sistematik krizdir ve kapitalizmin neo-liberal yapısı test edilmiştir.

Türkiye bu dönem içerisinde küresel boyuttaki krizlerin haricinde bazı ülkeye has kriz dönemleri de tecrübe etmiştir. 1994 yılı haricinde 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerle birlikte uygulamaya sokulan ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında’ hedef ; güven bunalımı ve istikrarsızlığı aşmak, kamu yönetimi ve ekonomiyi yeniden yapılandırmak olarak tespit edilmiştir. Alınan önlemler arasında; dalgalı kur sistemi içerisinde enflasyonla mücadele, bankaların yeniden yapılandırılması, kamu finansman dengesinin güçlendirilmesi, adil gelirler politikası (enflasyonla mücadele ile uyumlu), etkinlik, esneklik ve şeffaflık sağlayacak bir yapıya kavuşturulması yer almıştır. Kamu bankalarının yanında özel sektör bankaları için getirilen düzenlemeler bankacılık sistemini 2008-2009 krizinde iç ve dış şoklara karşı daha dirençli ve dayanıklı yapmıştır.

Ancak Türkiye krizden etkilenerek ekonomik küçülme ve artan işsizlik ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’nin krizden etkilenmesi, ihracata dayalı büyüme anlayışına ve yurtiçi tasarruf oranının düşük olmasına bağlanabilir. Halbuki ihracata dayalı bir ekonomi aynı zamanda kendi topraklarında yaşanmasa da meydana gelen bir krizden daha çabuk etkilenebilmektedir. Bu nedenle ihracatı teşvik yerine, ihraç edilebilir malların üretimine destek verilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- “1929 Dünya Ekonomik Buhranının Etkileri”. <http://www.ekodialog.com/Turkiye-iktisat-tarihi/1929-ekonomik-buhrani-iktisat-tarihi.html>. (Erişim Tarihi:15.09.2010).
- Abit, Cengiz (2008). *1929 Ekonomik Krizinin İstanbul'a Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akçay, Memduh Aslan (2002). “Atatürk ve Vargas Dönemleri (1920-1938), Türkiye ile Brezilya'nın Sanayileşme Kararlarının Karşılaştırılması”. *Planlama Dergisi Özel Sayı-DPT'nin Kuruluşunun 42.Yılı*, Ankara. s. 31-48.
- Akmeşe, Halil ve Çetin, Hüseyin (2009). “2008 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisi ve Türk-Azeri Ekonomik İlişkileri Üzerindeki Etkileri”. *Journal of Azerbaijani Studies*, s.105-117. <http://www.jas-khazar.org/2009-12-1/2008%20DUNYA%20EKONOMIK%20KRIZININ%20TURKIYE%20EKO NOMISI%20VE%20TURK.pdf>. (Erişim Tarihi:01.07.2011)
- Aktan, Coşkun Can ve Şen, Hüseyin (2002). “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri”. *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 1. s.1-9.
- Aktan, Okan H. “Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”.www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/75ozelOkanHaktan.pdf. (Erişim Tarihi:12.12.2010).
- Alantar, Doğan.“Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”.http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuclari_MF/Y81.pdf. s.75-86 (ErişimTarihi:01.05.2010).
- Altıparmak, Aytekin (2002). “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”. *Erciyes Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13. s. 35-59.

- Avcı, Sedat (2000). “Türkiye’nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları”. *Coğrafya Dergisi*, Sayı 8. s. 29-70.
- Aydın, M. Kemal (2003). “Kapitalizm ve Kriz”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (6) 2, s. 1-10.
- Aydın, Üzeyir ve Kara, Oğuz (2008). “Krizlerin Türkiye Ekonomisine Etkileri: Geleceğin Öngörüsüne Yönelik Bir Deneme.” 2. *Ulusal İktisat Kongresi*.20-22 Şubat2008/DEÜİİBF/İktisatBölümü/İzmir/Türkiye.http://www.deu.edu.tr/user/web/iibf_kongre/dosyalar/aydin.pdf. (Erişim Tarihi:03.05.2010).
- Bakırtaş, İbrahim ve Tekinşen Ali (2004).“Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası.” [www.sosyalbil.Selçuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/.../83-100++.pdf](http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/.../83-100++.pdf).s.83-100.(Erişim Tarihi:13.10.2010)
- Balkan, N. “Kapitalizmin Krizi ve Yapısal Uyum Politikaları”, <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/1638.pdf>. s.10-17. (Erişim Tarihi:03.04.2010)
- Boratav, Korkut (2004). *Türkiye İktisat Tarihi 1908–1922*. İmge Kitabevi. Ankara.
- Boratav, Korkut (2006). *Türkiye’de Devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çandar, Tefvik (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Danacı, M.Cem ve Ceyhan, Mehtap (2010). “Küresel Finansal Krizin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ükelere Etkileri ve Çıkış Politikaları”.s.1385-1401. ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/80.pdf. (Erişim Tarihi:27.04.2010).
- Demir, Gülten (1999). *Asya Krizi ve IMF* İstanbul: Der Yayınları No:268.
- Doğan, Burhan (2009). “Türkiye Ekonomisinde Kriz Öncü Göstergeleri ve İkiz Açık”. *Journal of Azerbaijani Studies*. s. 500-521. <http://jas-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/TURKIYE-EKONOMISINDE-KRIZ-ONCU.pdf>. (Erişim Tarihi:17.11.2010)

- Doğan, Seçkin (2005). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Ekonomik İstikrar Programlarının Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri ve Finansal Krizler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, SBE, Eskişehir.
- Eğilmez, Mahfi (2009). *Küresel Finansal Kriz*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eken, Mehmet Hasan (2009). “Dünya’da Finans Krizi – Türkiye’de Ekonomik Kriz”. http://www.finanskulup.org.tr/Assets/Makale/Hasan_Eken_Dunyada_Finans_Krizi_Turkiyede_Ekonomik_Kriz.pdf, (Erişim Tarihi: 24.06. 2011).
- Erdoğan, Bülent (2006). *Gelişmekte olan Ülkelerde Finansal krizler ve Finansal Kriz Modelleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Erkekoğlu, Hatice ve Bilgili, Emine (2005). “Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı: 24. s.15-36.
- Erkul, Hüseyin ve Arpacı, Işıl (2010).“Küresel Krizler Türkiye’nin Küresel Sisteme Eklemlenmesinin Bir Aracı mıdır?”.<http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/96.pdf>. (Erişim Tarihi:18.04.2010).
- Erman, Arif (2010). *Küresel Ekonomik Kriz Sermaye Birikiminin Analizi*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Eroğlu, Nadir (2007). “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* , sayı 2. s. 63-73.
- Etiente, Christian Saint (1984). *The Great Depression 1929–1938*, California: Stanford University Hoover Institution Press.
- Fırat, Emine (2008). “Türkiye’de 1980 Sonrası Yaşanan Krizler ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Değerlendirilmesi”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. Aralık. s.15-35.
- Genç, Yunus Emre (2009). “Ekonomik Krizlerin Nedenleri ve Çözüm Önerileri”. http://www.endmuh.com/kariyer/ekonomi/dosyalar/ekonomik_kriz_nedenleri_ve_cozum_onerileri.pdf. (Erişim Tarihi:15.01.2011)

- Gözcü, Alev (2008). “1929 Bunalımı Ekonomik Sonrasında Dünyada ‘Yeni Türkiye’ Algısı ve Türkiye’nin Ekonomik Arayışlarına İlişkin Saptamalar”. *ÇTTAD*, VII/16–17. s.273-289.
- Gürkan, Ömer (1998). “Ekonomik Hayat (Atatürk’lü Yıllar:1923–1939)”. *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı*. s.133-140
- Hatırlı, Selim Adem ve Çiçek, Uğur (2009). “Küresel Ekonomik Krizin Türkiye İmalat Sanayi Sektörüne Etkilerinin Analizi”. s.1-12 <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma35.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.06.2011)
- Işık, Sayım, Duman, Koray ve Korkmaz, Aydın (2004). “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”. *D.E.Ü. İ.İ.B.F.Dergisi*, Cilt:19 , Sayı:1. s. 45-69.
- Kara, Mehmet (2001). “Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’deki Sıcak Para Akımının Değerlendirilmesi”, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6. s. 29-45.
- Kaya, Vedat ve Yılmaz, Ömer (2006). “Para Krizleri Öngörüsünde Sinyal Yaklaşımı: Türkiye Örneği, 1990-2002” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61-2. s.129-155.
- Kazgan, Gülten (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929–2001)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kibritçiöğlü, Aykut (2001). “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1696-2001”. *Yeni Türkiye Dergisi*, Eylül-Ekim, Cilt:1, Yıl:7 Sayı: 41. s. 174-182.
- Kibritçiöğlü, Aykut (2010). “Effects of Global Financial Crisis on Turkey”. *MPRA Paper*. s.1-22, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/29470/1/MPRA_paper_29470.pdf. (Erişim Tarihi:27.06.2011).
- Kipal, Ulaş ve Uyanık, Özgür (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi* İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Koç, Şermin (2010). *Cari Açık Borçlanma ve Büyüme Bağlamında 1990 Yılından Sonra Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, SBE, Kocaeli.
- Korkmaz, Esfender ve Tay, Arzu (2010).“Küresel Kriz,Türkiye’ye Etkileri ve ÇözümÖnerileri” <http://www.esfenderkorkmaz.com/arastirma-yazilari/kuresel-kriz-turkiye-ye-etkileri-ve-cozum-onerileri.html.s:2,2010>. (Erişim Tarihi: 14.04.2010).
- Kozanoğlu, Hayri (2009). *Küresel Krizin Anatomisi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kuyucuktu, Nazif (1982). *İktisadi Olaylar Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Mangır, Fatih (2006). “Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16. s. 460-472.
- Marx, Karl (1997). *Kapital*. Cilt: III. (Çev: Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- Müslümov, Alövsat, Hasanov, Mübariz ve Özyıldırım, Cenktan (2002). *Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri*. İstanbul: Tügiad Ekonomi Ödülleri Kitapları.
- OECD (1958). *Industrial Statistics*.
- Okçuoğlu, İbrahim (2009). *Kapitalizmin Dünya Krizi (2008...)*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Oran, Tuna (2009). *1929 Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Öçal, Tezer ve Çolak, Ö. Faruk (1999). *Finansal Sistem ve Bankalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Önder, İzzettin (2001). “Ekonomik Kriz”. *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Yıl 7, Sayı 41, Ankara. s. 45-55.

- Öz, Sumru (2009). “Büyük Bunalım Deneyimi Işığında Küresel Finansal Kriz”. *Ekonomi Araştırma Forumu. Koç Üniversitesi Politika Notu*. 09-03 Haziran. s. 1-16. http://web.ku.edu.tr/ku/images/EAF/eaf_pn0903.pdf. (Erişim Tarihi:13.03.2010.)
- Özatatay, Fatih (1996). “The lessons from the 1994 Crisis in Turkey: Public Debt (Mis)Management and Confidence Crisis”, *Yapı Kredi Economic Review*. <http://www.econturk.org/Turkisheconomy/ozat2.pdf>. (Erişim Tarihi:17.03.2010)
- Özatatay, Fatih (2009). *Finansal Krizler ve Türkiye*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özatatay, Fatih (2010). *30 Yıllın Para Politikası ve Merkez Bankasının Bağımsızlığı*. (Yayına hazırlayanlar) Faruk Türkoğlu, Talip Aktaş ve Neşe Sönmez, Dünyanın Tanıklığında Türkiye Ekonomisi 1980-2010 içinde s.266-267. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Öztürk, Serdar ve Gövdere, Bekir (2010). “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* C.15, S.1 s.377-397.
- Öztürk, Serdar ve Yıldırım, Fatih (2009). “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2. s. 145-165.
- Pamuk, Şevket (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler-2*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İlker (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. 1.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İlker (2003). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi kitabevi.
- Parasız, M. İlker (2005). *İktisadın ABC'si* . 7.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Radikal, (15.02.2009) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=921727&Date=10.08.2010&CategoryID=101> (Erişim Tarihi: 15.01.2011).

- Rodoplu, Hakan (1998). *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi: Ekonomi Politikası ve Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Rodrik, D, (2009). “A Plan B For Global Finance”. http://www.economist.com/node/13278147?story_id=13278147> (Erişim Tarihi:15.04.2010)
- Ruiz-Porras, Antonio (2008). “Financial Structure, Financial Development and Banking Fragility International Evidence”. *MPRA Paper*. http://guadalajara.academia.edu/AntonioRuizPorras/Papers/277939/Financial_Structure_Financial_Development_and_Banking_Fragility_International_Evidence. (Erişim Tarihi:07.05.2010).
- Serdengeçti, Süreyya (2002). “Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler: Merkez Bankası Bakış Açısından Çıkarılacak Dersler”, *ODTÜ VI. Uluslararası Ekonomi Konferansı*. Ankara. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2002/METU_Eyl111.htm. (Erişim Tarihi:14.05.2010.)
- Seyidoğlu, Halil (1999). *Uluslar Arası İktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Somçağ, Selim (2007). *Türkiye'nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları*. 2.Baskı, İstanbul: 2006 Yayınevi.
- Susam, Nazan ve Bakkal, Ufuk, (2008). “Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek”. *Maliye Dergisi*, S.155.
- Şahin, Hüseyin (1998), *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şen, Ali ve Saray Ozan, Mehmet, (2010), “Küresel Krizler ve Gelişmekte Olan Ülkeler: İstikrar İçinde Büyümenin Zorlukları Nasıl Aşılır?” ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/139.pdf. (Erişim Tarihi:01.05.2010).
- Şimşek, Hayal Ayça (2008). “Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Maliye Politikaları: Teorik Bir Değerlendirme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C.13, S.1 s.183-208.
- TCMB. (2010). <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>. (Erişim Tarihi:17.03.2011)

Teşvik-i Sanayi Anketleri.

Topuz, Hüseyin (2007). “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923–1950)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C.12, S.3. s. 377-390.

TÜİK (2005). İstatistik Göstergeler 1923–2005, Ankara.

TÜİK Haber Bülteni. Sayı: 226, 30 Aralık 2010.

Türk Bankalar Birliği. (2002). *Bankacılar Dergisi*, Sayı 42.

Türkoğlu, Faruk, Aktaş, Talip ve Sönmez, Neşe (Yayına hazırlayanlar) (2010). *Dünyanın Tanıklığında Türkiye Ekonomisi 1980-2010*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Unay, Cafer (1988). *Ekonomik Konjonktür*. 3. Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Ural, Mert (2003). *Liberalizasyon Dönemlerinde Mali Piyasalardaki Kırılganlığın Oluşturduğu Krizler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir.

Ünal, Erdinç (2006). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Mali Krizler ve Devletin Rolü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

Varlık, Bülent. “Ahmet Hamdi Başar’da Buğday Meselesi”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 6, Sayı 5. s. 93-105.

Yay, Gülsün Gürkan (2001). “1990’lı Yıllarda Finansal Krizler ve Türkiye Krizi”. *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, 42, s. 1234-1248.

Yay, Turan, Yay, Gülsün Gürkan ve Yılmaz, Ensar (2004). “Finansal Krizler, Finansal Regülasyon ve Türkiye”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Mart, 30, s. 101-130.

Yeldan, Erinç (2009). “Küresel Kriz: Yapısal Nedenleri ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Küresel Kriz Koşullarında Feshe Karşı Korunma Konferansı*, İzmit.

Yeldan, Erinç (2010). “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?”. *Çalışma ve Toplum*, 2009/1 s.11-28.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Kriz>, (Erişim Tarihi: 25.09.2010).